

พัฒนาการของสวนสัตว์ในสังคมไทย พ.ศ.2481 - 2535

THE DEVELOPMENT OF ZOOS IN THAI SOCIETY, 1938 - 1992

ฉัตรศักดิ์ ทองดี

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

2564

พัฒนาการของสวนสัตว์ในสังคมไทย พ.ศ.2481 - 2535

ปริญญาานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ปีการศึกษา 2564
ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

THE DEVELOPMENT OF ZOOS IN THAI SOCIETY, 1938 - 1992

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of MASTER OF ARTS
(History)

Faculty of Social Sciences, Srinakharinwirot University

2021

Copyright of Srinakharinwirot University

ปริญญาานิพนธ์

เรื่อง

พัฒนาการของสวนสัตว์ในสังคมไทย พ.ศ.2481 - 2535

ของ

ธีรศักดิ์ ทองดี

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์

ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

(รองศาสตราจารย์ นายแพทย์ฉัตรชัย เอกปัญญาสกุล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการสอบปากเปล่าปริญญาานิพนธ์

ที่ปรึกษาหลัก

ประธาน

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัฐพร ไทยจงรักษ์)

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กัญจิกา ศรีอุดม)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โดม ไกรปกรณ)

ชื่อเรื่อง	พัฒนาการของสวนสัตว์ในสังคมไทย พ.ศ.2481 - 2535
ผู้วิจัย	ธีรศักดิ์ ทองดี
ปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
ปีการศึกษา	2564
อาจารย์ที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ณัฐพร ไทยจงรักษ์

งานวิจัยนี้ศึกษาพัฒนาการของสวนสัตว์ในประเทศไทย รวมถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ส่งผลต่อสวนสัตว์ ระหว่าง พ.ศ.2481 – 2535 ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการของสวนสัตว์ในสังคมไทยได้แบ่งออกได้เป็น 4 ยุค คือ ยุคที่ 1 ก่อน พ.ศ.2481 เป็นช่วงเวลาก่อนการเกิดสวนสัตว์ดุสิตซึ่งเป็นสวนสัตว์แห่งแรกของประเทศไทย สวนสัตว์ตามอย่างตะวันตกยังไม่เกิดขึ้นมีเพียงการสะสมสัตว์ในรูปแบบ ” โรงเลี้ยงสัตว์ ” (Menagerie) ยุคที่ 2 (พ.ศ.2481-2497) เป็นยุคที่รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ขอพระราชทานพื้นที่บริเวณเขาดินวนา เปิดเป็นสวนสัตว์ดุสิต ใน พ.ศ.2481 โดยมีเทศบาลนครกรุงเทพเป็นผู้ดูแล แต่เทศบาลมีภาระจำนวนมากทำให้ไม่สามารถดูแลสวนสัตว์ได้ รัฐบาลจึงสร้างหน่วยงานใหม่เข้ามาดูแลสวนสัตว์ คือ องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย ยุคที่ 3 (พ.ศ.2497-2520) องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยเข้ามาบริหารจัดการสวนสัตว์ภายใต้กระแสการอนุรักษ์ธรรมชาติและสัตว์ป่า จนได้รับความนิยมจากประชาชนและเกิดสวนงานใหม่ที่ตอบสนองต่อแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสัตว์ป่าขึ้น คือ มีการสร้างโรงพยาบาลสัตว์ภายในสวนสัตว์ และการสร้างสวนสัตว์เปิดเขาเขียว ยุคที่ 4 (พ.ศ.2520-2535) เป็นช่วงเวลาที่เกิดสวนสัตว์สาขาตามภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อระบายสัตว์จากสวนสัตว์ดุสิตและส่งเสริมการค้าสัตว์เกี่ยวกับสัตว์ อีกทั้งยังเป็นช่วงเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ คือ การพยายามให้สวนสัตว์เป็นสถานที่แห่งการเรียนรู้ผ่านการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ประกอบกับในทศวรรษ 2530 สวนสัตว์ได้ปรับเปลี่ยนการจัดการสวนสัตว์ของไทยมีมาตรฐานสากลได้รับการยอมรับจากต่างประเทศมากขึ้นผ่านนโยบาย “มิตินิใหม่ของสวนสัตว์”

คำสำคัญ : พัฒนาการ, สวนสัตว์, ไทย

Title	THE DEVELOPMENT OF ZOOS IN THAI SOCIETY,1938 - 1992
Author	TIRASAK THONGDEE
Degree	MASTER OF ARTS
Academic Year	2021
Thesis Advisor	Assistant Professor Dr. Nathaporn Thajjongrak , Ph.D.

The purpose of this research is to study the development of zoological gardens in Thailand and the social changes that affected zoos from 1938 to 1992. This study divided the time period into four periods. Firstly, before 1938, the construction of the Dusit Zoo, which was the first zoo in Thailand. At that time western-styled zoos did not exist yet; only a collection of live animals in a 'menagerie'. The second period was from 1938 to 1954, during the government of Field Marshal Plaek Phibunsongkhram, who requested the area around Khao Din Wana should be opened as Dusit Zoo in 1938, with the Bangkok Municipality as the supervisor. However, it was too much of a burden for the municipality to maintain the zoo. Therefore, the government founded a new agency to supervise the zoo, namely the Zoo Organization of Thailand. In the third period from 1954 to 1977, the Zoological Garden Organization of Thailand managed the zoo with the idea of wildlife and natural resources conservation. When it became popular, they established a new sector in accordance with the concept of conservation of natural resources and wildlife. Thus, the vet hospital was constructed inside the zoo and also the Khao Kheow Open Zoo. The final period from 1977 to 1992, the zoo expanded in different regions in order to bring animals from Dusit Zoo to enhance animal research. It was also a breathtaking change; the attempt to make the zoo as a place of learning with various activities. In addition, in 1987, the zoo adjusted the management of the Thai zoo to international standards and gained more international recognition through the policy of the new dimension of the zoo.

Keyword : Development, Zoological Garden, Thailand

กิตติกรรมประกาศ

ปริญญาานิพนธ์เล่มนี้เกิดจากความทรงจำในการพานักเรียนไปทัศนศึกษา ณ สวนสัตว์ดุสิต ทำให้เกิดความสนใจในการศึกษาเรื่องราวของพัฒนาการของสวนสัตว์ในประเทศไทย อย่างไรก็ตาม ปริญญาานิพนธ์เล่มนี้ประสบความสำเร็จได้ผู้วิจัยขอขอบคุณผู้ที่เกี่ยวข้องดังนี้

ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัฐพร ไทยจงรักษ์ อาจารย์ที่ปรึกษาที่ให้คำแนะนำ ชี้แนะ และกล่อมเกล่าให้ผู้วิจัยเขียนงานออกมาด้วยสำนวนภาษาที่ดี และเข้าใจในสิ่งที่ในทุกช่วงชีวิต ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กัณฐิกา ศรีอุดม ที่ให้ความกรุณารับเป็นประธานกรรมการสอบ ปริญญาานิพนธ์ และขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โดม ไกรปกรณ ที่ให้ความกรุณารับเป็น กรรมการสอบปริญญาานิพนธ์ สำหรับคำแนะนำที่ดีในการปรับปรุงปริญญาานิพนธ์เล่มนี้ให้ดียิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ นายสัตวแพทย์อลงกรณ์ มหรรณพ อดีตผู้อำนวยการสวนสัตว์ดุสิต นายสัตวแพทย์สุเมธ กมลนรนาถ อดีตรองผู้อำนวยการองค์การสวนสัตว์ ผอ.สุภาพรณ รุจิรัตน์ คุณ อานุกาภาพ แยมดี องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ ที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูล ที่มีประโยชน์อย่างสูงในการทำปริญญาานิพนธ์ฉบับนี้

ปริญญาานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับการสนับสนุนทุนอุดหนุนการวิจัยและนวัตกรรม ทุนวิจัย มหาบัณฑิต วช.ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์จากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ ประจำปีงบประมาณ 2564 ทำให้การเขียนปริญญาานิพนธ์สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ขอขอบคุณ พี่ๆ เพื่อน ๆ ป.โท ประวัติศาสตร์ รหัส 61 ที่ร่วมทุกข์ร่วมสุขกันมาโดยตลอด ได้แก่ พี่หนึ่ง พี่จ๊อบ ก๊อบ เต๋า ปู่ย ที่อยู่ร่วมกันมาและเป็นกำลังใจให้กันเสมอ คอยช่วยเหลือกันและกันมาโดยตลอด

ขอขอบคุณความสำเร็จนี้ให้แก่แม่ผู้ลำบากตรากตรำของลูกซึ่งจากโลกนี้ไปอย่างกะทันหัน ไม่ทันได้เห็นความสำเร็จอีกชั้นของลูก แม่นอนจะไม่รู้หนังสือ แต่ยังส่งเสริมให้ลูกได้รับการศึกษาที่ดีเท่าที่ กำลังของลูกจะทำได้

สุดท้ายนี้ปริญญาานิพนธ์ฉบับนี้หากเกิดข้อผิดพลาดประการใด ผู้วิจัยขออภัยไว้แต่เพียงผู้เดียว

ธีรศักดิ์ ทองดี

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญรูปภาพ	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ที่มาและความสำคัญ	1
1.2 จุดประสงค์ของการศึกษา.....	8
1.3 ขอบเขตการศึกษา	8
1.4 ความสำคัญของการศึกษา	9
1.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	9
1.6 วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า	15
1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	15
1.8 แหล่งข้อมูล	15
บทที่ 2 แนวคิดและชนบเกี่ยวกับสัตว์ในสังคมไทย ก่อน พ.ศ.2481	17
2.1 วัฒนธรรมการล่าสัตว์และสะสมสัตว์ในสังคมไทยแบบจารีต	17
2.2 แนวคิดตะวันตกกับการเปลี่ยนแปลงความรู้เกี่ยวกับสัตว์ของไทย	12
2.2.1 แนวคิดและมุมมองเกี่ยวกับสัตว์ในสังคมไทยในยุคจารีต.....	12
2.2.2 องค์ความรู้สัตววิทยาในโลกตะวันตก.....	18
2.2.3 สัตววิทยาในสังคมไทย	21

2.3 เขตดินวนากับการเปลี่ยนแปลงมุมมองต่อสัตว์ของชนชั้นสูง	22
บทที่ 3 สวนสัตว์ในยุคแรกเริ่ม พ.ศ.2481 - 2497	37
3.1 การเปลี่ยนแปลงมุมมองที่มีต่อสัตว์ในสังคมไทย	37
3.2 การริเริ่มอนุรักษ์ป่าและสัตว์ในสังคมไทย	39
3.3 การบริหารจัดการสวนสัตว์ภายใต้เทศบาลนครกรุงเทพ พ.ศ.2481-2497	44
3.4 สวนสัตว์ : สถานที่พักผ่อนกลางเมืองหลวง	54
3.3.1 งานฉลองรัฐธรรมนูญ	58
3.3.2 งานประเพณีสงกรานต์	59
บทที่ 4 สวนสัตว์ในยุคแห่งการอนุรักษ์ พ.ศ.2497 – 2520	62
4.1 การเผยแพร่แนวคิดด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสัตว์ป่าในสังคมไทย	62
4.1.1 การเคลื่อนไหวของนิคมไพรสมาคคมในการเผยแพร่แนวคิดด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสัตว์ป่า	62
4.1.2 การปรับปรุงหลักสูตรทางการศึกษา.....	69
4.2 องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยกับการจัดการสวนสัตว์	70
4.3 สวนสัตว์ : แหล่งอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า	85
บทที่ 5 สวนสัตว์ในยุคแห่งการเรียนรู้ พ.ศ.2520 – 2535	90
5.1 การเกิดสวนสัตว์ในภูมิภาคต่าง ๆ.....	90
5.1.1 สวนสัตว์เชียงใหม่	90
5.1.2 สวนสัตว์เปิดเขาเขียว	93
5.2 การเกิดสวนสัตว์เอกชน	96
5.2.1 สวนสัตว์พาด้า	96
5.2.2 ซาฟารีเวิลด์	98
5.3 สวนสัตว์กับการเป็นแหล่งการเรียนรู้ ทศวรรษ 2520-2530.....	104

5.4 นโยบายมิติใหม่ของสวนสัตว์.....	109
บทที่ 6 บทสรุป	112
บรรณานุกรม	115
ประวัติผู้เขียน.....	127

สารบัญตาราง

	หน้า
ตาราง 1 การแลกเปลี่ยนสัตว์กับประเทศอินเดีย ใน พ.ศ.2494	50
ตาราง 2 งบประมาณรายรับประจำปีของเขาดินวนา พ.ศ.2495.....	51
ตาราง 3 งบประมาณค่าใช้จ่ายสอยของเขาดินวนา พ.ศ.2495.....	52
ตาราง 4 จำนวนผู้เข้าชมสวนสัตว์ดุสิต พ.ศ.2493 - 2496	53
ตาราง 5 งบประมาณที่องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยได้รับ ระหว่าง พ.ศ.2497 - 2504.....	73
ตาราง 6 งบประมาณที่องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยได้รับการจัดสรรจากรัฐบาล ปีงบประมาณ 2506 - 2520	74
ตาราง 7 สถิติผู้ใช้บริการสวนสัตว์ดุสิต พ.ศ.2497-2520	76
ตาราง 8 สถิติผู้ใช้บริการสวนสัตว์ดุสิต ตั้งแต่ พ.ศ.2520 – 2535	101
ตาราง 9 งบประมาณที่องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ได้รับการจัดสรร จากรัฐบาล ปีงบประมาณ 2522 - 2535	103
ตาราง 10 ผลกำไรของสวนสัตว์ดุสิต ระหว่าง พ.ศ.2521 – 2527	103

สารบัญรูปภาพ

	หน้า
ภาพประกอบ 1 พื้นที่คอกเนื้อและสวนวางในเขตพระราชวังดุสิต.....	34
ภาพประกอบ 2 ตราสัญลักษณ์องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย.....	71
ภาพประกอบ 3 สระน้ำในสวนสัตว์ดุสิต ด้านหลังคือพระที่นั่งอนันตสมาคม ผู้เยี่ยมชมนิยมพายเรือหรือนั่งเรือถีบ ภาพถ่ายเมื่อ 11 กันยายน พ.ศ.2517	82
ภาพประกอบ 4 การประกวดกระทงในงานวันลอยกระทง วันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ.2500	82
ภาพประกอบ 5 การประกวดนางนพมาศในงานวันลอยกระทง วันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ.2500 ..	83
ภาพประกอบ 6 การประกวดชายงามในงานฤดูหนาว 9 – 12 ธันวาคม 2502	83
ภาพประกอบ 7 แรดอินเดียในสวนสัตว์เชียงใหม่	93
ภาพประกอบ 8 กรงนกขนาดใหญ่ที่สวนสัตว์เปิดเขาเขียว สร้างขึ้น พ.ศ.2526	95
ภาพประกอบ 9 ยีราฟในสวนสัตว์ดุสิต.....	105
ภาพประกอบ 10 พิพิธภัณฑสวนสัตว์ดุสิต	108

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มาและความสำคัญ

การสะสมสัตว์เป็นความนิยมอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นในหลายอารยธรรม ในอดีตสัตว์ที่ถูกนำมาสะสมนั้นอาจจะเป็นสัตว์ที่ไม่เคยพบเห็นในดินแดนนั้น ๆ มาก่อนหรืออาจเป็นสัตว์ธรรมดาที่สะสมเก็บไว้เพื่อใช้งาน โดยทั่วไปพบว่า การสะสมสัตว์เกิดขึ้นในหมู่ชนชั้นสูงในหลายอารยธรรม เช่น สมัยเมโสโปเตเมีย พระเจ้าทิกลีส ไทลีสเซอร์ที่ 1 (Tiglath-Pileser I) กษัตริย์แห่งอัสซีเรีย (1114–1076 B.C.) ทรงมีฝูงกวางกาเซลล์ (Gazelle) และไอบีกซ์ (ibex) ในสวนของพระองค์¹ สมัยอียิปต์โบราณ ฟาโรห์รามเสสที่ 2 (Rameses II) (1279–1213 B.C.) ทรงเลี้ยงสิงโตที่เชื่องแล้วไว้ 2 ตัว พระองค์ใช้สิงโตนี้ในการรบและยังทรงใช้มันเป็นผู้อารักขาพระองค์ในเวลากลางคืนอีกด้วย ในประเทศจีน พระเจ้าโจวเหวิน (King Wen of Zhou) ผู้สถาปนาราชวงศ์โจว (1099 – 1050 B.C.) และบรรดาขุนศึกผู้มีอำนาจล้วนมีอุทยานสัตว์ป่าที่มีคนคอยผู้บริหารจัดการ มีคนดูแล มีสัตว์แพทย์ไว้คอยรักษาสัตว์ที่ป่วย² ถือได้ว่าการสะสมสัตว์ในอดีตจึงเป็นค่านิยมที่มีอยู่ในหลายอารยธรรมทั้งตะวันตกและตะวันออก และในอดีตมักจำกัดอยู่ในวงของชนชั้นสูง เมื่อเข้าสู่สมัยฟื้นฟูศิลปวิทยา (Renaissance) การสะสมสัตว์เปลี่ยนแปลงไปเป็นการสะสมสัตว์ในแบบของโรงเลี้ยงสัตว์ที่มีเป็นการสร้างโรงขนาดใหญ่เพื่อเลี้ยงสัตว์ชนิดต่าง ๆ

โรงเลี้ยงสัตว์ (Menagerie) มีรากศัพท์มาจากภาษาฝรั่งเศส “Menagerie” เป็นคำที่เกิดจากการผสมคำระหว่างคำว่า “ménage” หมายถึง การจัดการ กับคำว่า “rie” ซึ่งเป็นคำที่นำมาใช้ในการระบุถึงความเป็นสถานที่บางอย่าง ดังนั้นโรงเลี้ยงสัตว์ (Menagerie) จึงหมายถึงสถานที่ที่มีการจัดการและควบคุมสัตว์ที่มีความแปลกหูแปลกตา ซึ่งสัตว์แปลกหูเหล่านี้มีที่มาจากดินแดนห่างไกลหรือเป็นสัตว์ที่มีการกลายพันธุ์³

การพัฒนาจากโรงเลี้ยงสัตว์ (Menagerie) มาเป็นสวนสัตว์ (Zoo) ได้นั้นจะต้องมีการบริหารจัดการด้วยชุดความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์⁴ นั่นคือ ธรรมชาติวิทยา (natural history) ซึ่งเป็น

¹ Kisling Vernon N. (2001). Zoo and Aquarium History : Ancient Animal Collections to Zoological Gardens. p.11.

² Kisling Vernon N. (2001). *ibid.* pp.14-16.

³ Thomas Veltre. (1996). Menagerie, Metaphos, and Meaning. In *New Worlds, New Animals From Menagerie to Zoological Park in the Nineteenth Century.* p.19.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 160.

การศึกษาทุกสรรพสิ่งในโลก อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ไม่อ้างอิงหรือพึ่งพาความรู้ทางด้านเทววิทยา⁵ ซึ่งอาจแยกย่อยออกเป็นพฤกษศาสตร์ ซึ่งเป็นวิชาที่ว่าด้วยการศึกษาพืชพันธุ์ต่าง ๆ

ดังนั้นโรงเลี้ยงสัตว์จึงแพร่หลายในยุโรปตั้งแต่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 15-16 ประกอบกับการศึกษาพฤกษศาสตร์และสัตววิทยา เริ่มมีการบันทึกลักษณะสัตว์แต่ละชนิด ถิ่นเกิด ที่อยู่อาศัย อาหารและพฤติกรรมต่าง ๆ ทำให้การศึกษารวมชาติจำเป็นต้องศึกษาทั้งสัตว์และพืชควบคู่กัน ทำให้เกิดเป็นสวนสัตว์แบบใหม่ เรียกว่า “สวนสัตววิทยา” ซึ่งสวนสัตววิทยาแห่งแรกของโลกคือ สวนพฤกษศาสตร์ (Jardin des Plantes) ที่กรุงปารีสในรัชสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 13 แห่งฝรั่งเศส (Louis XIII of France, ค.ศ.1610 – 1643) ที่ทรงมีพระราชประสงค์ในการสร้างสวนไว้เพื่อปลูก และสะสมสมุนไพรเพื่อปรุงยา ไปพร้อมกับเป็นโรงเลี้ยงสัตว์ของพระองค์ได้ ต่อมาใน ค.ศ.1793 สวนพฤกษชาติแห่งนี้ได้เปิดให้ประชาชนเข้าชม⁶ ส่วนสัตว์ต่าง ๆ ในสวนพฤกษศาสตร์แห่งนี้มีประโยชน์ในการวิจัยทางสัตววิทยา⁷ ใน ค.ศ.1828 อังกฤษได้เปิดสวนรีเจนต์ (Regent's Park) ให้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนทั่วไป⁸

ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เกิดกระแสการขยายตัวของสวนสัตว์ไปยังพื้นที่ต่าง ๆ ทั่วโลกทำให้สวนสัตว์กลายเป็นหนึ่งในดัชนีที่ชี้วัดความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและความมีวัฒนธรรมของชาติ เช่น ค.ศ.1874 มลรัฐฟิลาเดเฟีย ได้สร้างสวนสัตว์แห่งแรกขึ้นในสหรัฐอเมริกา จนเมื่อถึง ค.ศ.1940 สวนสัตว์กระจายตัวไปทั่วเมืองใหญ่มากกว่า 100 แห่งในสหรัฐอเมริกา มีผู้เข้าชมราว 675 ล้านคนต่อปี⁹ ใน ค.ศ.1849 สวนสัตว์อัมสเตอร์ดัม ประเทศเนเธอร์แลนด์ ได้จัดตั้งสถาบันศิลปะดนตรีและการแสดงภาคฤดูร้อนขึ้น เพื่อเตรียมตัวเข้าสู่ทศวรรษ 1850¹⁰ และเป็นการเพิ่มพื้นที่การพักผ่อนหย่อนใจควบคู่ไปกับการชมสัตว์

ค่านิยมการสะสมสัตว์ไม่เพียงแต่เกิดขึ้นในโลกตะวันตกเท่านั้น ในประเทศไทยก็เช่นเดียวกันมีการพบหลักฐานเกี่ยวกับการสะสมสัตว์ของชนชั้นสูง จดหมายเหตุของโยสต์ สเคาเติน ซึ่งเขียนขึ้นใน พ.ศ.2179 รัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ.2172 – 2199) ได้อธิบาย

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 157.

⁶ สายพิน ศุพุทรมงคล. (2560). ไปดูสวนสัตว์ ดู(สวน)สัตว์. ใน **สิ่งสารสัตว์ : มานุษยวิทยาว่าด้วยสัตว์และสัตว์ศึกษา**. หน้า 156-157.

⁷ Bob Mullan & Garry Marvin. (1998). *Zoo culture* (second edition). p 108.

⁸ สายพิน ศุพุทรมงคล. (2560). ไปดูสวนสัตว์ ดู(สวน)สัตว์. ใน **เล่มเดิม**. หน้า 179.

⁹ แหล่งเดิม. หน้า 183.

¹⁰ Mehos Donna C. (2005). *Science and Culture for Members Only: The Amsterdam Zoo Artis in the Nineteenth Century*. p.113.

ชนบในการสะสมสัตว์ที่สำคัญในสมัยนั้นไว้ว่า “ข้างเผือกนั้นบรรดาผู้คนทางแถบนี้โดยเฉพาะชาวสยามและข้างเคียงนับถือว่าเป็นเจ้าแห่งข้างทั้งหลาย กษัตริย์สยามมักจะมีข้างเผือกประจำอยู่ในราชสำนักเสมอ ๆ ข้างเผือกได้รับการเลี้ยงดูราวกับว่าเป็นเจ้าชาย”¹¹ ส่วนในจดหมายเหตุลาลูแบร์ ได้บันทึกพระราชพิธีการเสด็จประพาสป่าล่าสัตว์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. 2199 – 2231) ไว้ว่า “พระมหากษัตริย์สยามทรงโปรดการเสด็จประพาสป่าไล่ล่ามฤค (สัตว์ป่า)”¹² หรือการกล่าวถึงข้างว่าข้างเป็นกำลังสำคัญในกองทัพของกษัตริย์ จึงทรงรวบรวมข้างไว้มาก¹³ จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ 18 (ปลายสมัยอยุธยา) การสะสมข้างมีมากกว่า 800 เชือก เพื่อใช้ในการขนวัสดุต่าง ๆ และเพื่อทำการรบ นอกจากนี้การสะสมสัตว์ของกษัตริย์ไทยยังมีสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม นก จระเข้ ปลา และสัตว์หายากจากท้องถิ่นต่าง ๆ¹⁴ การสะสมสัตว์ในไทยจึงมักเกิดขึ้นจากการเข้าป่าเพื่อล่าสัตว์ เมื่อพบสัตว์ที่มีความพิเศษ จึงนำมาเก็บสะสมไว้และจำกัดเฉพาะกลุ่มชนชั้นสูงเพื่อประโยชน์ต่าง ๆ เช่น การใช้งานทั่วไป การทำสงคราม การพักผ่อนหย่อนใจ

เมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์ ชนบในการสะสมสัตว์ยังคงมีอยู่ เช่น พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคมสะสมปลาต่าง ๆ สัตว์น้ำต่าง ๆ พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมศรีศุภโยคสะสมสัตว์บกต่าง ๆ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมีสะสมกัลปังหา หอยต่าง ๆ¹⁵ เมื่อมีการรับวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา ทำให้แนวคิดเรื่องการเสด็จประพาสล่าป่าสัตว์เปลี่ยนเป็นการเสด็จประพาสเพื่อพักผ่อน เช่น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 – 2411) เสด็จประพาสเขาสามมุข เกาะสีซัง ใน พ.ศ. 2402 ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 – 2453) ได้เสด็จประพาสสิงคโปร์และชวา ใน พ.ศ. 2413 - 2414 ทรงทอดพระเนตรสวนดอกไม้ ทอดพระเนตรสวนจีนที่สิงคโปร์¹⁶ และเมื่อ

¹¹ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี, คณะกรรมการโครงการชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. (2542). **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก**. หน้า 271.

¹² ลาลูแบร์, เดอ, นราธิปประพันธ์พงศ์. (2505). **จดหมายเหตุลาลูแบร์**. หน้า 113.

¹³ ลาลูแบร์, เดอ, นราธิปประพันธ์พงศ์. **เล่มเดิม**. หน้า 316.

¹⁴ Kisting Vernon N. (2001). *ibid.* pp.233-234.

¹⁵ สจข., ร.5 รล. นก. 17/101 อ้างถึงใน กัญฐิกา ศรีอุดม. (2549). จาก “นาเซนแนล เอกซิปีเซน” ถึง “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์”: ภาพสะท้อนประวัติศาสตร์สยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 124-125.

¹⁶ กรมศิลปากร. (2514). **จดหมายเหตุเสด็จประพาสเกาะชวาในรัชกาลที่ 5 ครั้งที่ 1 และ 2**. หน้า 12.

เสด็จไปเมืองปัตตาเวีย เสด็จทอดพระเนตรสวนซังส์ตว์ (สวนสัตว์)¹⁷ นอกจากนี้ยังได้เสด็จทอดพระเนตรสวนสัตว์ของอดีตกษัตริย์แห่งอูฐ¹⁸ ที่เมืองกัลกัตตา¹⁹ เมื่อครั้งเสด็จประพาสอินเดียใน พ.ศ.2414 และยังมีการเสด็จประพาสสวนสัตว์ สวนพฤกษศาสตร์อีกหลายครั้งก่อนการเสด็จประพาสยุโรปใน พ.ศ.2440

การเสด็จประพาสสถานที่ต่าง ๆ และสวนสัตว์ในประเทศใกล้เคียง เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงการศึกษาการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในเมืองที่เป็นอาณานิคมของชาติตะวันตกที่อาจจะนำมาปรับหรือผสมผสานกับสิ่งที่มีอยู่แล้วในสังคมไทย เพื่อนำมาเป็นพื้นฐานในการจัดการบ้านเมืองแบบใหม่ รวมเข้ากับการพักผ่อนหย่อนใจแบบใกล้ชิดธรรมชาติซึ่งได้รับความนิยมในขณะนั้น หลังจากเสด็จกลับมาจากประพาสทวีปยุโรป ใน พ.ศ.2440 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้สร้างวังสวนดุสิตเพื่อเป็นสถานที่สำหรับเสด็จพระราชดำเนินไปพักผ่อนคลายพระราชอิริยาบถของพระองค์ และพระบรมวงศานุวงศ์ และเมื่อเสด็จประพาสหมู่เกาะชวา ใน พ.ศ.2441 ได้ทรงนำกวางดาวจำนวนหนึ่งมาจากชวา เลี้ยงไว้ในสวนกวางบริเวณพื้นที่ที่เรียกว่า “สวนชวา” แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เรียกว่า “เขาดินวนา”

ใน พ.ศ.2481 จอมพล ป. พิบูลสงคราม กราบบังคมทูลขอพระราชทานเขาดินวนาให้เทศบาลนครกรุงเทพจัดเป็นสวนสัตว์ การเปิดสวนสัตว์เกิดขึ้นใน พ.ศ.2481 โดยให้เหตุผลว่าสวนสาธารณะเทศบาลนครกรุงเทพมีเพียงสวนลุมพินีที่เปิดใน พ.ศ. 2468 เพียงแห่งเดียว ไม่พอสำหรับประโยชน์แก่ประชาชน²⁰ ทำให้มีการย้ายกวางดาวพร้อมกับสัตว์อื่น ๆ และจัดหาสัตว์ป่ามาเลี้ยงให้ประชาชนชมเท่าที่กำลังเงินงบประมาณจะสามารถจัดหาได้และให้เรียกชื่อเขาดินวนาว่า “สวนสัตว์ดุสิต” ซึ่งไปหมายถึงในขณะนั้นของรัฐบาล เน้นไปที่การเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน เพื่อรองรับจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นของเทศบาลนครกรุงเทพ ใน พ.ศ.2480 มีจำนวนประชากร 533,104 คน²¹ และมีแนวโน้มจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

¹⁷ กรมศิลปากร. (2514). เล่มเดิม. หน้า 12.

¹⁸ แคว้นอูฐจะ ถูกผนวกรวมกับอาณานิคมอินเดียของอังกฤษ ใน พ.ศ.2399 กษัตริย์ถูกขับออกจากบัลลังก์และถูกเชิญมาอาศัยที่ซานเมืองกัลกัตตา

¹⁹ สหาย สาคชิตอนันท์. (2546). ร.5 เสด็จอินเดีย. แปลโดย กัญจิกา ศรีอุดม. หน้า 77.

²⁰ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.31/4 การจัดสวนพฤกษศาสตร์และสวนสัตว์ที่ลุมพินี (พ.ศ.2481-2496).

²¹ เทศบาลนครกรุงเทพ, สถิติจำนวนประชากรภายในเขตเทศบาลนครกรุงเทพ, แผนปฏิบัติงานของแผนกสถิติ, กองทะเบียนและสถิติ, สำนักปลัดเทศบาล. อ้างถึงใน พิเชิต โอบอ้อม. (2515). การบริหารงานของแขวงเทศบาลนครกรุงเทพ. หน้า 20.

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2482 - 2488) ผ่านพ้นไป เกิดการก่อตั้งสมาคมนิคมไพร ใน พ.ศ.2495 ซึ่งสมาคมนี้มีส่วนในการผลักดันให้สังคมเห็นความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้นซึ่งเลขาธิการของสมาคมคือ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ได้เข้ามาเป็นหนึ่งในคณะกรรมการการบริหารของสวนสัตว์ จนกระทั่งได้มีการตั้ง “องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์” ขึ้น ใน พ.ศ.2497 เพื่อให้องค์การนี้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการ ควบคุมดูแลสวนสัตว์ดุสิตและสวนสัตว์อื่น ๆ ที่อาจเกิดขึ้นตามมาในอนาคต รวมถึงส่งเสริมให้สวนสัตว์เป็นที่ให้การศึกษาเกี่ยวกับสัตว์และพันธุ์พืชแก่ประชาชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าสวนสัตว์ได้รับความนิยมและมีความจำเป็นที่จะต้องได้รับการบริหารจัดการโดยหน่วยงานที่มีลักษณะเฉพาะตัวมากขึ้น

การจัดตั้งองค์การดังกล่าวยังเป็นตัวแปรสำคัญในการช่วยสร้างการรับรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ การกำหนดทิศทางของการท่องเที่ยว และการสร้างมาตรฐานของการพักผ่อนหย่อนใจของคนกรุงควบคู่ไปกับการให้ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ ตามวัตถุประสงค์ขององค์การเพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่ป่าไม้และสัตว์ป่าถูกคุกคามอย่างหนักในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งกระแสความคิดทางสังคมนี้ยังคงมีมาอย่างต่อเนื่องบวกกับการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรและการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งกิจการ ร้านค้าและบริษัทในกรุงเทพมหานครเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก บริษัทที่จดทะเบียนใน พ.ศ.2789 มีจำนวน 715 บริษัท จนกระทั่งปลายปี พ.ศ.2497 เพิ่มจำนวนขึ้นเป็น 2,661 บริษัท จากปัจจัยดังกล่าวจึงส่งผลให้เกิดการอพยพเข้ามาในกรุงเทพมหานครมีจำนวนเพิ่มขึ้น สวนสัตว์เป็นเสมือนที่พักผ่อนหย่อนใจที่มีความสำคัญมากขึ้นเช่นกัน

ต้นทศวรรษ 2500 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ได้ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ.2502 – 2506) ได้กำหนดนโยบายเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและเริ่มวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับแรกขึ้นมา ใน พ.ศ.2504 จอมพลสฤษดิ์ ได้ตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ ดังนั้นจึงควรรู้จักใช้และสงวนทรัพยากรธรรมชาติ²² ส่งผลให้สวนสัตว์ได้รับการดูแลจากรัฐบาลมากขึ้นในฐานะที่เป็นสถานที่ที่แสดงออกถึงการส่งเสริมการอนุรักษ์และเรียนรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ ทำให้องค์การสวนสัตว์เริ่มได้รับการพิจารณางบประมาณจากรัฐบาลตั้งแต่ปีงบประมาณ 2505 เป็นต้นมา

การพัฒนาสวนสัตว์นั้นมิได้อยู่อย่างต่อเนื่อง มีการแลกเปลี่ยนสัตว์กับสวนสัตว์ต่างประเทศ เช่น การแลกชะนีของสวนสัตว์ดุสิตกับฮิปโปโปเตมัส (แม่มะลิ) ของสวนสัตว์เมืองทิลบูร์ก

²² อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2545). **นิเวศประวัติศาสตร์ : พรหมแดนความรู้**. หน้า 25-26.

ประเทศเนเธอร์แลนด์ใน พ.ศ.2510 เพื่อให้เกิดความหลากหลายของพันธุ์และประเภทของสัตว์ในสวนสัตว์มากขึ้น จนกระทั่งมีการวางแผนพัฒนาพื้นที่เขาเขียวให้เป็นสวนสัตว์แห่งที่ 2 ใน พ.ศ. 2517 (เปิดเป็นทางการ พ.ศ.2521) เพื่อให้เป็นแหล่งศึกษา ค้นคว้าวิจัยเกี่ยวกับสัตว์

อย่างไรก็ตามระหว่างที่โครงการสร้างสวนสัตว์เขาเขียวกำลังดำเนินการนั้น เกิดเหตุการณ์ที่สำคัญ คือ กรณีทุ่งใหญ่นเรศวร²³ ใน พ.ศ.2516 เหตุการณ์ดังกล่าวได้สร้างกระแสความใส่ใจในสิ่งแวดล้อมอย่างมาก จนรัฐบาลจำเป็นต้องตั้งหน่วยงานต่าง ๆ ขึ้นมารองรับ ดังนี้ ใน พ.ศ.2518 มีการตั้งสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ออกกฎกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ฉบับที่ 7 ว่าด้วยการค้าสัตว์ป่าคุ้มครองและเนื้อสัตว์ป่าคุ้มครอง และกฎกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ฉบับที่ 9 ว่าด้วยการล่าสัตว์ป่าคุ้มครอง²⁴ รัฐบาลเห็นความสำคัญของสวนสัตว์ในการเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจพร้อมทั้งให้การศึกษาที่สำคัญและเป็นสถานที่ในการอนุรักษ์สัตว์ป่า นอกถิ่นอาศัย จึงมีนโยบายให้องค์การสวนสัตว์จัดตั้งสวนสัตว์เพิ่ม²⁵ ทำให้เกิดสวนสัตว์ในภูมิภาคต่าง ๆ ในช่วงเวลาต่อมา ได้แก่ สวนสัตว์เชียงใหม่ พ.ศ.2520 สวนสัตว์เปิดเขาเขียว พ.ศ.2521 สวนสัตว์นครราชสีมา พ.ศ.2532 สวนสัตว์สงขลา พ.ศ.2532

การเกิดขึ้นของสวนสัตว์ตามจังหวัดต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงความนิยมของสวนสัตว์และกลายเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ให้ความรู้กับประชาชน ค้นคว้าวิจัย และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้นั้น การประชาสัมพันธ์ในการดึงดูดให้มีผู้เข้าชม ทำให้สื่อเข้ามามีบทบาทในการประชาสัมพันธ์มากขึ้น มีการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การขยายพื้นที่ของสวนสัตว์เชียงใหม่

²³ เอลิโคปเตอร์ของราชการลำหนึ่งกลับจากป่าทุ่งใหญ่ จังหวัดกาญจนบุรี แต่มาตกลงที่อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ในวันที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2516 ในซากเอลิโคปเตอร์มีเนื้อสัตว์ เช่น กระต่าย กุ้ง กวาง จำนวนมาก และทั้ง ๆ ที่เป็น เอลิโคปเตอร์ของคณะนายทหารและตำรวจ มีดารากาพยนตร์หญิงร่วมเดินทางไปด้วย กรณีนี้กลายเป็นข่าวใหญ่ นักศึกษามรรมนุรักษ์ธรรมชาติหลายสถาบันได้ร่วมกันนำภาพถ่ายมาเผยแพร่ ว่าคณะทหารตำรวจดังกล่าวไปล่าสัตว์ในเขตสงวนพันธุ์สัตว์ป่าเขาเขียวของทุ่งใหญ่เพื่อหาความสํารัญส่วนตัว แล้วจึงทิ้งสัตว์ป่าเป็นจำนวนมาก แต่รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร กลับแถลงปิดเบือนว่า เจ้าหน้าที่เหล่านั้นเดินทางไปราชการลับชายแดนไทยพม่าเพื่อเตรียมการต้อนรับนายพลเนวิน ผู้นำพม่าที่มีกำหนดการมาเยือนไทยในเดือนพฤษภาคม ส่วนเนื้อสัตว์ในเอลิโคปเตอร์ อาจเป็นของคนที่ฝากมา

²⁴ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2545). เล่มเติม. หน้า 30-31.

²⁵ ปารีชาติ ทัพพะสุต. (2553). การนํานโยบายการพัฒนาสวนสัตว์ในสังกัดขององค์การสวนสัตว์สู่มาตรฐานระดับโลกไปปฏิบัติ. หน้า 2.

บริเวณเชิงดอยสุเทพ ใน พ.ศ.2526²⁶ รายการเฮสธาหน้าเขาดิน ช่วงพ.ศ. 2527-2528²⁷ การจัดอบรมเยาวชนให้ความรู้ด้านสัตว์ป่าแก่เยาวชน ใน พ.ศ.2525

สังคมไทยตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา เริ่มเกิดความตระหนักถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์สัตว์เพิ่มมากขึ้น ประกอบกับการพัฒนาทางเศรษฐกิจส่วนหนึ่งส่งผลกระทบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสัตว์ป่า ทำให้สวนสัตว์ยิ่งได้รับความสำคัญเพิ่มมากขึ้นในฐานะที่เป็นเสาหลักของการคงไว้ซึ่งเจตนารมณ์ของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติผ่านการดูแลและคุ้มครองสัตว์ ในขณะที่เดียวกันยังคงเป็นแหล่งพักผ่อนให้กับประชาชนได้อีกด้วย ทำให้เกิดนโยบายมิติใหม่ของกิจการสวนสัตว์ ใน พ.ศ.2535 ไว้ว่า “มุ่งที่จะให้ประชาชนผู้เข้าชมได้รับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตสัตว์ เกิดความผูกพันระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ ขณะเดียวกันก็ได้รับความเพลิดเพลินไปด้วย”²⁸ซึ่งถือว่าเป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์ภายใต้การบริหารงานขององค์การสวนสัตว์สามารถพัฒนาจนสามารถบรรลุเป้าหมายของการเป็นสวนสัตว์ 4 ประการได้ คือ การพักผ่อนหย่อนใจ การให้ความรู้แก่ประชาชน การอนุรักษ์สัตว์ และการศึกษาวิจัย

การใช้นโยบายมิติใหม่ของกิจการสวนสัตว์นั้นเป็นผลจากระยะเวลาที่ผ่านมา ก่อน พ.ศ. 2535 มีจำนวนผู้เข้าชมสวนสัตว์เพิ่มมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง²⁹ แต่กลับประสบกับปัญหาเรื่องการบริหารจัดการที่ติดอยู่กับระบบราชการแบบเดิม จึงต้องนำไปสู่การแก้ปัญหาด้วยนโยบายมิติใหม่ขององค์การสวนสัตว์³⁰ แสดงให้เห็นถึงการบริหารจัดการภายในที่ยังไม่ดีพอ ขาดการนำเสนอที่ชัดเจนหรือการให้ความหมายในการเป็นสวนสัตว์ในสายตาของประชาชน การประกาศใช้นโยบายมิติใหม่ของกิจการสวนสัตว์ทำให้มีการกำหนดวัตถุประสงค์ของสวนสัตว์ได้อย่างชัดเจนมากขึ้น

อีกทั้งใน พ.ศ.2535 มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 ซึ่งเป็นกฎหมายฉบับแรกที่มีเนื้อความกล่าวถึง สวนสัตว์และการจัดการสวนสัตว์อย่าง

²⁶ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่า และพันธุ์พืช. (2556). ประวัติความเป็นมาสวนสัตว์เชียงใหม่. (ออนไลน์).

²⁷ อลิษา ลิ้มไพบูลย์. (2561). สีสันของวิถีชีวิตชาวพระนครกับสวนสัตว์ดุสิตในยุคก่อน. (ออนไลน์).

²⁸ องค์การสวนสัตว์. (2535). ปาฐกถาและการบรรยายพิเศษ : หลากหลายความคิดกิจการสวนสัตว์. หน้า 2.

²⁹ ศศิธร จันลา. (2544, ม.ค.-มิ.ย.). แนวทางการจัดการสวนสัตว์ในเมือง ในทัศนะของผู้ใช้บริการ : กรณีสวนสัตว์ดุสิต. วารสารวิจัยสภาวะแวดล้อม. 23(1): 59-71.

³⁰ ปารีชาติ ทัพพะสุต. (2553). การนำนโยบายการพัฒนาสวนสัตว์ในสังกัดขององค์การสวนสัตว์สู่มาตรฐานระดับโลกไปปฏิบัติ. ภาคนิพนธ์ ร.ม. (การบริหารจัดการสาธารณะ) คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ชัดเจน เป็นกฎหมายหลักที่ส่งผลโดยตรงต่อกิจการสวนสัตว์ เนื่องจากกฎหมายนี้ทำให้เกิดการควบคุมสวนสัตว์และการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ มีการห้ามไม่ให้ค้าขายสัตว์ระหว่างสวนสัตว์รัฐกับเอกชน ทำให้เมื่อจะขยายพันธุ์สัตว์ต้องใช้สายเลือดเดียวกันทำให้ลูกที่ออกมาไม่สมบูรณ์ ส่งผลกระทบต่อการรวบรวมสัตว์ป่า การเพาะพันธุ์และขยายพันธุ์ ผลจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ทำให้กิจการสวนสัตว์ไม่สามารถดำเนินการได้เป็นเอกเทศ ทำให้ต้องแก้ปัญหาโดยการนำเข้าพันธุ์สัตว์จากต่างประเทศเข้ามาแทน

กล่าวได้ว่าสวนสัตว์ในประเทศไทยมีพัฒนาการมาจากการสะสมสัตว์ที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา มีพัฒนาการตามยุคสมัยภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เริ่มตระหนักถึงธรรมชาติและสัตว์ป่ามากขึ้น แม้ในครั้งแรกที่เปิดใน พ.ศ.2481 นั้นจะมีไซ้เพื่ออนุรักษ์สัตว์ป่าแต่เป็นวัตถุประสงค์เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจเท่านั้น แต่ต่อมาสวนสัตว์ได้ขยายบทบาทหน้าที่อื่น ๆ ออกไป ทั้งการให้ความรู้ การอนุรักษ์ และการวิจัย ได้เกิดขึ้นตามมาเป็นระยะ ภายใต้อิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงเวลา จนถึง พ.ศ.2535 ซึ่งมีการกำหนดนโยบายมติใหม่ของกิจการสวนสัตว์และการประกาศใช้พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 ซึ่งทำให้การบริหารจัดการของสวนสัตว์อยู่ภายใต้บริบทของการควบคุมจากกฎหมายดังกล่าว ทำให้ไม่สามารถดำเนินงานได้อย่างเป็นเอกเทศอีกต่อไป

1.2 จุดประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการของสวนสัตว์ระหว่าง พ.ศ.2481 - 2535
2. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ส่งผลต่อพัฒนาการของสวนสัตว์ระหว่าง พ.ศ.

2481 - 2535

1.3 ขอบเขตการศึกษา

การศึกษาเรื่อง พัฒนาการของสวนสัตว์ในสังคมไทย พ.ศ.2481 - 2535 นั้นผู้ศึกษาได้เริ่มต้นการศึกษาตั้งแต่ พ.ศ.2481 ซึ่งเป็นปีที่สวนสัตว์ดุสิตเปิดอย่างเป็นทางการ โดยใช้ข้อมูลจากเอกสารจดหมายเหตุ เพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาและวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในกรุงเทพมหานคร การปรับตัว การสนองตอบนโยบายของรัฐบาลในแต่ละยุคสมัย จนกระทั่งสิ้นสุดใน พ.ศ.2535 ซึ่งเป็นปีที่ออกพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่าได้มีผลบังคับใช้และส่งผลกระทบต่อการทำงานของสวนสัตว์ โดยสวนสัตว์ที่อยู่ในขอบเขตเวลาที่ศึกษาคือ สวนสัตว์ดุสิต สวนสัตว์เชียงใหม่ (พ.ศ.2520) สวนสัตว์เปิดเขาเขียว (พ.ศ.2521) และสวนสัตว์พาด้า (พ.ศ.2526) ซาฟารีเวิลด์ (พ.ศ.2531)

1.4 ความสำคัญของการศึกษา

1. รู้และเข้าใจถึงพัฒนาการของสวนสัตว์ในประเทศไทย
2. รู้และเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมส่งผลต่อการปรับตัวของสวนสัตว์

1.5 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องพัฒนาการของสวนสัตว์ในสังคมไทย พ.ศ. 2481 - 2535 นั้นจำเป็นที่จะต้องศึกษาเอกสารงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาสวนสัตว์ หรือความคิดของคนเกี่ยวกับสัตว์ในแต่ละยุคสมัยซึ่งในทางประวัติศาสตร์นั้นงานศึกษาเกี่ยวกับสวนสัตว์ยังมีไม่มากนัก ส่วนใหญ่ที่พบจะเป็นการกล่าวถึงสวนสัตว์ในลักษณะกว้าง ๆ ไม่ได้วิเคราะห์ถึงรายละเอียดความแตกต่างของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่มีผลต่อการรับรู้และสร้างความหมายให้แก่สวนสัตว์ในแต่ละช่วงเวลาได้อย่างชัดเจน ผู้ศึกษาจึงแบ่งงานเอกสารที่เกี่ยวข้องออกเป็น 3 ประเด็นดังนี้

ประเด็นที่ 1 งานศึกษาที่เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความคิด การรับรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและสัตว์

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2545). **นิเวศประวัติศาสตร์ : พรหมแดนความรู้**. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ. งานชิ้นนี้ได้ให้ข้อเสนอว่าการเปลี่ยนแปลงความรู้เรื่องนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมนั้นไม่ได้เกิดขึ้นจากการเข้ามาของอิทธิพลจากต่างประเทศ แต่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ในสังคมไทยเอง เป็นชุดความรู้ที่สามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม จริยธรรมและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ข้อดีของงานคือการอธิบายและรวบรวมงานทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมาอธิบายถึงกระแสความนิยมในการผลิตงานด้านนี้ รวมถึงได้อธิบายถึงกระแสความคิดทางด้านธรรมชาติ นิเวศวิทยาในสังคมไทยเป็น 4 ช่วงเวลา คือ ระยะเวลาแรก (สมัยรัชกาลที่ 4 - พ.ศ. 2500) ระยะเวลาที่สอง (พ.ศ. 2500 - 2515) ระยะเวลาที่สาม (พ.ศ. 2515 - 2518) ระยะเวลาที่สี่ (พ.ศ. 2518 - ปัจจุบัน) โดยงานชิ้นนี้สามารถนำข้อมูลไปใช้ในการอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติ นิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมในช่วงเวลาต่าง ๆ ได้ เพราะเป็นข้อมูลสำคัญที่ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของคนไทยทางด้านธรรมชาติ นิเวศวิทยา ซึ่งสัตว์เป็นจุดเล็ก ๆ จุดหนึ่งในเรื่องดังกล่าวและได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทางความคิดในแต่ละช่วงเวลานี้

พนา กันธา. (2560, ส.ค. 2560 - ก.ค. 2561). "หมา" ประวัติศาสตร์ว่าด้วยสัตว์เลี้ยงที่ไม่ใช่แค่การเลี้ยงสัตว์. **วารสารประวัติศาสตร์**. 42(1): 167. บทความนี้นำเสนอภาพของสุนัขที่ถูกสร้างขึ้นในทศวรรษ 2490 ถึง 2500 ซึ่งเป็นค่านิยมที่ได้รับวัฒนธรรมจากตะวันตกที่แพร่หลาย

มาตั้งแต่ช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 และขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นการเปลี่ยนมุมมองของมนุษย์ที่มีต่อสัตว์ โดยเฉพาะสุนัขที่มนุษย์มองว่าเป็นเพื่อนที่ดีที่สุดของมนุษย์ ซึ่งก่อนหน้านี้สังคมไทยยังไม่ได้คำนึงถึงความคิดเห็นดังกล่าวและเลี้ยงสุนัขไว้เพื่อใช้ประโยชน์ดังเช่นสัตว์อื่น ๆ เท่านั้น บทความนี้คือการนำเสนอความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของคนที่ย้ายไป โดยได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตกที่แพร่เข้ามา ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงมุมมองของคนที่มีต่อสัตว์ ซึ่งบทความนี้สามารถนำไปใช้ในการอธิบายถึงความรู้สึกรู้สึกของคนที่มีต่อสัตว์ในสวนสัตว์ได้ สิ่งที่ควรเพิ่มเติมคือการกระบวนการจัดการกับค่านิยมดังกล่าวของภาครัฐซึ่งอาจจะเป็นการส่งเสริมหรือการต่อต้าน การใช้หลักฐานแม้จะไม่หลากหลายมากนักเนื่องจากเป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาไม่ใช่สาขาประวัติศาสตร์ แต่ก็ยังมีการนำหลักฐานชิ้นต้นมาใช้ประกอบกับแนวคิดของนักวิชาการต่าง ๆ เช่น ภาพการประกวดสุนัขที่สวนสัตว์ดุสิต เพื่อให้ผู้คนรับรู้และเข้าใจถึงความเป็นเพื่อนที่ซื่อสัตย์ของสุนัข การให้ความสำคัญกับสายพันธุ์ของสุนัข เป็นต้น ซึ่งสามารถนำมาใช้ในการศึกษาถึงความคิดของคนที่มีต่อสัตว์ได้

ทิวาพร ใจก้อน. (2555). **แนวคิดและความรู้เรื่องศัตรูพืชในสังคมไทย พ.ศ. 2435 - 2487**. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กล่าวถึงในช่วงหลัง พ.ศ. 2435 บริบททางสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง รวมทั้งระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม ทำให้มุมมองของคนในสังคมที่มีต่อศัตรูพืชเปลี่ยนแปลงไป ปัญหาศัตรูพืชจึงมีความสำคัญและได้รับความสนใจมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มข้าราชการและปัญญาชนชั้นนำในกระทรวงเกษตร คนกลุ่มนี้นอกจากจะมีบทบาทในการทำให้ปัญหาศัตรูพืชมีความสำคัญมากขึ้นแล้ว ยังได้นำเอาแนวคิดและความรู้เรื่องศัตรูพืชสมัยใหม่แบบตะวันตกที่มีความสัมพันธ์กับความรู้ทางวิทยาศาสตร์อย่างมากเข้ามาใช้ และเผยแพร่ออกไปสู่สาธารณชนอีกด้วย ส่งผลให้แนวคิดและความรู้เรื่องศัตรูพืชหลัง พ.ศ. 2435 แตกต่างไปจากเดิม งานชิ้นดังกล่าวสามารถนำมาใช้อธิบายบริบททางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมในมุมมองของสวนสัตว์ เช่นเดียวกับการขยายตัวขององค์ความรู้เกี่ยวกับศัตรูพืชได้

ประเด็นที่ 2 ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสวนสัตว์ สัตว์และธรรมชาติ

การศึกษาว่าด้วยประวัติศาสตร์ของสวนสัตว์ที่เกี่ยวข้องโดยตรงคือ Kisling Vernon N. (2001). *Zoo and Aquarium History: Ancient Animal Collections to Zoological Gardens*. USA: CRC Press. ได้กล่าวถึงสวนสัตว์ต่าง ๆ ทั่วโลก โดยเริ่มศึกษาตั้งแต่สมัยเมโสโปเตเมีย ในส่วนของเมืองไทยได้ลงรายละเอียดเพียงว่า จุดเริ่มต้นมาจากการสะสมสัตว์หายากต่าง ๆ ไม่ว่าจะ

เป็นช่างเผือก นก เต่า สัตว์ในท้องถิ่นต่าง ๆ สนวนสัตว์เกิดขึ้นปีใด สัตว์แต่ละชนิดมีขึ้นเมื่อใด ขาดการกล่าวถึงบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการมีอยู่และการเปลี่ยนแปลงของสนวนสัตว์ และกล่าวถึงการมองสัตว์ในบางแง่มุมว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยให้ข้อเสนอว่า การเป็นสนวนสัตว์พัฒนามาจากการสะสมสัตว์ของชนชั้นสูง ทั้งสะสมไว้เพื่อประโยชน์ในการรักษาโรค การสะสมของประหลาดเพื่อแสดงถึงอำนาจบารมี หรือเพื่อประโยชน์ทางการรบเป็นพื้นฐาน ข้อดีของผลงานชิ้นนี้คืออธิบายภาพของบทบาทของสถาบันกษัตริย์ต่อการสะสมสัตว์ที่เป็นจุดเริ่มต้นให้เกิดสนวนสัตว์ แต่ไม่ได้กล่าวถึงสภาพการดำเนินกิจการของสนวนสัตว์ กล่าวเพียงสนวนสัตว์เกิดเมื่อใด ได้รับความร่วมมืออย่างไร ถึงกระนั้นยังสามารถนำข้อมูลบางส่วนไปใช้อธิบายแนวความคิดของผู้ปกครองที่มีต่อสัตว์ได้

นอกจากนั้นจะเป็นงานศึกษาทางสาขาอื่นซึ่งพอจะให้ข้อมูลได้บางประการ โดยมีทั้งมานุษยวิทยาและรัฐศาสตร์ งานต่าง ๆ ได้อธิบายถึงสนวนสัตว์ สัตว์และธรรมชาติไว้ดังนี้

เอกชัย เอื้อธารพิสิฐ. (2545). **สนวนสัตว์ : มายาคติว่าด้วยธรรมชาติและสัตว์ป่า**. วิทยานิพนธ์ ส.ม.ม. (มานุษยวิทยา). กรุงเทพฯ: คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร แม้จะเป็นงานทางมานุษยวิทยาแต่ผู้เขียนก็ได้อธิบายข้อมูลเกี่ยวกับสนวนสัตว์ไว้อย่างละเอียดโดยบรรยายถึงสภาพของสนวนสัตว์ สัตว์ต่าง ๆ ที่จัดแสดง มีการวิเคราะห์สนวนสัตว์ในฐานะเป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจ ให้ความรู้ และเป็นพื้นที่การอนุรักษ์ อธิบายอย่างมีเหตุผลและใช้หลักฐานชั้นต้นมาเสริมแนวคิดหลักว่า มนุษย์สร้างความหมายและความจริงของความเป็นสัตว์ขึ้นมา แต่แท้จริงแล้วมนุษย์พยายามถอยห่างจากความเป็นสัตว์ทั้ง ๆ ที่มนุษย์เองก็เป็นสัตว์ อย่างไรก็ตามยังขาดการกล่าวถึงลักษณะสังคมไทยดั้งเดิมก่อนการมีสนวนสัตว์ ความต่อเนื่องของช่วงเวลาต่าง ๆ รวมถึงความรู้สึกนึกคิด กระแสสังคมต่อการกำเนิดสนวนสัตว์ การอธิบายสนวนสัตว์ของเอกชัยยังเชื่อมโยงกับแนวคิดทางด้านมานุษยวิทยา แต่ไม่ได้เปรียบเทียบให้เห็นถึงสภาพสังคมไทยก่อนและหลังการเกิดสนวนสัตว์ รวมถึงการขาดความต่อเนื่องในการอธิบายสภาพดังกล่าว

สุดแดน วิสุทธิลักษณ์. (2560). **สิงสาราสัตว์ มานุษยวิทยาว่าด้วยสัตว์และสัตว์ศึกษา**. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา โครงการจัดพิมพ์คบไฟ. บทความที่เกี่ยวข้องกับสนวนสัตว์ กล่าวถึงการเกิดสนวนสัตว์ในต่างประเทศว่า มีต้นกำเนิดมาจากการสร้างสนวนพฤกษศาสตร์ในฝรั่งเศสสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 13 และพัฒนาจากโรงเลี้ยงสัตว์ จนกลายเป็นการสะสมสัตว์หายากโดยชนชั้นนำ โดยยึดหลักธรรมชาติวิทยา อธิบายถึงกระแสนิยมในการสร้างสนวนสัตว์ทั่วไป งานชิ้นดังกล่าวมีเป็นเพียงลักษณะของการเล่าเรื่องไปเรื่อย ๆ

กล่าวถึงสวนสัตว์ในประเทศไทยเพียงผิวเผินและยกให้เป็นหน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ในการอธิบายความเป็นมาของสวนสัตว์ แต่ข้อมูลในหนังสือชิ้นนี้กลับมีประโยชน์ต่อการศึกษาในลักษณะของการอธิบายแนวคิดเรื่องสัตววิทยา ธรรมชาติวิทยาที่เกิดขึ้นในสังคมตะวันตกตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 16 และอธิบายความนิยมสะสมสัตว์ของชนชั้นปกครองในประเทศต่าง ๆ ไว้ แต่ขาดการอ้างอิงข้อมูลที่มาซึ่งต้องตรวจสอบค้นคว้าเพิ่มเติมหากจะนำมาใช้

ปาริชาติ ทัพพะสุต. (2553). **การนำนโยบายการพัฒนาสวนสัตว์ในสังกัดขององค์การสวนสัตว์สู่มาตรฐานระดับโลกไปปฏิบัติ**. ภาคนิพนธ์ ร.ม. (การบริหารจัดการสาธารณสุข) คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ให้ข้อเสนอเกี่ยวกับการบริหารจัดการขององค์การสวนสัตว์ไว้ว่าการที่องค์การสวนสัตว์ไม่มีคู่แข่งกลับเป็นภัยคุกคามและเป็นจุดอ่อนของความโชคดีขององค์การสวนสัตว์ที่ส่งผลให้ไม่เกิดการพัฒนาและปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลกในทุกมิติ จนสภาพของสวนสัตว์ดุสิตจึงอยู่ในภาวะที่หยุดนิ่ง จากที่ยืนอยู่ในระดับแถวหน้ากลายเป็นถูกแซงไปอยู่แถวหลังหรือล้าหลัง จึงต้องเร่งปรับปรุงโดยเปลี่ยนนโยบายการบริหาร โดยวิเคราะห์จากนโยบายของผู้อำนวยการองค์การสวนสัตว์ 3 คน ซึ่งการวิเคราะห์ข้อมูลของปาริชาติ เน้นการวิเคราะห์นโยบาย ปัญหา และการแก้ปัญหาของผู้อำนวยการแต่ละท่าน แต่ไม่ได้มองถึงบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมในขณะนั้น ข้อดีของงานชิ้นนี้ที่สามารถนำไปปรับใช้ได้คือการอธิบายอย่างละเอียดถึงผลกระทบของพระราชบัญญัติคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.2535 ที่ทำให้สวนสัตว์ทั้งของรัฐและเอกชน ตลอดจนเจ้าของฟาร์มต่าง ๆ ได้รับผลกระทบทางด้านกฎหมายและขยายพันธุ์โดยการซื้อขายแลกเปลี่ยนกับสวนสัตว์เอกชนภายในประเทศไม่สามารถกระทำได้ จึงเป็นภาระขององค์การสวนสัตว์ที่ต้องจัดซื้อสัตว์ป่าสงวนและสัตว์ป่าคุ้มครองซึ่งเป็นสัตว์ป่าหายากใกล้สูญพันธุ์ของไทยและของโลก โดยนำเข้าจากต่างประเทศในราคาที่สูง ซึ่งเป็นข้อมูลที่น่าสนใจและสามารถนำไปวิเคราะห์ถึงผลกระทบที่ส่งผลให้สวนสัตว์เกิดความลำบากในการบริหารงานได้

อานุภาพ แยมดี. (2555). **การนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาตลอดชีวิตในสวนสัตว์สมัยใหม่**. วิทยานิพนธ์ ค.ม. (การศึกษานอกระบบโรงเรียน) คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ให้ข้อเสนอถึงแนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ผ่านสวนสัตว์สมัยใหม่ โดยเน้นถึงความ เป็นสวนสัตว์สมัยใหม่ซึ่งจะต้องไม่เป็นสถานที่เลี้ยงสัตว์ เพื่อให้การพักผ่อนหย่อนใจเท่านั้น หากแต่ยังมีบทบาทครอบคลุมในด้านการอนุรักษ์ การวิจัย การให้การศึกษา และการดูแลสุขภาพ ภาวะและคุณภาพของสัตว์ สวนสัตว์ต้องเสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจ และจิตสำนึกเกี่ยวกับการอนุรักษ์สัตว์ป่าและสิ่งแวดล้อม พร้อมกับกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์เพื่อช่วยในการอนุรักษ์ ซึ่งเป็นแนวคิดที่เป็นพื้นฐานของการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงการจัดการสวนสัตว์

พิพัฒน์ ไทยอารี. (2537, ต.ค.-ธ.ค.). บทเรียนการพัฒนากิจการสวนสัตว์สิงคโปร์ แบบอย่างการสนองนโยบายเศรษฐกิจของรัฐ. **จุฬาลงกรณ์วารสาร**. 7(25): 47-63. ข้อเสนอของบทความนี้คือการนำเสนอว่า สวนสัตว์สิงคโปร์เป็นกิจการที่รัฐบาลมุ่งหวังจะใช้เป็นแหล่งจูงใจในการท่องเที่ยวจากนักท่องเที่ยวต่างประเทศ คู่ไปกับการแสดงถึงความก้าวหน้าทางวิชาการและเทคโนโลยีการจัดการทั้งด้านการเกษตรและสัตวบาลที่ทันสมัย รัฐบาลจึงต้องพัฒนาสวนสัตว์ในประเทศให้มีความพร้อมโดยมีคณะกรรมการเศรษฐกิจเป็นผู้ร่วมดำเนินการ ในส่วนท้ายของบทความยังได้มีการเปรียบเทียบกับการทำงานของสวนสัตว์ในประเทศไทยที่ยังขาดนโยบายเชิงรุกและขาดการให้ความสนใจของรัฐบาล

ศศิธร จันลา. (2544, ม.ค.-มิ.ย.). แนวทางการจัดการสวนสัตว์ในเขตเมือง ในทัศนะของผู้ใช้บริการ : กรณีสวนสัตว์ดุสิต. **วารสารวิจัยสภาวะแวดล้อม**. 23(1): 59-71. บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการแนวทางการจัดการสวนสัตว์ในเขตเมืองในทัศนะของผู้ใช้บริการ กรณีสวนสัตว์ดุสิต โดยสถาบันวิจัยสิ่งแวดล้อม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นำเสนอข้อมูลของผู้ที่มาใช้บริการในสวนสัตว์ดุสิต ให้ข้อพิจารณาว่า รายได้ อาชีพ และการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติมีความสัมพันธ์กับความคิดเห็นต่อแนวทางการจัดการสวนสัตว์ดุสิต คนส่วนใหญ่ที่เข้ามาชมเป็นคนที่ยาศัยในกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ในทัศนะของผู้มาเข้าชมสวนสัตว์ดุสิตเป็นไปในทิศทางเดียวกันคือควรปรับปรุงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ เช่น สวนดอกไม้ สวนสาธารณะ สวนสัตว์ควรจัดให้อยู่ในสภาพใกล้เคียงธรรมชาติมากที่สุด ไม่แออัดและสิ่งอำนวยความสะดวกบางอย่างเช่น ลานจอดรถ ร้านอาหาร ควรจัดให้เพียงพอ มีการนำเสนอสถิติของผู้ใช้บริการสวนสัตว์ดุสิตตั้งแต่ พ.ศ.2497 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ก่อตั้งองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย จนกระทั่งถึง พ.ศ.2539 ซึ่งจะพบว่าคนที่เข้าชมเพิ่มขึ้นอย่างมาก จากเดิม 638,474 คน ใน พ.ศ.2504 เป็น 1,175,955 คน ใน พ.ศ.2505 และตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาผู้ชมสวนสัตว์ก็มีจำนวนเกินถึงหลักล้านคนทุกปี บทความชิ้นนี้มีประโยชน์ต่อการศึกษาวัฒนธรรมการพักผ่อนของคนไทยในพื้นที่ของสวนสัตว์และสภาพการบริหารจัดการที่เป็นอยู่ในขณะนั้น

ประเด็นที่ 3 วัฒนธรรมการพักผ่อน การท่องเที่ยว การจัดแสดง

วีรยุทธ ศรีสุวรรณกิจ. (2549). **การพักผ่อนหย่อนใจแบบตะวันตกของชนชั้นนำสยาม พ.ศ. 2445 - 2475**. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. กล่าวถึงวัฒนธรรมการพักผ่อนหย่อนใจแบบตะวันตกของชนชั้นนำสยามระหว่าง พ.ศ. 2445 - 2475 โดยพิจารณาถึงการพักผ่อนหย่อนใจแบบตะวันตกชนิดต่าง ๆ ที่ชนชั้นนำของ

สังคมรับเข้ามาได้แก่ กีฬา งานอดิเรก ละครพุด และการพักผ่อนตากอากาศ ให้ภาพกว้าง ๆ ของ การพักผ่อนในยุคก่อนการเกิดสวนสัตว์ได้

ปีนเพชร จำปา. (2545). **วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ. 2394 - 2544**. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์) คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. กล่าวถึง พัฒนาการการท่องเที่ยวตั้งแต่ก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คนไทย สมัยก่อนไม่ใช้เวลาว่างในการท่องเที่ยวเพื่อหาความสุขสำราญ แต่เมื่อชนชั้นสูงได้รับอิทธิพล ความคิดการท่องเที่ยวแบบตะวันตกซึ่งหมายถึงการเดินทางเพื่อความสุข ทำให้เกิดสถานที่ ท่องเที่ยวตามจังหวัดต่าง ๆ ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 24 ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการนำมาใช้ศึกษา ถึงการท่องเที่ยวตามแหล่งพักผ่อนหย่อนใจที่เกิดขึ้นในภายหลังได้

กัญญิกา ศรีอุดม. (2549). จาก “นาเซนแนล เอกซิปีเซน” ถึง “สยามรัฐพิพิธภัณฑ” : ภาพ สะท้อนประวัติศาสตร์สยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ประวัติศาสตร์) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. แม้จะเป็นการศึกษาเกี่ยวกับการจัดนิทรรศการ การจัดแสดง เพื่อแสดง ตัวตนของสยามด้วยการนำเสนอทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์ที่จะทำให้สยามพัฒนาเป็นรัฐสมัยใหม่ โดยใช้วิธีการนำเสนอแบบตะวันตก ซึ่งหนึ่งในนั้นที่มีกล่าวถึงเล็กน้อยคือสัตว์ต่าง ๆ ข้อมูลบางส่วน ในงานนี้สามารถเป็นพื้นฐานความรู้ในการต่อยอดอธิบายถึงแนวคิดการสะสมสิ่งของต่าง ๆ ของ คนไทยในยุคก่อนการมีสวนสัตว์ได้

บัณฑิต จุลาสัย, พีรศรี โปวาทอง, รัชดา โชติพานิช. (2557). **วังสวนดุสิต**. กรุงเทพฯ: มติชน. หนังสือเล่มนี้มุ่งนำเสนอเรื่องราวของพระราชวังสวนดุสิตซึ่งเป็นสถานที่ที่พระบาทสมเด็จพระ จุฬจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นโดยมีแรงบันดาลใจจากพระราชวังและวังใน ทวีปยุโรปที่ทรงพบเห็นจากการเสด็จประพาสยุโรปเป็นสัญลักษณ์ของเมืองสมัยใหม่ งานชิ้น ดังกล่าวสามารถนำข้อมูลที่อธิบายถึงการสร้างสวนป่าในสวนดุสิตเข้ามาใช้ในการอธิบายความรู้ เกี่ยวกับธรรมชาติวิทยาของชนชั้นสูงได้

การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า เอกสารหรืองานวิจัยส่วนมากยังไม่มีการ อธิบายถึงสวนสัตว์โดยตรง ส่วนใหญ่จะเป็นการอธิบายถึงประเด็นที่ผู้เขียนงานชิ้นนั้นมุ่งศึกษา เช่น การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ต่าง ๆ การเปลี่ยนแปลงทางแนวคิด เป็นต้น ซึ่งสวนสัตว์เข้าไปเป็น ส่วนหนึ่งของการอธิบายประเด็นเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามงานศึกษาในกลุ่มนี้ทำให้ทราบถึงบริบท ทางสังคมในขณะนั้นซึ่งผู้วิจัยสามารถนำมาใช้เป็นข้อมูลประกอบการศึกษาได้

ส่วนงานศึกษาที่อธิบายถึงสวนสัตว์ในเชิงประวัติศาสตร์มีเพียงเล็กน้อย งานศึกษาเหล่านั้นได้อธิบายถึงประวัติความเป็นมาของสวนสัตว์แบบทั่ว ๆ ไป ขาดการการอธิบายที่เจาะลึกไปยังปัจจัยทางสังคมที่ส่งผลกระทบต่อสวนสัตว์ในแต่ละช่วงเวลา ทำให้การอธิบายเรื่องพัฒนาการของสวนสัตว์นั้นไม่มีความต่อเนื่อง

1.6 วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาเรื่อง พัฒนาการของสวนสัตว์ในสังคมไทย พ.ศ.2481 - 2535 มีขั้นตอนดำเนินการศึกษาได้แก่

1. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากเอกสารหลักฐานชั้นต้น ได้แก่ เอกสารจดหมายเหตุต่าง ๆ รายงานการประชุม ราชกิจจานุเบกษา รูปภาพ และหลักฐานจากการสัมภาษณ์
2. ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารหลักฐานชั้นรอง ได้แก่ วิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องหนังสือต่าง ๆ
3. นำเสนอด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์จากหลักฐานชั้นต้นและชั้นรอง โดยใช้กระบวนการวิธีการทางประวัติศาสตร์

1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ

สวนสัตว์ หมายถึง สถานที่หรือบริเวณซึ่งรวบรวมสัตว์ป่าไว้เพื่อประโยชน์แก่การพักผ่อนหย่อนใจ การศึกษา การค้นคว้าหรือวิจัย และเป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์ป่า

สวนสัตว์วิทยา หมายถึง สวนสัตว์ที่ผนวกเข้ากับสวนพฤกษศาสตร์ เพื่อใช้เป็นสถานที่ในการสะสมพืชที่เป็นสมุนไพร และสิ่งมีชีวิตที่แปลกหรือไม่เคยพบเห็นในท้องถิ่น อีกทั้งเป็นสถานที่สำหรับให้นักพฤกษศาสตร์ นักสัตววิทยา นักเคมี นักกายวิภาค เข้ามาศึกษาได้

สัตว์ป่า หมายถึง สัตว์ทุกชนิดซึ่งโดยทั่วไปที่เกิดและดำรงชีวิตอยู่ในธรรมชาติได้อย่างเป็นอิสระ รวมถึงในระยะที่ยังเป็นไข่และตัวอ่อนของสัตว์นั้น ๆ ด้วย

1.8 แหล่งข้อมูล

1. หอสมุดแห่งชาติ
2. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ
3. สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
4. สำนักงานวิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

5.องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์

6.แหล่งข้อมูลออนไลน์

บทที่ 2

แนวคิดและชนบเกี่ยวกับสัตว์ในสังคมไทย ก่อน พ.ศ.2481

กิจกรรมยามว่างในสังคมมนุษย์มีหลายรูปแบบทั้งการร้องรำทำเพลง การเข้าป่าล่าสัตว์ การชื่นชมและเก็บสะสมของหายาก การชมสวน การเย็บปักถักร้อย และอื่น ๆ อีกมากมาย จุดประสงค์ส่วนใหญ่คือ เพื่อพักผ่อน ผ่อนคลายอิริยาบถจากการดำเนินชีวิตและการทำงาน หนึ่งในกิจกรรมยามว่างที่ก่อให้เกิดการพัฒนาเป็นสวนสัตว์ในเวลาต่อมาคือ การสะสมสัตว์แปลก ซึ่งสัตว์แปลกในที่นี้อาจจะเป็นสัตว์ที่ไม่เคยพบเคยเห็นในพื้นที่นั้น ๆ แต่อาจจะพบอยู่ทั่วไปในพื้นที่อื่น ซึ่งการสะสมสัตว์แปลกนี้ได้มีการพัฒนาการจนกลายมาเป็นสวนสัตว์ที่เราพบเห็นกันในปัจจุบัน

ในบทนี้จึงเป็นการอธิบายถึงแนวคิดในการสะสมสัตว์ของสังคมไทยที่ต่อมาได้พัฒนาจนเกิดเป็นสวนสัตว์ขึ้น ทั้งแนวคิดเกี่ยวกับการอธิบายสัตว์สัตว์แบบไทยและแนวคิดการอธิบายสัตว์แบบตะวันตกที่ทำให้ในระยะเวลาคู่มาแนวคิดเหล่านี้มีส่วนทำให้เกิดการพัฒนาจากการสะสมสัตว์แปลกกลายมาเป็นสวนสัตว์ ดังนั้นในช่วงก่อน พ.ศ.2481 ถือได้ว่าเป็นช่วงเวลาบ่มเพาะความเป็นสวนสัตว์ขึ้นมาทีละเล็กละน้อย

2.1 วัฒนธรรมการล่าสัตว์และสะสมสัตว์ในสังคมไทยแบบจารีต

วัฒนธรรมการล่าสัตว์และสะสมสัตว์ เป็นวัฒนธรรมที่มีอยู่ในสังคมต่าง ๆ ซึ่งสัตว์อาจมีทั้งสัตว์แปลกที่พบเห็นได้จากในท้องถิ่น หรืออาจเป็นสัตว์ธรรมดาทั่วไป เช่น อารยธรรมเมโสโปเตเมีย พระเจ้าทิกลีส ไพลีเซอร์ที่ 1 (Tiglath-Pileser I) กษัตริย์แห่งอัสซีเรีย (1114–1076 B.C.) ทรงมีฝูงกวางกาเซลล์ (Gazelle) และไอบีแกซ (ibex) กวางนาลู (Nayalu-deer) กวางอะยาลู (Ayalu-deer) ซึ่งมีการบันทึกไว้ว่า พระองค์เชื่อว่าสัตว์เหล่านี้เป็นสัตว์ที่เทพเจ้าที่รักพระองค์ประทานมาให้ พระเจ้าซาคอนที่ 2 กษัตริย์แห่งอัสซีเรีย (721–705 B.C.) ทรงมีสวนหลวงและสวนผลไม้ส่วนพระองค์เพื่อพักผ่อนหย่อนใจ อีกทั้งยังเป็นสถานที่ที่ใช้ในการฝึกฝนการล่าสิงโตและล่าเหยี่ยวด้วย ในอารยธรรมอียิปต์ฟาโรห์คาเฟร (Khafre) (2558 - 2532 B.C.) ทรงมีลิงบาบูนที่มีลักษณะพิเศษคือมีเครายาว 2 ตัว

¹ ฟาโรห์ทอเลมีที่ 2 (Ptolemy II) (284 –246 B.C.) ทรงมีสัตว์ที่สะสมไว้มากมาย ได้แก่ ช้าง 24 เชือก แพะ 60 ตัว ไชกา 12 ตัว กวางกาเซลล์ 7 ตัว ฮาดเตอร์บีส์ 15 ตัว นกกระจอกเทศ 8 ตัว ม้าลาย 7 ตัว ลา 4 ตัว ม้า 4 ตัว²

ในยุโรป จักรพรรดิชาร์เลอมาญ (ค.ศ.800 – 814) ทรงสะสมสัตว์ไว้ในที่ดินส่วนพระองค์ ประกอบด้วย ช้าง เสือ หมี อูฐ ลิง นก และเหยี่ยว³ ฟิลิปโป มาเรีย วิสคอนติ (Filippo Maria Visconti) (ค.ศ.1392 –1447) ดยุกแห่งมิลาน ครอบครองม้า สุนัขสายพันธุ์อังกฤษที่มีราคาสูง⁴ สมเด็จพระสันตะปาปาลีโอที่ 10 (ค.ศ.1475 - 1521) ทรงสะสมนกต่าง ๆ จากเขตร้อน สิงโต เสือ ดาว แมว และสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมอื่น ๆ มากมาย นอกจากนี้ยังทรงเลี้ยงช้างชื่อฮันโน้ ซึ่งเป็นช้างที่พระเจ้าเอ็ดมันด์ที่ 1 แห่งโปรตุเกส (Manuel I of Portugal) (ค.ศ.1495 –1521) ส่งมาถวายแด่พระองค์ นอกจากนี้พระนางแคทเธอรีนแห่งออสเตรีย (ค.ศ.1507-1578) พระราชินีแห่งโปรตุเกส เป็นผู้มอบบาทหลวงสูงในการซื้อหาสัตว์ป่าแปลกจากเอเชียทั้งเพื่อเลี้ยงและสะสมไว้ อีกทั้งมอบให้เป็นของขวัญแก่บรรดาพระญาติในประเทศต่าง ๆ ทั่วยุโรป พระนางสร้างเครือข่ายค้นหาสัตว์ป่า จากกัว (Goa) และโคชิน (Cochin) ในอินเดียและมะละกา (Malacca) ในมาเลเซีย ใน ค.ศ.1531 พระราชินีส่งเรือสินค้ามาที่ตะวันออกไกลเพื่อการค้าโดยเฉพาะ⁵ จากตัวอย่างข้างต้นจะพบว่าการสะสมสัตว์และการล่าสัตว์นั้นมีอยู่ในอารยธรรมต่าง ๆ ของโลก เช่นเดียวกับในประเทศไทย การสะสมสัตว์และการล่าสัตว์เป็นวัฒนธรรมที่อยู่คู่กับสังคมไทยมาเป็นเวลานานโดยมีหลักฐานปรากฏตั้งแต่ในสมัยอยุธยาเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในไทยนั้นมีหลักฐานที่ปรากฏขึ้นแสดงวัฒนธรรมการสะสมสัตว์ของชนชั้นสูงมาโดยตลอด เป็นกิจกรรมยามว่างและพักผ่อนอย่างหนึ่งเนื่องจากชนชั้นสูงมีโอกาสในการสรรหาหรือแสวงหาสัตว์แปลก ๆ มาเลี้ยงดูไว้ โดยสัตว์แปลก ๆ เหล่านี้มักเชื่อมโยงกับการสะสมสัตว์หรือการล่ามาจากในป่าเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งการประพาสป่านั้นเป็นวัฒนธรรมที่มักปฏิบัติกันในหมู่ชนชั้นสูงของไทย

¹ Erman Adolf. (1894). *ibid.* p. 243.

² Harry M. Hubbell. (1935). *Ptolemy's Zoo.* p.73.

³ Kisling Vernon N. (2001). *ibid.* p.22.

⁴ Jacob Burckhardt (2000). *The Civilization of the Renaissance in Italy.* p.117.

⁵ สายพิน ศุภพถมงคล. (2560). ไปดูสวนสัตว์ ดู(สวน)สัตว์. ใน *สิ่งสารสัตว์ : มานุษยวิทยาว่าด้วยสัตว์และสัตว์ศึกษา.* หน้า 159-160.

แนวคิดเกี่ยวกับการประพาสป่าและล่าสัตว์เป็นความคิดของคนที่อยู่ในเมืองหรือปราสาทราชวัง ถือเป็นรสนิยมการบริโภคอย่างหนึ่งของชนชั้นสูงที่ไม่ปรากฏในวิถีบริโภคของชนชั้นสามัญ เนื่องจากชนชั้นสามัญมีวิถีชีวิตที่ใกล้ชิดธรรมชาติอยู่แล้ว ดังนั้นจุดมุ่งหมายของการประพาสป่าก็เพื่อแสวงหาความรื่นรมย์จากธรรมชาติ ซึ่งแตกต่างไปจากสภาพแวดล้อมที่จำเจ การประพาสป่าล่าสัตว์ถือเป็นราชประเพณีชั้นสูง¹

การล่าสัตว์ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการส่งออกสัตว์ป่าไปขายยังที่ต่าง ๆ ดังปรากฏให้เห็นในสมัยอยุธยาตอนต้นได้มีการส่งออกสัตว์ป่าด้วย ได้แก่ ช้าง ม้า นกยูง นกแก้ว (5 สี่)² กระรอกเผือก ช้างเผือก แมวลักษณะสิงโต³ สิ่งของบรรณาการที่อยุธยาส่งไปยังราชสำนักจีน สมัยราชวงศ์หมิง ยังมีสัตว์ต่าง ๆ อยู่ในรายการดังนี้ นกยูง ช้าง นกแก้ว ปะการัง เต่า 6 ขา⁴ นอกจากนี้ สัตว์แปลก ๆ หลายชนิดถูกนำเข้ามาจากโดยพ่อค้าต่างชาติ โดยเฉพาะจากอินเดีย ตะวันออกของดัตช์ (VOC) เช่น สิงโต นกกระจอกเทศ เป็นต้น⁵ การนำสัตว์ต่าง ๆ มอบให้เป็นของขวัญด้วยเช่นกัน หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงการสะสมสัตว์ การล่าสัตว์ที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ได้แก่ โคลงเฉลิมพระเกียรติ บันทึกของชาวต่างชาติ พระราชพงศาวดาร เป็นต้น

จดหมายเหตุของโยสต์ สเคาเติน⁶ โดยได้กล่าวถึงความเชื่อเกี่ยวกับช้างในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความคิดของชนชั้นนำสยามเกี่ยวกับช้างเผือกไว้ว่า

¹ ธีัญญา สังขพันธานนท์. (2556). **วรรณคดีสี่เที่ยว กระบวนทัศน์และวาทกรรมธรรมชาติในวรรณคดีไทย**. หน้า 253.

² ชุนวิจิตรมาตรา (สง่า). (2486). **ประวัติการค้าขายของไทย**. หน้า 116.

³ ต่วน ลี เติ้ง. (2529). **ประวัติศาสตร์ไทยในทัศนะของชาวจีน พลิกต้นตระกูลไทย**. หน้า 197-198. อ้างถึงใน จุมพฏ ขวลิตานนท์. (2531). **การค้าส่งออกของอยุธยาระหว่าง พ.ศ.2150-2310**. หน้า 24-25.

⁴ Leonard Blusse' and Zhuang Guoto. Sino-Siamese Relations in the Ming Period (1368-1644) as Mirrored in theTung His Yang K'ao. p.5 อ้างถึงใน วรพร ภู่งศ์พันธุ์. (2542). **ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง ค.ศ.1767**. หน้า 17.

⁵ ธีรวัด ณ ป้อมเพชร. (27 ส.ค.2563). **การบรรยายพิเศษเรื่อง การค้านานาชาติของอยุธยาช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18** [Video file]. สืบค้นจาก <https://fb.watch/1UZftvUv4C/>.

⁶ โยสต์ สเคาเติน (Joost Schouten) (ค.ศ.1600-1644) ผู้จัดการบริษัทการค้าฮอลันดา เข้ามาประจำอยู่ในกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลพระเจ้าทรงธรรม (พ.ศ.2154-2171) ครั้งหนึ่ง และในต้นรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. 2173 – 2199) อีกครั้งหนึ่ง รวมเป็นเวลา 8 ปี จดหมายเหตุนี้เขียนขึ้นเป็นภาษาฮอลันดาเมื่อ พ.ศ.

“การจับช้างป่าเขาทำกันเช่นที่กล่าวนี้ทั้งในประเทศนี้และในประเทศข้างเคียง ในประเทศสยามแห่งเดียวเท่านั้นที่จับช้างเผือกได้เป็นครั้งคราว ช้างเผือกนั้นบรรดาผู้คนทางแถบนี้โดยเฉพาะชาวสยามและข้างเคียงนับถือว่าเป็นเจ้าแห่งช้างทั้งหลาย กษัตริย์สยามมักจะมีช้างเผือกประจำอยู่ในราชสำนักเสมอ ๆ ช้างเผือกนั้นได้รับการเลี้ยงดูราวกับว่าเป็นเจ้าชาย มีที่อยู่โอ่อ่าและประดับประดางดงาม การเลี้ยงดูก็หรูหรามีคนคอยรับใช้เอาใจใส่อยู่ตลอดเวลา...พระมหากษัตริย์สยาม (พระเจ้าทรงธรรม) ทรงมีบุญญาธิการได้ช้างเผือกมา 2 ช้าง แต่ทว่าช้างทั้ง 2 นี้ล้มตายลงในไม่ช้า เป็นเหตุให้พระองค์ทรงเศร้าโศกเป็นอันมาก ชนชาติสยามมีความเชื่อในช้างเผือกกว่ามีคุณลักษณะพิเศษคล้ายพระเป็นเจ้า”¹

จากบันทึกของโยสต์ สเคาเตินจึงเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเกี่ยวกับช้างที่คู่กันกับสถาบันพระมหากษัตริย์และส่งผลให้เกิดการสะสมช้าง โดยเฉพาะช้างเผือกจนกลายเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาของกษัตริย์ของไทยมาโดยตลอด กษัตริย์ทุกรัชกาลจึงจำเป็นต้องมีช้างเผือกคู่พระบารมี แสดงถึงความมีบุญญาธิการ ความเหมาะสมแก่การเป็นผู้ปกครองแผ่นดิน จึงพบบันทึกถึงช้างประจำรัชกาลของพระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมา

ช้างในสังคมไทยถือเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าช้างเป็นสัญลักษณ์ของการบำเพ็ญบารมี ดังปรากฏในชาดกเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ ซึ่งเป็นอดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์เคยเสวยพระชาติเป็นพระยาช้างที่ทรงบำเพ็ญบารมี เช่น พระยาฉัททันต์และพระยาช้างปัจเจยนาเคนทร์จึงเป็นที่เชื่อกันว่าช้างเผือกเป็นสัตว์ที่เป็นมงคลให้แก่ผู้ที่เป็นเจ้าของ และเป็นเครื่องมงคลชนิดหนึ่งในสัปตรัตนแห่งพระเจ้าจักรพรรดิ ได้แก่ จักรแก้ว ช้างแก้ว (ช้างเผือก ชื่อ อุโบสถ) ม้าแก้ว มณีแก้ว นางแก้ว คุฤหบดีแก้ว และ ปริณายกแก้ว

หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล ได้ทรงอธิบายถึงช้างที่เป็นช้างมงคลไว้ว่า ช้างแก้วที่มีลักษณะพิเศษนั้นคือช้างที่งดงามผิวดมผิวดม มีน้อย และหาได้ยาก² ในขณะที่ความคิดเกี่ยวกับสัตว์ประเภทอื่นเป็นความคิดแบบทั่วไป คือ สัตว์เป็นเดรัจฉาน ด้อยปัญญากว่ามนุษย์ สัตว์จึงถูก

¹ คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี, คณะกรรมการโครงการชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร, กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. (2542). **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก**. หน้า 271.

² หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล. (2509). **สารคดี**. หน้า 19.

ใช้งานในลักษณะต่าง ๆ เช่น ช้างธรรมดาถูกนำมาใช้ในการขนอาวุธยุทโธปกรณ์ในการทำสงคราม
ม้าถูกใช้เป็นพาหนะในการรบ เป็นต้น

ในโคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แต่งโดยหลวงศรีมโหสถ แม้จะมีได้
มีการไม่ได้เรียงลำดับตามศักราชเหมือนในพงศาวดาร แต่โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์
มหาราชนี้ได้เล่าถึงพระราชจริยวัตรของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็น
เห็นถึงการถวายช้างเผือกจากเมืองกาญจนบุรีเพื่อเป็นสัตว์คู่พระบารมี ดังความตอนหนึ่งว่า

“พระยศปางให้ข่าว	มาถวาย
ได้เผือกพังพรรณราย	ผ่องแผ้ว
ในกาญจนบุรีหมาย	พนเวศ
เมืองมิ่งมีช้างแก้ว	ทัวไม้ชมบุญ” ¹
“ถวายกุญชรผู้เผือก	งามยง
ทั้งพวกพันธุ์พลายพงศ์	ลอบล้อม
ควรเปนข้านิผจง	จอมโลก
ทุกเทศทุกท้าวน้อม	นอบน้อมภิวันท์” ²

จดหมายเหตุลาลูแบร์ เขียนโดย ซีมง เดอ ลา ลูแบร์ (Simon de la Loubère) (พ.ศ. 2185
- 2272) เอกอัครราชทูตผู้มีอำนาจเต็มของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาในกรุงศรี
อยุธยาเมื่อ พ.ศ. 2230 เพื่อเจรจาเรื่องศาสนาและการค้าของฝรั่งเศส ในช่วงปลายรัชสมัยสมเด็จพระ
นารายณ์มหาราช ได้กล่าวถึงสัตว์ต่าง ๆ ที่พบเห็นอยู่เป็นประจำในวิถีชีวิตของคนไทยใน
อาณาจักรอยุธยาไว้หลายตอนโดยจะขอยกตัวอย่างมาดังนี้ “ช้างเป็นพาหนะของผู้ที่สามารถไปล่า
คล้องมันมาได้หรือไม่กี่หาซื้อเอาแต่เรือ (bateau) นั้นเป็นพาหนะที่ใช้กันโดยทั่ว ๆ ไป”³

นอกจากนี้ลาลูแบร์ยังได้กล่าวถึงการนำช้างไปเป็นของขวัญให้แก่พระนัดดาของพระเจ้า
หลุยส์ที่ 14 จำนวน 3 เชือก แสดงให้เห็นว่าช้างนั้นนอกจากจะเป็นสัตว์ที่สะสมไว้เพื่อแสดงถึงบุญ
บารมีของกษัตริย์ไทยแล้วยังสามารถใช้เป็นของขวัญมอบให้แก่บุคคลต่าง ๆ อันแสดงถึงความเป็น

¹ หลวงศรีมโหสถ. (2468). โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หลวงศรีมโหสถ
แต่ง (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านภาพรประภา โปรดให้พิมพ์ เมื่อปีฉลู พ.ศ.2468). หน้า 1.

² หลวงศรีมโหสถ. (2468). เล่มเดิม. หน้า 3.

³ ลาลูแบร์ เดอ. (2557). จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ราชอาณาจักรสยาม. หน้า 142.

มิตรไมตรีที่ดีต่อกัน นอกจากนี้ข้างยังเป็นสัตว์แปลกที่พบได้ยากในยุโรปเพราะสภาพอากาศและสภาพภูมิศาสตร์ไม่เอื้อต่อการเป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของข้าง

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การค้าของป่าของอยุธยาที่ทำอย่างเป็นล่ำเป็นสัน คือข้าง ใน พ.ศ.2223 เรือของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชบรรทุกข้างจากเมืองตะนาวศรีส่งไปขายยังเมืองมาสุลิปะตัม 2 ครั้ง ในเดือนมีนาคม และเดือนพฤษภาคม จำนวน 16 เชือก ต่อมาใน พ.ศ.2225 อีก 22 เชือก¹ หลักฐานของเปอร์เซียชื่อ สะพีนะ อี สุลัยมาน ซึ่งเป็นบันทึกของอาลักษณ์ราชทูตเปอร์เซียที่กษัตริย์เปอร์เซียทรงแต่งตั้งมาเจริญสัมพันธไมตรีกับกรุงสยามในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้บันทึกไว้ว่ากรุงสยามอยู่ใกล้เมืองท่าในอินเดียและอยู่ในเส้นทางไปยังจีนและญี่ปุ่น พ่อค้าวาณิชจึงชอบมาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่นี่ ได้ค้าขายข้างมีกำไรมาก² แสดงให้เห็นถึงการนิยมนำสัตว์ป่าไปขายยังต่างประเทศให้แก่ผู้มีกำลังซื้อเพื่อนำไปสะสมหรือเพื่อนำไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์ต่าง ๆ

ในบางครั้งข้างที่มีลักษณะสีประหลาดอาจถูกนำมาเลี้ยงด้วยเช่นกัน เพราะด้วยลักษณะที่แตกต่างจากข้างทั่วไป แม้ว่าจะไม่ใช่ข้างเผือกก็ตาม ถือเป็นความผิดปกติที่ไม่ได้ถูกมองว่าผิดปกติ กลับกลายเป็นความมหัศจรรย์เสียมากกว่า เช่น พระบรมคชลักษณ์ ข้างประจำพระองค์สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ซึ่งเป็นข้างปลายสีประหลาด³ โดยในหนังสือพระเสวตวชิรพาหุ ได้อธิบายถึงข้างเผือกและข้างสประหลาดในแต่ละรัชกาลตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ ซึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์แต่จะขอยกตัวอย่างข้างเผือกและข้างที่มีลักษณะประหลาดที่มีการถวายเพื่อเป็นสัตว์คู่พระบารมีของพระมหากษัตริย์ซึ่งดังนี้

รัชกาลที่ 1 ทรงมีข้างเผือก ได้แก่ พระอินทรไอยราและพระเทพกัญชร ซึ่งพระยานครราชสีมานำมาถวาย ส่วนข้างประหลาด ได้แก่ พระบรมไกรสร (บวรสุประดิษฐ) ข้างปลายสีประหลาด โดยพระยานครราชสีมานำมาถวาย พระบรมนันทนิ ข้างปลายเล็บครบ (ข้างที่เล็บครบ 5 เล็บ ทั้ง 4 เท้า) พระยานครศรีธรรมราชนำมาถวาย พระบรมเมฆเอกทนต์ ข้างปลายงาเดียว⁴

¹ กรมศิลปากร. (2512). บันทึกเรื่องสัมพันธภาพระหว่างกรุงสยามกับนานาประเทศในคริสต์ศตวรรษที่ 17 เล่ม 3. หน้า 58. อ้างถึงใน ปาริชาติ วิลาวรรณ. (2528). การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา พ.ศ. 1893-2310. หน้า 131.

² ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์. (2527). ฉบับย่อ สภาเกษัตริย์สุลัยมาน. หน้า 30.

³ กระทรวงมหาดไทย. (2505). พระเสวตวชิรพาหุ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์ตรี พระยาเพชรพิไสยศรีสวัสดิ์ ท.ม., ต.จ.ว. (แม้น วสันตสิงห์) ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส 29 พฤศจิกายน 2505). หน้า 62.

⁴ กระทรวงมหาดไทย. (2505). เล่มเดิม. หน้า 64-66.

รัชกาลที่ 2 ทรงมีช้างเผือก ได้แก่ พระยาเศวตจรูญชร ซึ่งพระยาอภัยภูเบศร์นำมาถวาย พระยาเศวตไอยรา พระยาเชียงใหม่นามถวาย พระยาเศวตคชลักษณ์ พระยาน่านนำมาถวาย ช้างสีประหลาด ได้แก่ พระบรมนาเคนทร์ (คเสนทรธราธาร) ช้างพลายเนียม (ช้างเนียมคือช้างที่มีลักษณะ 3 ประการ คือ พื้นหนังดำ งามีลักษณะดังรูปปลีกล้วย และเล็บดำ)¹

รัชกาลที่ 3 ทรงมีช้างเผือก ได้แก่ พระยามงคลนาเคนทร์ ช้างพลายเผือกหางดำ เดิมเป็นช้างธรรมดา ภายหลังลอกขาวออกตามสีเนื้อ กรมการเมืองนครราชสีมานำมาถวาย ส่วนช้างประหลาด ได้แก่ พระบรมเอกทันต์ ช้างพลายสีประหลาดงาเดียว กรมพระราชวังบวรฯ นำมาถวาย พระยามงคลหัสติน ช้างพลายสีประหลาด เจ้าพระยาบดินทร์เดชานำมาถวาย จากเขมร พังงา สวรรค์ ช้างพังสีประหลาด คล้องได้จากป่าแขวงเมืองลำโรงทอง เจ้าพระยาบดินทรเดชานำมาถวาย พระบรมนัชนาเคนทร์ ช้างพลายเล็บครบ (ซึ่งหายาก) เจ้าพระยาบดินทรเดชานำมาถวาย นอกจากนี้ในรัชกาลที่ 3 ยังพระราชทานช้างพลายสีประหลาดที่เจ้าพระยาเมืองเชียงใหม่ถวาย ให้แก่พระเจ้านั่งยาเธอ กรมขุนเดชาอดิศรรับไปเลี้ยงที่วัง²

รัชกาลที่ 4 ทรงมีช้างเผือก ได้แก่ พระวิมลรัตนกิริณี พระวิสุตริกิริณี พระสุนทรราชวงศา นำมาถวาย พระมหาศรีเศวตวิมลวรรณ พระเศวตสุวรรณาภาพรรณ พระรัตนวงษานำมาถวาย ประกอบด้วย พระพิไชยนิลนัช ช้างพลายเล็บดำพระพิไชยกฤษณาวรรณ ช้างพลายเล็บดำ พระศรีสกลกฤษณ์ ช้างพลายสีนิล พระเทวสยามมหาพิมเนศวร์ ช้างพลายงาแดงงาเดียว เจ้าพระยาปราบไถรจักร ช้างพลายหอมจัน งามาวไข้วจรดดิน³

รัชกาลที่ 5 ทรงมีช้างเผือก ได้แก่ พระเศวตสุภาพรรณ พระเทพคชรัตนกิริณี พระยารัตนวงษานำมาถวาย พระศรีสวัสดิเศวตวรรณ ราชบุตรเมืองขอนแก่นนำมาถวาย พระเศวตวรลักษณ์ เจ้ายุติธรรมธรนำมาถวาย พระเศวตวรสรพวงค์ คล้องได้จากเพนียดที่อยุธยา พระเศวตวิสุทธิเทพา ราชบุตรพระศรีวราชเมืองยโสธรนำมาถวาย พระเศวตสุนทรสวัสดิ์ พระกาญจนดิฐบดินนำมาถวาย พระเศวตสกลโรภาส พระเศวตรุจิราภาพรรณ พระเศวตวรนาเคนทร์ เจ้ายุติธรรมธรนำมาถวาย พระศรีเศวตวรรณภา พระคุษฎีตุลิกิจนำมาถวาย พระเศวตอุดมวารณ์ เจ้าบุญญาทวยวงศ์ มานิตนำมาถวาย⁴

¹ แหล่งเดิม. หน้า 66-67.

² แหล่งเดิม. หน้า 68-70.

³ แหล่งเดิม. หน้า 72-75.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 76-81.

จากที่กล่าวมานี้จะพบว่า การสะสมสัตว์ของสังคมไทยที่มีมาโดยตลอดทุกยุคสมัยนั้น คือ ช้างเผือกและช้างลักษณะประหลาดต่าง ๆ โดยช้างเผือกและช้างประหลาดเหล่านั้นเป็นสัตว์ที่ตรงตามตำรา ดังนั้นพระมหากษัตริย์จำเป็นต้องทรงมีไว้เพื่อเสริมบารมี แสดงถึงความยิ่งใหญ่และมีบุญญาธิการของพระมหากษัตริย์ รัชกาลใดมีช้างเผือกหรือช้างประหลาดขึ้นระวางจำนวนมาก แสดงถึงพระบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น สถานภาพของช้างเผือกและช้างประหลาดเหล่านี้จึงมิใช่เป็นเพียงสัตว์สะสมธรรมดา แต่เป็นสัตว์ที่เป็นตัวแทนของความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจบารมีของพระมหากษัตริย์ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนา ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับช้างดังกล่าวจึงส่งผลให้ช้างเผือกและช้างสีประหลาดมีสถานะสูงกว่าช้างทั่วไป เพราะได้รับการแต่งตั้งให้มีตำแหน่งเช่นเดียวกับมนุษย์และมีความเป็นอยู่ที่ดี ต่างจากช้างธรรมดาที่จะนำมาใช้เป็นพาหนะ ใช้แรงงานและเป็นสินค้าส่งออกไปขายยังต่างประเทศได้อีกด้วย

การสะสมสัตว์ไม่เพียงแต่ช้างเท่านั้นยังมีการสะสมสัตว์ชนิดอื่น ๆ ได้แก่ ม้า เพราะม้านั้นเป็นสัตว์อีกชนิดหนึ่งที่ถูกนำมาใช้เป็นพาหนะของคนไทยรองจากช้าง จึงมักถูกจัดหาและเลี้ยงไว้เป็นจำนวนมากเช่นกัน อีกทั้งม้ายังสามารถใช้ในการทำสงครามได้ตั้งในบันทึกของลาลูแบร์ที่ได้กล่าวถึงม้าไว้ตอนหนึ่งว่า

“...สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามโปรดให้เลี้ยงม้าไว้ประมาณ 2,000 ตัว เอกอัครราชทูตเปอร์เซียได้นำขึ้นทูลเกล้าถวายเมื่อราว 4 หรือ 5 ปี ล่วงมานี้ เป็นพระราชทานนันทนาการจากพระเจ้ากรุงเปอร์เซีย ตามธรรมดาแล้วพระองค์ท่านทรงส่งเจ้าพนักงานไปจัดซื้อม้าที่เมืองปัตตาเวีย ซึ่งเป็นม้าพันธุ์เล็ก เปรี๊ยวพอใช้...¹”

จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ด ค.ศ.1687-1688 (พ.ศ.2230 - 2231) เขียนขึ้นโดยบาทหลวงกีวี่ ตาซาร์ด (Guy Tachard) (ค.ศ.1651 - 1712) มิชชันนารีคณะเยสุอิตและนักคณิตศาสตร์ชาวฝรั่งเศสในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศสทรงส่งมายังอาณาจักรอยุธยาถึง 2 ครั้ง เพื่อตอบแทนที่สมเด็จพระนารายณ์มหาราชได้ส่งคณะทูตเดินทางไปยังราชอาณาจักรฝรั่งเศส บาทหลวงตาซาร์ดได้จดบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ซึ่งตนได้พบเห็นและได้ยินได้ฟังมาเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ ภูมิศาสตร์ บ้านเมือง ศาสนา โดยเฉพาะเรื่องที่

¹ ลาลูแบร์ เดอ. (2557). เล่มเดิม. หน้า 130.

เกี่ยวกับสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไว้อย่างละเอียด โดยบาทหลวงตาซาร์ด ได้เล่าถึงการเข้าป่าของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชซึ่งเป็นหลักฐานที่สนับสนุนถึงการเข้าป่าล่าสัตว์ของคนไทยที่กลายเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ได้รับคามนิยมในชนชั้นนำไว้ดังนี้

“พระราชอาทิบดีโปรดให้สร้างพระตำหนักอันโอ่อ่าขึ้นองค์หนึ่ง ล้อมรอบด้วยกำแพงอิฐถือปูนค่อนข้างสูง ส่วนภายในทำด้วยต้นไม้ทั้งสิ้น สถานที่นั้นอยู่ในภูมิภาคที่งดงามโดยธรรมชาติมาก เป็นหนองน้ำใหญ่มีแผ่นดินเป็นแหลมยื่นเข้าไป ซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงสยามโปรดให้ต่อเรือฟริเกตติดอาวุธปืนใหญ่ขนาดเล็กหกกระบอก ลูกปืนหนักหนึ่งปอนด์ และโปรดใช้ประพาสมากเหนือลำคลองนี้ขึ้นไปเป็นป่าไม้ มีอาณาบริเวณกว้างสิบห้าหรือยี่สิบลิเออ เต็มไปด้วยช้าง แรด เสือ กวางและสมัน...สมเด็จพระเจ้ากรุงสยามทรงปฏิบัติในการประพาสล่าสัตว์แล้ว ก็เป็นที่น่าสนุกสนานและไม่น่ากลัวประการใดเลย พระองค์ทรงนำเอาปืนใหญ่สองสามกระบอก ขนาดลูกปืนหนักราวสี่ปอนด์ไปด้วย และเวลาเสด็จเข้าป่าก็ประทับแต่บนหลังช้างศึก ห้อมล้อมด้วยข้าราชการไม่ต่ำกว่าสี่หรือห้าร้อยคน ซึ่งมากกว่าร้อยคน ขึ้นนั่งหลังช้างไปด้วยกันทั้งนั้น เมื่อเขาอยู่บนหลังสัตว์จำพวกนี้ก็ไม่ต้องกลัวอะไรแล้ว ไม่เคยมีสัตว์ที่แม้จะดุร้ายสักเพียงไรที่บังอาจหรือกล้าเข้ามาต่อกรกับช้างได้เลย”¹

จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ดที่กล่าวถึงการเสด็จประพาสป่าล่าสัตว์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่เป็นไปอย่างยิ่งใหญ่ สะท้อนถึงความสำคัญของการเดินทางดังกล่าวที่นำไปสู่การล่าสัตว์ของกษัตริย์ ถือเป็นวัฒนธรรมหนึ่งของชนชั้นสูงที่มักพบแทบทุกสังคม อีกทั้งยังแสดงถึงความสามารถในการล่าสัตว์ของแต่ละบุคคลได้ด้วย

ส่วนการสะสมสัตว์ของชาวบ้านนั้นไก่และเสือนั้นเกิดจากการละเล่นและมหรสพของคนไทยได้แก่ การชนไก่และมหรสพแสดงการต่อสู้ระหว่างช้างกับเสือ ที่แสดงให้เห็นถึงการสะสมสัตว์เพื่อความบันเทิง เป็นการพักผ่อนอีกรูปแบบหนึ่งของคนไทย ดังที่พบในจดหมายเหตุลาลูแบร์ ความว่า

¹ ตาซาร์ด, กวีย์. (2519). จดหมายเหตุการเดินทางครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ด ค.ศ.1687-1688. หน้า 130-131.

“ชาวสยามชอบการชนไก่มาก ไก่ที่กล้าหาญที่สุดไม่จำเป็นต้องตัวใหญ่เสมอไป...แต่การชนไก่มักลงเอยด้วยการตายของคู่ต่อสู้ตัวใดตัวหนึ่ง... ข้าพเจ้างดเสียมิได้ไปชมการต่อสู้ระหว่างข้างกับเสือ...มีผู้ที่ได้ไปชมกลับมา รายงานให้ข้าพเจ้าทราบว่าเป็นชู้ขาดมาก...”¹

นอกจากการชนไก่ที่ถือเป็นการพักผ่อนหย่อนใจรูปแบบหนึ่งแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 2 ยังมีการใช้สัตว์ในการพนันอื่นนอกจากการชนไก่ ได้แก่ การทายปลาไหล การชนนก (นกสีชมพู นกคุ้ม นกกระทา การเล่นปลากัด² การชนกวาง

หนังสือเรื่อง เล่าเรื่องกรุงสยาม ของพระสังฆราชฌัง-บัปติสต์ บัลเลอกัวซ์ (Bishop Jean-Baptiste Pallegoix) ที่เข้ามาในสยาม เมื่อ พ.ศ.2388 ได้อธิบายถึงสัตว์ต่าง ๆ ที่พบเห็นได้มากมาย เช่น สุนัข หมู เสือ กระต่าย กระรอก และยังได้กล่าวถึงการเลี้ยงงูของคนจีนไว้ด้วยว่า เรือของคนจีนทุกลำต้องเลี้ยงงูหลามไว้ทั้งนั้นถือกันว่าเป็นแม่ย่านางบันดาลความสมบูรณ์พูนสุขและสวัสดิภาพให้แก่ลูกเรือและลำเรือ ฉะนั้นทุกเย็นจึงมีการเซ่นด้วยไก่หรือเปิดให้งูกินเป็นอาหาร ส่วนงูเห่ามีหมอลูเลี้ยงเพื่อให้มันร่ายรำต่อธรรมาภิบาล³

เมื่อเข้าสู่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ จากการศึกษาพระราชพงศาวดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ รัชกาลที่ 1-3 ไม่ได้เดินทางไปที่แห่งใดในลักษณะเพื่อเสด็จประพาสหรือท่องเที่ยวเลย การเดินทางออกจากกรุงเทพฯ ส่วนใหญ่คือการไปราชการสงครามโดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 และสมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ตลอดชีพของทั้งสองพระองค์อยู่กับการนำทัพไทยสู้รบป้องกันพระราชอาณาเขตจากกองทัพพม่า สมัยรัชกาลที่ 2 ไทยยังคงติดพันสงครามกับพม่าในช่วงต้นรัชกาล สมัยรัชกาลที่ 3 แม้สงครามกับพม่าแทบสิ้นสุดลงแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 แต่ไทยก็มีสงครามกับลาว เวียดนามและยังเป็นช่วงจัดการดูแลปกครองหัวเมืองภายในให้เป็นปึกแผ่น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ นั้นพระองค์บริหารราชกิจอยู่แต่ในพระนครเท่านั้นมิได้เสด็จออกนอกพระราชวัง⁴ ประเพณีที่พระเจ้าแผ่นดินเสด็จประพาสหัวเมืองห่างจากกรุงเทพฯ ถึงต้องประทับแรม แม้เพียงเสด็จไปทรงบูชาพระพุทธบาทหรือ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 151-152.

² ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ.2352 – 2453 ด้านสังคม. หน้า 46.

³ บัลเลอกัวซ์, ฌอง แบบติสต์. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. (2552). เล่าเรื่องกรุงสยาม. หน้า 125.

⁴ ปิ่นเพชร จำปา. (2545). วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ. 2394-2544 . หน้า 24.

ไปทอดกฐินหลวงถึงพระนครศรีอยุธยาเป็นต้น ไม่ได้ปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 นับเวลากว่า 30 ปี เมื่อไม่มีการเสด็จพระราชดำเนิน เจ้านายและขุนนางผู้ใหญ่ก็ไม่มีใครเสด็จออกไปเที่ยวหัวเมืองไกล นอกจากจำเป็นต้องไปเวลามีราชการ เพราะเห็นเป็นการฝ่าฝืนพระราชบัญญัติเกรงจะระวางผิดทางการเมือง จึงอยู่แต่ในกรุงเทพฯ เป็นพื้น¹ จึงทำให้มีการบันทึกถึงเรื่องราวการเข้าป่าของชนชั้นนำปรากฏน้อย การสะสมสัตว์จึงพบแต่เพียงข้างเท่านั้น

เมื่อเริ่มเข้าสู่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาจนถึงรัชกาลที่ 5 บ้านเมืองเป็นปึกแผ่นมั่นคงขึ้นจากการประกาศศึกสงครามแล้ว จึงเป็นการเปิดโอกาสให้พระมหากษัตริย์และชนชั้นนำได้เข้าป่าหาความรื่นรมย์ในรูปแบบของการเสด็จประพาสขึ้นอีกครั้ง ตัวอย่างที่ชัดเจนคือ การเสด็จประพาสต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกทั้งยังพบทัศนะการท่องเที่ยวของชนชั้นนำคือ กรมพระยาดำรงราชานุภาพว่า “การเที่ยวเตร่นี้ประโยชน์วาระบทยอดมี 2 ประการ คือได้ความสุขประการหนึ่ง ได้ความรู้ประการหนึ่ง”² ทำให้ในสมัยรัชกาลที่ 5 พบการเสด็จประพาสพื้นที่ต่าง ๆ มากขึ้นกว่ารัชกาลก่อนซึ่งมีทั้งการเสด็จประพาสเมืองต่าง ๆ เพื่อเยี่ยมเยือนราษฎรหรือการเสด็จประพาสป่า ชมธรรมชาติ ซึ่งบางครั้งมีการล่าสัตว์อยู่ด้วยดังพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง เสด็จประพาสไทรโยค ครั้งที่ 2 พ.ศ.2420 (ครั้งที่ 1 พ.ศ.2416 ครั้งที่ 3 พ.ศ.2431 และครั้งที่ 4 พ.ศ.2452) ได้กล่าวถึงการเข้าป่าล่าสัตว์ไว้ตอนหนึ่งว่า

“พระสัจจาเอานางแก้งยิงได้ไปให้ตัวหนึ่ง แล้วล่าว่าจะไปนั่งห้างยิงเสือมาให้ ยอมอนุญาตให้เขาไป นางแก้งนั้น ให้ไปเยอ (มิสเตอร์ไปเยอ ฝรั่งเศส ออสเตเรียที่มารับราชการ) ไปผ่าตัดเอาหนังทำรูปไปไว้ในมิวเซียม แต่พระยาภาษกรวงษ์คำรามจะนั่งห้างยิงเสือมาหลายปีหลายคราม ที่ไปเที่ยวแล้วจนบัดนี้ยังไม่ได้เสือสักตัว 1 แต่ห้างก็ยังไม่ได้ไปถึงสักที่ 1”³

การเสด็จประพาสไทรโยคของรัชกาลที่ 5 ได้มีการเสด็จประพาสผ่านแม่น้ำแควน้อย เรือขบวนต่าง ๆ ที่ตามเสด็จต่างไปเก็บของป่าตามเส้นทางผ่าน เช่น กล้วยไม้ เฟิร์นชนิดต่าง ๆ รวมถึง

¹ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2489). ความทรงจำ : พระนิพนธ์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงค้างไว้ 5 ตอน . หน้า 60.

² กรมศิลปากร. (2550). เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาค 1-5. หน้า 21.

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2456). พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค (พิมพ์แจกในงานศพเจ้าจอมมารดาชุ่ม ร.ศ. 131). หน้า 59.

สัตว์ป่าบางชนิด ได้แก่ นกชนิดต่าง ๆ ถึง ชะนี¹ อีกทั้งยังมีการนำชื่อของมาตั้งเป็นชื่อของตำหนัก และเรือนรับรองต่าง ๆ ในค่ายหลวงที่เมืองราชบุรีด้วย

นอกจากนี้การสะสมสัตว์อื่น ๆ ของชนชั้นสูง ซึ่งจะมีกำลังมากพอที่จะนำทรัพย์สินมาใช้ แสวงหาความสุขหรือความชอบส่วนตัว นอกเหนือจากการเข้าป่าไปล่าสัตว์ป่ามาแสดงให้เห็นว่า ความนิยมในการสะสมของแปลก ของหายาก ที่อาจจะมีทั้งสัตว์หรือสิ่งของมีอยู่ในสังคมไทย พบ ได้ในการจัดแสดงเนชันแนล เอ็กซิซิชั่นของสยามใน พ.ศ. 2425 ประกอบด้วย ปลาต่าง ๆ สัตว์น้ำ ต่าง ๆ ของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม สัตว์บกต่าง ๆ ของพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าเกษมศรีสุภโยค กัลปังหา หอยต่าง ๆ ของสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจาตุรนต์ รัศมี² สัตว์บกต่าง ๆ จัดแสดงสัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ ทั้งเล็กและใหญ่ ทั้งสัตว์เลื้อยคลาน นก ตลอดจน สัตว์บ้านที่เลี้ยงไว้ใช้งาน ทั้งที่ยังมีชีวิตและที่สตัฟฟ์เอาไว้ รวมทั้งสัตว์ที่มีลักษณะแปลกประหลาด เช่น ควาย 3 ขา วัว 5 ขา ไก่ 3 ขา เป็นต้น³

วังปารุสก์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนารถ กรมหลวงพิษณุโลก ประชานาด มีสวนขนาดใหญ่ มีภูเขาและถ้ำจำลอง มีน้ำพุและน้ำตก สระน้ำขนาดใหญ่ 2 สระ ทรงแปลีงข้างตั้งแต่ยังเล็ก เมื่อข้างเหล่านั้นเติบโตจะทรงส่งไปรับราชการในกองทัพบก นอกจากนี้ยังมี สัตว์ชนิดอื่น ๆ ได้แก่ เสือดาว เสือลาย หมือด้า กวาง อีเก้ง ลิง และชะนี⁴

ดังนั้นการสะสมสัตว์ของชนชั้นสูงในสังคมไทยเป็นการเลี้ยงสัตว์ชนิดต่าง ๆ ไว้เพื่อใช้ ประโยชน์เป็นพาหนะบ้าง เช่น ม้า สัตว์บางชนิดมีไว้เพื่อสร้างความบันเทิง เช่น ไก่ ข้างธรรมดา เสือ เป็นต้น สัตว์บางส่วนอาจมีไว้เพียงเพื่อเป็นของสะสมในยามว่าง เช่น ปลา หอย สัตว์บก ลิง ชะนี และสัตว์บางชนิดถูกสะสมและเลี้ยงไว้เพื่อแสดงถึงอำนาจ บารมี ของผู้ครอบครอง คือ ข้างเผือก หรือ ข้างที่มีลักษณะแปลกประหลาด

การสะสมสัตว์เหล่านี้ไว้ในลักษณะดังกล่าวถือได้ว่าเป็นโรงเลี้ยงสัตว์ (menagerie) ของ ไทยที่มีความหมายเช่นเดียวกับโรงเลี้ยงสัตว์แบบตะวันตก แต่การสะสมและเลี้ยงสัตว์บางชนิด

¹ ชาลี เขียมกระสินธุ์. (2538). *เมื่อพระพุทธรูปเจ้าหลวงนิยมไพร*. หน้า 76.

² สจข.,ร.5 รล. นก. 17/101 อ้างถึงใน กัณฐิกา ศรีอุดม. (2549). จาก “นาเชนแนล เอ็กซิซิชั่น” ถึง “สยามรัฐพิพิธภัณฑ์”: ภาพสะท้อนประวัติศาสตร์สยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าอยู่หัว. หน้า 124-125.

³ กัณฐิกา ศรีอุดม. (2549). *เล่มเดิม*. หน้า 142.

⁴ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์. (2560). *เกิดวังปารุสก์ : สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และสมัยประชาธิปไตย* (พิมพ์ครั้งที่ 17). หน้า 42.

โดยเฉพาะช้างเผือกนั้นมีความหมายที่มากกว่าการเป็นสัตว์สะสม นั่นคือ การเป็นสัตว์ที่เกื้อหนุนผู้ครอบครองตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

2.2 แนวคิดตะวันตกกับการเปลี่ยนแปลงความรู้เกี่ยวกับสัตว์ของไทย

2.2.1 แนวคิดและมุมมองเกี่ยวกับสัตว์ในสังคมไทยในยุคจารีต

การสะสมสัตว์ของคนไทยหากพิจารณาถึงมุมมองเกี่ยวกับสัตว์แล้วจะพบว่า การอธิบายเกี่ยวกับสัตว์ของไทยยึดตามแนวทางของพระพุทธศาสนา

ในพระราชนิพนธ์ของพระมหากษัตริย์ที่ 1 (พ.ศ. 1890 – 1911) เรื่อง ไตรภูมิพระร่วง ซึ่งเป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อความคิดของคนในสังคมไทยเป็นอย่างมาก โดยตอนหนึ่งของไตรภูมิพระร่วงได้กล่าวถึงสัตว์ไว้ว่า

“สำหรับสิ่งมีชีวิตที่เกิดขึ้นในดิรัจฉานภูมิ ล้วนกำเนิดมาจากทั้ง 4 ประเภท บางครั้ง เกิดจากไข่ บางครั้งเกิดจากครรภ์ บางครั้งเกิดจากโคล หรือเกิดผุดขึ้นเอง ซึ่งบรรดาสัตว์ในดิรัจฉานภูมิก็ได้แก่ ครุฑ นาค สิงห์ ช้าง ม้า วัว ควาย เป็ด ห่าน ไก่ และนก เป็นต้น และยังมีกรจำแนกประเภทของสัตว์ในดิรัจฉานภูมิอีก เช่น บางพวกมี 2 เท้า บางพวกมี 4 เท้า บางพวกมีเท้าจำนวนมาก และบางพวกไม่มีเท้า การที่สัตว์ดิรัจฉานเลี้ยงชีวิตด้วยการฆ่ากัน เมื่อตายไปย่อมไปเกิดในอบายภูมิ 4 สัตว์ดิรัจฉานจำนวนน้อยที่ได้ไปเกิดบนสวรรค์แต่กระนั้นสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในภพนี้เวลาที่เดินก็มักจะคิดว่าตัวลงขนานกับพื้นเสมอ (อันเป็นลักษณะที่จำแนกเรียกว่าดิรัจฉาน) ¹

“สัตว์ดิรัจฉานมีความรู้อยู่ 3 อย่าง คือ รู้สีบพันธุ์ รู้กินอาหาร และรู้กลัวความตาย ตามปกติสัตว์ดิรัจฉานไม่รู้จักบุญหรือกรรม ไม่รู้จักเลี้ยงตนด้วยการค้าขาย ทำไร่นา บางชนิดกินหญ้าเป็นอาหาร บางชนิดกินเถาวัลย์กินใบไม้ บางชนิดกินกันเอง บางชนิดกินสัตว์ที่อ่อนแอกว่าตน สัตว์ที่อ่อนแอมักจะหนีไปซ่อนในที่เร้นลับ เมื่อสัตว์ที่แข็งแรงกว่าวิ่งไล่ทันก็จะกินสัตว์ที่

¹ คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. (2528). *ไตรภูมิภคฉบับถอดความ*. หน้า 45. อ้างถึงใน ทนง บุญมาสู่. (2561). *เล่มเดิม*. หน้า 21.

อ่อนแอ นั้น การที่สัตว์เดรัจฉานเลี้ยงชีวิตด้วยการฆ่ากัน”¹ (พระญาติไทย, 2455a)

การอธิบายถึงลักษณะร่างกายของสัตว์ในไตรภูมิพระร่วงนั้น คือ จำนวนขาที่อาจมี 2 ขา 4 ขา หรือจำนวนมากนับไม่ถ้วน กับลักษณะการเดินขนานกับพื้น ส่วนทางจิตใจและความรู้สึกนั้น คือ การไม่รู้จักระบอบ (ความดี ความชั่ว) ไม่รู้จักประกอบอาชีพ ซึ่งเป็นการแบ่งแยกสัตว์ออกจากมนุษย์อย่างชัดเจน ดังนี้

“...ส่วนที่อาศัยอยู่ในบ้านในเมืองก็ยังมีอีกมากเป็นต้นว่า เป็ด ไก่ นก และห่าน ซึ่งคนเลี้ยงไว้กินเป็นอาหาร...สัตว์บางจำพวกมีขน เล็บ เนื้อ เอ็น กระดูก เขา งา ซึ่งคนนำมาใช้ทำงาน แม้ว่าสัตว์เหล่านี้จะไม่มีความคิด ไต ๆ ก็ตาม ก็จะถูกล่าเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ สัตว์บางจำพวก เช่น วัว ควาย ช้าง ม้า คนนำมาใช้ทำงานหนักตรากตรำ ไม่ได้หยุดพัก เมื่อกินหญ้าและน้ำ ด้วยความหิวก็จะถูกคนตีดาบบังคับ...”²

นอกจากนี้ยังได้มีการยกตัวอย่างถึงเหตุการณ์ก่อนตายของสิ่งมีชีวิตและการเกิดของ สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ไว้ว่า

“บรรดาสัตว์ทั้งหลายเมื่อใกล้จะขาดใจตายนั้น ถ้าจะตกนรก ผู้นั้นก็จะเห็นเปลวไฟ ต้นจิวเหล็ก เห็นฝูงผีถือไม้ ค้อน หอก ดาบ มาลากตัวไป ถ้าจะตายแล้วได้กลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะแลเห็นก้อนเนื้อ ถ้าจะได้เกิดในสวรรค์ ก็จะเห็นต้นกัลปพฤกษ์ เรือนทอง ปราสาทแก้ว ทุ่งดงาม เห็นฝูงเทพยดา ฟ้อนรำอย่างรำจริง ถ้าตายแล้วจะได้เกิดเป็นเปรต ก็จะเห็นแกลบและข้าวลีบ กระจายน้ำ เห็นเลือด น้ำหนอง ถ้าตายแล้วจะไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน

¹ พระญาติไทย. (2455). **ไตรภูมิพระร่วง** (พิมพ์แจกในงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประสานศรีโส พระองค์เจ้าประไพศรีสอาด ร.ศ.131). หน้า 31.

² พระญาติไทย. (2455). **เล่มเดิม**. หน้า 37-38.

เช่น นก เนื้อ เก้ง โค หมู หมา ก็ไม่เห็นป่า ต้นไม้ กอไม้ เครือเขา และบรรดา สัตว์ป่า สัตว์บ้านต่าง ๆ”¹

การเปรียบเทียบการเกิดใหม่ของสิ่งต่าง ๆ นั้นเป็นการแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเกี่ยวกับ มนุษย์และสัตว์ในทางพระพุทธศาสนาที่สามารถไปเกิดใหม่ได้เป็นสิ่งที่ชีวิตต่าง ๆ อาจสูงขึ้น หรือ ต่ำลงได้ ความแตกต่างระหว่างสัตว์กับมนุษย์ที่ไตรภูมิพระร่วงได้อธิบายไว้นี้เป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงสถานภาพของสัตว์ที่ต่ำกว่ามนุษย์ โดยมนุษย์มีสิทธิ์ที่จะนำสัตว์มาบริโภคหรือนำมาใช้ งานได้

สัตว์ที่ชาวนาในภาคกลางใช้ในการทำนา คือ กระจับปี่ โดยครอบครัวหนึ่งมีกระจับปี่ 2 ตัว ชาวนาไม่มีนาหรือกระจับปี่กันทุกครอบครัวและไม่ได้เลี้ยงกระจับปี่ไว้ขาย แต่ซื้อมาใช้ในการทำนา เท่านั้นและจะขายเฉพาะสัตว์ที่ใช้ทำงานไม่ได้ ในภาคเหนือใช้โคสำหรับลากเข็นและกระจับปี่ในการ ไถนา ในภาคใต้มีโคจำนวนมาก เพราะราษฎรเลี้ยงไว้ขายและนิยมเลี้ยงไว้ใช้ในการชนโค ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือเลี้ยงสัตว์เพื่อเป็นพาหนะและเลี้ยงกระจับปี่เพื่อขายให้ชาวนาภาคกลาง ครอบครัวชาวนาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะมีสัตว์พาหนะมากกว่าชาวนาภาคอื่น ส่วนหมูมี ครอบครัวละ 1-2 ตัว ส่วนการเลี้ยงเป็ดไก่เป็นจำนวนน้อยเพราะชาวนาไทยใช้เป็ดไก่เป็นอาหาร น้อย ไม่ค่อยมีครอบครัวชาวนาที่รับประทานไก่อมากกว่า 3 ตัวและไข่มากกว่า 24 ฟองในปี² แสดงถึงการเลี้ยงสัตว์ไว้เพื่อใช้แรงงานตามแนวคิดในไตรภูมิพระร่วง

อีกทั้งในงานศึกษาของเพ็ญแข กิตติศักดิ์ ยังได้สรุปถึงความแตกต่างของมนุษย์กับสัตว์ ในการศึกษาจักรวาลวิทยาในพระสุตตันตปิฎกไว้ว่า

“สัตว์เดรัจฉานจะปรุงอาหารเองไม่ได้และอาหารที่กินจะเป็นไปตาม ประเภทของสัตว์นั้น...เวลาเคลื่อนไหวลำตัวจะชานกับพื้นโลกหรือไปโดยการขวางตัว ซึ่งต่างจากมนุษย์ที่จุดนี้เวลามนุษย์เคลื่อนไหวศีรษะจะตั้งตรง ลำตัวตั้งได้ฉากกับพื้นโลก เป็นเหตุให้มนุษย์ใช้แขนขามีประสิทธิภาพยิ่งกว่า สัตว์ ในเรื่องที่อยู่อาศัยนั้นสัตว์เดรัจฉานจะไม่มีที่อยู่เป็นของตนโดยเฉพาะ ไม่เป็นหลักแหล่งเที่ยวอยู่ไปมาทั่วไปในพื้นที่ สัตว์บางชนิด เช่น ผึ้ง นก

¹ แหล่งเดิม. หน้า 150.

² ชิมเมอร์แมน, คาร์ล ซี. แปลโดย ชิม วีระไวทยะ. (2525). การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่ง สยาม. หน้า 21-22.

สามารถสร้างรังของผึ้งและนกก็เป็นอยู่แบบเดิม สัตว์เดรัจฉานจำนวนมาก
ดำเนินชีวิตลำบากมีภัยแห่งชีวิตรอบด้าน การจะมีชีวิตอยู่รอดแต่ละวันก็แสน
จะลำบาก เป็นชีวิตที่ตกต่ำอาภัพได้รับแต่ความไม่สบายรอบด้าน การ
แสวงหาอาหารก็ต้องทำตลอดเวลากว่าจะได้อาหารมาก็ลำบากต้องระแวง
ภัย จิตใจสะดุ้งหวาดกลัว”¹

แนวคิดการอธิบายสัตว์ที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนายังปรากฏในหนังสือพรรณ
พฤกษาและสัตวาทิธาน แต่งโดยพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) ใน พ.ศ.2427 เนื้อหา
ของหนังสือได้บรรยายการจำแนกสัตว์ โดยใช้เกณฑ์จากลักษณะภายนอกเป็นหลัก ดังนี้

“ประเภทสัตว์ในโลกมี 4 จำพวก พนุบาท สัตว์มีเท้ามากเกิน 4 ขึ้น
ไป เช่น ตะขาบ กิ้งกือ เป็นต้นอย่าง 1 จตุบาท สัตว์ 4 เท้า ดุจ ช้าง ม้า โค
กระบือ เป็นต้นอย่าง 1 ทวิบาท สัตว์ 2 เท้า คือ มนุษย์ และ เป็ด ไก่ นก เป็น
ต้นอย่าง 1 อะบาททะกา สัตว์ไม่มีเท้าตั้ง งู และปลา เป็นต้นอย่าง 1 แล้วแบ่ง
ออกเป็น 2 ชนิด คือ ทะละชา สัตว์เกิดบนบกอย่าง 1 ทะละชา สัตว์เกิดในน้ำ
อย่างหนึ่ง จัดอีก 2 อย่าง สัตว์มีฟองมีไข่ และไม่ต้องมีฟอง ดัง ช้าง ม้า โค
กระบือ จัดอีก 2 อย่าง คือ สัตว์มีปีกแลไม่มีปีก และสัตว์ปีกนั้นจัดเป็น 3
อย่าง มีปีกแข็งแรง บินสูงบินไปไกล ๆ ได้ 1 มีปีกบินได้แต่เตี้ย ๆ ต่ำ ๆ อย่าง
1 มีปีกบินไม่ได้ อย่าง 1 ”² (พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร),
2471a)

นอกจากการจำแนกสัตว์โดยใช้ลักษณะภายนอกเป็นเกณฑ์แล้ว ลักษณะการแต่งยังมี
การใช้ภาพชนิดต่าง ๆ ทั้งภาพยิบยิบ 16 ภาพยิบยิบคณางค์ 14 ภาพยิบยิบคณางค์ 28 ภาพยิบ
ยานี 11 และมาตราตัวสะกดในอธิบายสัตว์ประเภทต่าง ๆ เพื่อให้เด็กที่ได้อ่านหนังสือดังกล่าว
สามารถทำความเข้าใจและจำได้ง่ายขึ้น

¹ เพ็ญแข กิตติศักดิ์. (2529). เล่มเดิม. หน้า 28-30.

² พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร). (2471). พรรณพฤกษากับสัตวาทิธาน (อนุสรณ์งาน
ศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประภัสสร พ.ศ.2471). หน้า 20.

การอธิบายสัตว์จำพวกที่มีเท้ามากผู้แต่งได้กล่าวถึงสัตว์เหล่านี้ไว้จำนวนมากหลายชนิด โดยแต่งเป็นกาพย์ฉบัง 16 วรรค ซึ่งจะขอยกตัวอย่างมาดังนี้

“...ตะบองพลำ ตัวใหญ่ยง อยู่ในป่าดง ตัวดุจตะขาบไฟแดง พบ
ข้างกลางแปลง เข้าปล้ำเข้ารัดกัดกิน ตะขาบพรรณหนึ่งอยู่ดิน พรรณหนึ่งอยู่
ถิ่น สถานแลบ้านเรือนคน ตะขาบไต่ซอนซอนชน กิ่งก็อคคานวน แมงมุม
ขยุ้มหลังคา แมงป่องจ้องซู่หางหา สิ่งใดจะมา ปะทะก็จะจี้แทง...”¹

สัตว์ 4 เท้า ผู้เขียนได้กล่าวถึงสัตว์เหล่านี้ไว้จำนวนมากหลายชนิดทั้งสัตว์ที่พบเห็นได้
ทั่วไปและสัตว์ป่าซึ่งจะขอยกตัวอย่างมาดังนี้

“สี่เท้าแม่กน เกลากลอนนิพนธ์ ประโดนในโว หารให้ใช้คำ ลำนำ
ใหญ่โต ไว้ให้ดูโร รุ้ยไชขนาน

ชั้นใหญ่ไลยอน มีในป่าดอน อะพริกาสถาน ท่านเอามาไว้แดนไทย
ช้านาน ได้เห็นสาธาณ สกกลากา

เห็นฟานผ่านไป บนเนินเขาใหญ่ ที่ในวนา กระเด็นตุ่นอัน เดินดั้น
หญ้าคา อีเหน่เม่นหมา ในไล่หมูสมัน”²

“...เห็นกวางกลางทุ่ง ละมั่งหมมูมุง กระทั่งวิ่งไขว่ คำโองแล่นจรีเข้า
ดงไผ่ กินหญ้าไปๆ ยืนเบิ่งดูกัน...”³

“สี่ตีนอีกเล่า คือจำพวกเต่า อยู่ในธารา กระดุกกลับออก อยู่นอกม้ง
สา เต่าตะนุเต่านา เต่าดำล้าฎ”⁴

สัตว์ทวิบาทนั้นส่วนใหญ่จะบรรยายถึงนกชนิดต่าง ๆ พฤติกรรม และการดำรงชีวิตดังที่
ได้ยกตัวอย่างมาดังนี้

¹ พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร). (2471). เล่มเดิม. หน้า 22.

² แหล่งเดิม. หน้า 25.

³ แหล่งเดิม. หน้า 26.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 28.

“แม่กงจ๋านงไซซาน รุ่งแร้งรังนาน นางนวลกะทึงค้อนทอง ยางยุงมุง
 เค้าโหมงมอง กระจ่างแล่นล่อง กระจิ่งก็ล้ำล้ำจร อีไก่อั้งคลั่งโคลงกินหนอน
 ประมูลโคฟอน กินหนอนกินอนในฟาง กินปลิงลงแปลงแฝงทาง ระวังไพร
 คราง ครวญคร่ำแลร่ำร้อง ผุ่งหงส์ลงเรียงไม้รัง แซ่ซ้องประดัง ในดงประดู่ดู
 ไสว กางเขนชนฆ่าอำไพ ขุนทองผ่องใส ดั่งนิลมณี”¹

สัตว์ไม่มีเท้าผู้แต่งได้บรรยายถึงสัตว์จำพวกสัตว์เลื้อยคลาน ลักษณะการอยู่อาศัย ดังที่
 ได้ยกตัวอย่างมาดังนี้

“อุปาทะกา ตัวหม้ออยู่นา บาทาไม่มี ได้แต่เลื้อยคลาน เสือกกว่าย
 วารี อยู่พื้นปถพี กับท้องชลธาร

สองพวกประจำ สัตว์บกสัตว์น้ำ จ๋าร่ำไซซาน พระยานาคราช
 ต่างชาติตระการ ฐบริวาร อเนกอนันต์

คืองูเห่าไฟ กายาเล็กใหญ่ มีพิษมหันต์ อีงูเห่าแดง พิษขยงยั้งครัน
 งูเห่าหม้อมัน ดุจมินหม้อทา”²

“งูเห่อกงูหงอน งูเห่าปลาช่อน รูปร่างอย่างปลา งูเห่าตาลาน เลื้อย
 ผ่านผ่านมา งูทับสมิงคลา เรียกว่าทับทาง

งูเห่าปีแก้ว เสียงหึ่งหึ่งแจ้ว เมื่อเวลากลาง คืบค้ำย่ำซ้อง เสียง
 ร้องครวญคราง แม้ขบใครวาง ยาไม่ใคร่ทัน”³

จะเห็นได้ว่าการกล่าวถึงสัตว์ในหนังสือพรรณพฤกษากับสัตววิทยานั้น มีการอธิบาย
 สัตว์ไว้ในรายละเอียดต่าง ๆ ทั้งในด้านพฤติกรรมของสัตว์ เช่น แมงป่องจะชูหางไว้ตลอดเวลา ตัว
 ตะบองปล้ำจะเข้ากัดกินแมลงข้างในทันที นกอีโง้งชอบกินหนอน ด้านการบรรยายลักษณะสัตว์
 เช่น งูเห่าปลาช่อนลักษณะคล้ายปลา เต่ามีกระดูกที่เป็นกระดองแทนผิวหนังธรรมดา เป็นต้น
 นอกจากนี้ยังกล่าวถึงสิ่งโตว่ามีที่มาจากแอฟริกา แสดงถึงการให้ความสนใจในถิ่นที่อยู่ของสัตว์
 ต่าง ๆ ที่มากกว่าการอธิบายลักษณะของสัตว์เพียงอย่างเดียว แต่การบรรยายสัตว์ของพระยาศรี

¹ แหล่งเดิม. หน้า 30.

² แหล่งเดิม. หน้า 33.

³ แหล่งเดิม. หน้า 35.

สุนทรโวหารนั้น ทิวาพร ใจก้อน ได้อธิบายไว้ว่า เป็นการอธิบายจากความรู้เชิงประสบการณ์ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์สุตตันตปิฎก คือ คัมภีร์ตถาคตสูตรที่ 1¹ ซึ่งในการอธิบายนั้นมีบางส่วนที่คล้ายกันกับสัตววิทยาแบบตะวันตก ได้แก่ การกล่าวถึงถิ่นที่อยู่ของสัตว์ต่าง ๆ อาจกล่าวได้ว่าหนังสือพรรณพฤกษาและสัตววิทยาของพระยาศรีสุนทรโวหารนั้นเป็นตำราสัตววิทยาแบบไทยที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนามากกว่าแนวคิดจากตะวันตก

ดังนั้นการอธิบายสัตว์ตามแนวคิดของพระพุทธศาสนาจึงเป็นการอธิบายภายใต้เงื่อนไขของเวรกรรมที่ส่งผลให้มาเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน และเมื่อเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานบางชนิดจึงต้องใช้ชีวิตด้วยความยากลำบากและอยู่ภายใต้อำนาจของมนุษย์เสมอ แต่สัตว์บางชนิดโดยเฉพาะช้างได้รับการอธิบายด้วยแนวคิดทางพระพุทธศาสนาส่งผลให้เกิดการสร้างสถานภาพของสัตว์ที่สูงกว่าหรือทัดเทียมมนุษย์ ด้วยความคิดเกี่ยวกับสัตว์ในสังคมไทยนี้เองทำให้การทำความเข้าใจสัตว์ในทางกายภาพเป็นสิ่งไม่จำเป็น แตกต่างจากความรู้เกี่ยวกับสัตว์ในวัฒนธรรมตะวันตก

2.2.2 องค์ความรู้สัตววิทยาในโลกตะวันตก

องค์ความรู้และแนวคิดเกี่ยวกับสัตว์ในวัฒนธรรมตะวันตก เรียกว่า “สัตววิทยา” (Zoology) ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของชีววิทยา (Biology) โดยสัตววิทยาจะศึกษาเกี่ยวกับสัตว์ในด้านต่าง ๆ เช่น โครงสร้างร่างกาย การเจริญเติบโต วิวัฒนาการ การจัดหมวดหมู่ พฤติกรรมและการกระจายตัวตามถิ่นต่าง ๆ รวมไปถึงศึกษาถึงการสูญพันธุ์และการตอบสนองต่อระบบนิเวศ

การศึกษาทางด้านสัตววิทยามีหลักการที่สำคัญมาจากการศึกษาเรื่องโลกของสิ่งมีชีวิต ซึ่งสัตว์เป็นส่วนหนึ่ง การถ่ายทอดทางพันธุกรรม ความแตกต่างและพัฒนาการของอวัยวะต่าง ๆ ตั้งแต่สิ่งมีชีวิตเซลล์เดียวไปจนถึงสิ่งมีชีวิตที่มีความซับซ้อน² โดยวิธีการศึกษาทางด้านสัตววิทยานั้นอาศัย 2 ทฤษฎีเป็นพื้นฐาน คือ ทฤษฎีวิวัฒนาการ (The Theory of Evolution) และ ทฤษฎีการถ่ายทอดลักษณะทางพันธุกรรม (The Chromosomal Theory of Inheritance)³

การพัฒนาระบบอนุกรมวิธานของอริสโตเติล (384-322 B.C.) ซึ่งเขาได้มีการจัดประเภทของสัตว์ต่าง ๆ โดยใช้เกณฑ์คือ การใช้ชีวิต พฤติกรรม และส่วนประกอบของร่างกาย ซึ่งเขาได้สังเกตจากสัตว์ที่อยู่รอบตัว ได้แก่ แมลง ปลา นก และวาฬ จนได้รับการยกย่องว่าเป็น บิดาแห่ง

¹ ทิวาพร ใจก้อน. (2555). แนวคิดและความรู้เรื่องสัตว์พิษในสังคมไทย พ.ศ.2435-2487. หน้า 30.

² Hickman Cleveland P. (2004). Integrated principles of zoology (12th ed.). p.2.

³ Hickman Cleveland P. (2004). ibid. pp.3-4.

การจำแนกทางชีววิทยา¹ อริสโตเติลได้พยายามศึกษารูปแบบการใช้ชีวิตของสิ่งมีชีวิตหลากหลายชนิด และจำแนกประเภทออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. Enaima (สัตว์มีกระดูกสันหลัง) with red blood มีเลือด โดยแบ่งออกเป็นกลุ่ม A Viviparous (สิ่งมีชีวิตที่ออกลูกเป็นตัว) ได้แก่ Man (มนุษย์) Whale (วาฬ) Other Mammals (สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมชนิดอื่นๆ) กลุ่ม B Oviparous (สิ่งมีชีวิตที่ออกลูกเป็นไข่) ได้แก่ Bird (นก) Amphibian and most Reptiles (สัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำและสัตว์เลื้อยคลาน) Snake (งู) และ Fish (ปลา)²

2. Anaima (สัตว์ไม่มีกระดูกสันหลัง) no red blood ไม่มีเลือด ได้แก่ A. Cephalopod (สัตว์ในชั้นเซฟาโลพอด) B. Crustacean (สัตว์ในชั้นครัสเตเชียน) C. Insect and Spider (แมลงและแมงมุม) D. Other Mollusks and Echinoderm (หอยชนิดต่างๆ และสัตว์จำพวกปลาตาวปลิงทะเล) E. Spongel and Coelenterate (ฟองน้ำทะเล และสัตว์จำพวกแมงกะพรุน ปะการัง ดอกไม้ทะเล)³ แนวทางการจำแนกสัตว์ของอริสโตเติลได้ถูกใช้เป็นช่วงเวลาอีก 2,000 ปีต่อมา

ต่อมา จอห์น เรย์ (John Ray 1627-1705) นักธรรมชาติวิทยาชาวอังกฤษได้มีความสนใจในการแบ่งแยกสัตว์และเขียนหนังสือเรื่อง "Synopsis Methodica Animalium Quadrupedum et Serpentinae Generis" ตีพิมพ์ใน ค.ศ. 1693 ซึ่งได้มีการแบ่งแยกสัตว์ออกเป็นกลุ่มสัตว์ที่มีเลือดและไม่มีเลือด โดยใช้เกณฑ์ที่กำหนดขึ้นได้แก่ เหงือก ปอด กรงเล็บ ฟัน และโครงสร้างอื่น ๆ หลังจากนั้นนักวิทยาศาสตร์อีกหลายท่านที่มีชื่อเสียง เช่น คาโรลัส ลินเนียส (Carolus Linnaeus ค.ศ. 1707 -1778) นักธรรมชาติวิทยาชาวสวีเดน เขียนหนังสือ เรื่อง Systema Naturae ตีพิมพ์ ใน ค.ศ. 1758 ฌอง แบพติสต์ เดอ ลามาร์ก (Jean-Baptiste Lamarck ค.ศ. 1744 –1829) นักธรรมชาติวิทยาชาวฝรั่งเศส เขียนหนังสือเรื่อง Histoire naturelle des animaux sans vertèbres ตีพิมพ์ ใน ค.ศ. 1815 เป็นต้น

จุดเปลี่ยนครั้งใหญ่ของการศึกษาสัตววิทยาเกิดขึ้นเมื่อชาลส์ ดาร์วิน (Charles Robert Darwin ค.ศ. 1809 – 1882) นักธรรมชาติวิทยาชาวอังกฤษ ได้ตีพิมพ์และเผยแพร่หนังสือ On the Origin of Species by Means of Natural Selection โดยได้กล่าวถึงทฤษฎีวิวัฒนาการของ

¹ Anne Freeda Chandran and V.M. Gayathri Rani. (2007). ZOOLOGY HIGHER SECONDARY - FIRST YEAR. p.2.

² ทนง บุญมาสู่. (2561). การเปลี่ยนแปลงความรู้เรื่องแมลงในสังคมไทยทศวรรษ 2430-2480. หน้า 73.

³ ทนง บุญมาสู่. (2561). เล่มเดิม. หน้า 73.

สิ่งมีชีวิต ทำให้การศึกษาทางด้านสัตววิทยาเริ่มจำเป็นต้องใช้ความรู้ของวิทยาศาสตร์สาขาอื่น ๆ มาใช้อธิบายเพิ่มเติมมากขึ้นเพื่อให้สามารถอธิบายสัตว์ได้อย่างถูกต้อง

ส่วนการแบ่งสัตว์นั้นในตำราการเรียนวิชาสัตววิทยาได้กล่าวถึง คือ สามารถจำแนกได้หลายรูปแบบ ได้แก่ การแบ่งเป็นสัตว์มีกระดูกสันหลังและไม่มีกระดูกสันหลัง การแบ่งเป็นสิ่งมีชีวิตเซลล์เดียวกับสิ่งมีชีวิตหลายเซลล์ การแบ่งตามจำนวน 3 จำนวน ได้แก่ โปรโตซัวร์ (Protozoa) คือ สิ่งมีชีวิตเซลล์เดียว พาราซัว (Parazoa) สิ่งมีชีวิตหลายเซลล์ที่ไม่มีเนื้อเยื่อ เช่น ฟองน้ำ และ ยูเมตาซัว (Eumetazoa) สิ่งมีชีวิตหลายเซลล์ที่มีเนื้อเยื่อ ซึ่งเป็นกลุ่มสิ่งมีชีวิตที่ใหญ่ที่สุด สิ่งมีชีวิตในกลุ่มนี้แบ่งออกเป็น 2 พวกย่อย ๆ คือ สัตว์ที่เนื้อเยื่อเกิดขึ้นเพียงแค่ 2 ชั้น (Diploblastic animals) และสัตว์ที่เนื้อเยื่อเกิดขึ้นเพียงแค่ 3 ชั้น (Triploblastic animals) นอกจากนี้ยังสามารถการแบ่งตามอาณาจักรสัตว์ 5 ประเภท (Five kingdom concept)¹ ได้แก่ 1. อาณาจักรโมเนอรา (Kingdom Monera) 2. อาณาจักรโพรทิสตา (Kingdom Protista) 3. อาณาจักรฟังไจ (Kingdom Fungi) 4. อาณาจักรพืช (Kingdom Plantae) 5. อาณาจักรสัตว์ (Kingdom Animalia)²

การอธิบายสัตว์จะมีความละเอียด โดยอธิบายตั้งแต่รูปลักษณ์ภายนอกไปจนถึงระบบกลไกการทำงานของร่างกายสัตว์ชนิดนั้น ๆ ดังที่ได้ยกตัวอย่างการอธิบายงู ความว่า

“งูมีวิวัฒนาการมาจากกิ้งก่ากลุ่มหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะลำตัวยืดออก ไม่มีแขนขา กะโหลกศีรษะเหมาะต่อการเคลื่อนไหวอย่างรวดเร็ว ส่งผลให้งูสามารถจู่โจมเหยื่อได้ในเวลารวดเร็ว งูอาศัยการรับรู้ด้วยระบบประสาทสัมผัสทางเคมี โดยมี “Jacobson’s organ” เป็นส่วนเนื้อเยื่อที่มีโครงสร้างคล้ายต่อมมีท่อ สิ่งนี้จะทำหน้าที่เสมือนเครื่องตรวจจับกลิ่นที่มากกว่าสารเคมีเฉพาะตัวที่งูใช้ในการล่าเหยื่อจะแบ่งเป็น 2 ประเภท คือ งูมีพิษและไม่มีพิษ”³

“งูพิษทุกตัวจะมีฟันอยู่คู่หนึ่ง ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นเขี้ยวมันจะถูกเก็บอยู่ในเยื่อหุ้มเมื่องูปิดปาก เมื่อปากของงูเปิดออกเขี้ยวเหล่านี้จะปรากฏออกมา เมื่องูจู่โจมเหยื่อเขี้ยวจะฝังเข้าไปในตัวเหยื่อด้วยแรงฟุ้งตัวของงู พิษจะ

¹ Anne Freeda Chandran and V.M. Gayathri Rani. (2007). ZOOLOGY HIGHER SECONDARY - FIRST YEAR. p.10.

² Anne Freeda Chandran and V.M. Gayathri Rani. (2007). *ibid.* p.11.

³ Hickman Cleveland P. (2004). *Integrated principles of zoology* (12th ed.). p.583.

ถูกปล่อยออกมาจากท่อที่อยู่ภายในซึ่งทำให้เกิดเป็นอัมพาตหรือตาย โดย พืชของงูมี 2 ประเภท ได้แก่ พืชต่อระบบประสาทและพืชที่ก่อให้เกิดการตก เลือด...งูเห่าที่ดุร้าย ความยาวมากกว่า 5.5 เมตร ถือว่าเป็นงูที่มีขนาดใหญ่ ที่สุด และจะมีพืชที่รุนแรงที่สุด”¹

จากตัวอย่างของการอธิบายงูที่ยกตัวอย่างมานั้นแสดงให้เห็นถึงการศึกษาด้านสัตว วิทยาที่ไม่เพียงแต่อธิบายลักษณะภายนอกเท่านั้น แต่ยังต้องอธิบายไปถึงกลไกหรือกระบวนการ ต่าง ๆ ของสัตว์ชนิดนั้น ๆ เพื่อทำความเข้าใจสัตว์เหล่านั้นให้มากที่สุด

2.2.3 สัตววิทยาในสังคมไทย

ใน พ.ศ.2434 ขุนวรพิตย์พิจารณ์พิมพ์หนังสือรัชดาภิเษก มีหัวข้อ ปรวณวิทยาตำราสัตว์ (Zoology) ซึ่งถือเป็นองค์ความรู้แบบตะวันตกเกี่ยวกับสัตว์สมัยใหม่ที่เผยแพร่เข้ามาในสังคมไทย การอธิบายเกี่ยวกับเรื่องสัตววิทยาได้อธิบายถึงสิ่งต่าง ๆ บนโลก สามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ แร่ธาตุ สัตว์และพืช ในส่วนของสิ่งที่มีชีวิต คือ สัตว์และพืช ในสัตว์และพืชประกอบด้วยธาตุ ต่าง ๆ เช่น คาร์บอน ไฮโดรเจน ออกซิเจนและไนโตรเจน ซึ่งธาตุเหล่านี้มีความสำคัญมากและ รวมตัวกันเป็นสารอินทรีย์ที่มีความซับซ้อน ซึ่งแต่ละสารประกอบมีน้ำเป็นส่วนประกอบและ สามารถสลายตัวไปได้เองตามธรรมชาติ สารอินทรีย์เหล่านั้นจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับความ เกี่ยวข้องกับสิ่งอื่น ๆ ภายในร่างกาย นอกจากนี้สารประกอบเหล่านั้นมักเข้าไปเกี่ยวข้องกับอวัยวะ ภายในร่างกายและผ่านเข้าไปในกระบวนการทำงานของอวัยวะ² สิ่งมีชีวิตดำรงชีวิตได้ด้วย พลังงาน ในสัตว์ชั้นสูงตั้งแต่มีชีวิตจนถึงสิ้นชีวิตตามธรรมชาตินั้น กระบวนการทำงานและศักยภาพ ของร่างกายจะมีความซับซ้อน สามารถใช้พลังงานทำการเคลื่อนไหวได้อย่างเป็นอิสระ ภายใต้การ ควบคุมของสติปัญญา อีกทั้งในระยะเวลาเวลานั้นสิ่งมีชีวิตสามารถใช้พลังงานเพื่อทำการสืบพันธุ์ ซึ่งจะมีกระบวนการซับซ้อนหรือไม่ขึ้นอยู่กับชนิดของสิ่งมีชีวิตนั้น และหากไม่มีพลังงานสิ่งเหล่านั้น จะตาย³ สัตว์จำเป็นจะต้องใช้สารอินทรีย์เปลี่ยนเป็นพลังงานในการดำรงชีวิตซึ่งสามารถหาได้จาก พืชและสัตว์ด้วยตัวเอง ซึ่งพืชเป็นผู้ผลิตตามธรรมชาติที่ดีที่สุด ส่วนสัตว์เป็นผู้บริโภคที่ดีที่สุด ทั้ง

¹ Hickman Cleveland P. (2004). *Ibid.* p.580.

² ขุนวรพิตย์พิจารณ์. (2551). **รัชดาภิเษก : เปนตู้ทองของการเล่าเรียน รวมศึกษานุกรมทั้ง** **ชั้นต้น ชั้นกลาง ชั้นสูง (พิมพ์ครั้งที่ 2).** หน้า 66.

³ ขุนวรพิตย์พิจารณ์. (2551). **เล่มเดิม.** หน้า 67.

สองสิ่งเกื้อกูลกันคือ พืชดูดซับคาร์บอนและปล่อยออกซิเจนออกมา ส่วนสัตว์ดูดซับออกซิเจนและปล่อยคาร์บอนสู่ชั้นบรรยากาศและหมุนเวียนเข้าสู่พืชได้¹

รูปแบบการวิวัฒนาการของสัตว์แต่ละประเภท เช่น สัตว์บางชนิดที่แขนขาถูกพัฒนาให้กลายเป็นปีก หรือสัตว์บางชนิดที่แขนขาถูกพัฒนาให้กลายเป็นครีบ ตามแต่ลักษณะการใช้งานของสัตว์ประเภทนั้น ๆ เมื่อจะทำการจัดกลุ่มของสัตว์เหล่านี้จึงจำเป็นต้องจัดตามลักษณะทางสัณฐานวิทยา ซึ่งเป็นการศึกษาโครงสร้างลักษณะเฉพาะของสัตว์แต่ละชนิดแล้วจับสัตว์ที่มีลักษณะใกล้เคียงกันเข้ามาอยู่ในกลุ่มเดียวกัน ตัวอย่างเช่น ลีอบสเตอร์กับผีเสื้อที่แม้จะดูจากรูปลักษณะภายนอกต่างกัน ถิ่นที่อยู่อาศัยก็ต่างกัน แต่กระนั้นเมื่อลองศึกษาลักษณะโครงสร้างกลับพบว่าสัตว์ 2 ชนิดนี้มีลักษณะทางสัณฐานที่ใกล้เคียงกันจึงถูกจัดอยู่ในกลุ่มเดียวกัน² นอกจากนี้ยังได้อธิบายถึงความแตกต่างของวิชาพฤกษศาสตร์ (Botany) และสัตววิทยา (Zoology) ไว้ว่าพฤกษศาสตร์นั้นมุ่งเน้นไปที่พืช ส่วนสัตววิทยานั้นมุ่งเน้นศึกษาไปที่สัตว์

การเผยแพร่หนังสือธรรมชาติที่มีเนื้อหาถ่วงถึงสัตววิทยา (Zoology) ในแบบของตะวันตก ซึ่งถือเป็นองค์ความรู้ชุดใหม่ทางด้านสัตววิทยา ประกอบกับวัฒนธรรมแบบใหม่ที่ก่อตัวขึ้นในช่วงรัชกาลที่ 5 ทำให้เกิดการหันมาศึกษาสัตว์ต่าง ๆ และพัฒนามาเป็นจุดเริ่มต้นของสวนสัตว์ในเวลาต่อมา

2.3 เขาตินวนากับการเปลี่ยนแปลงมุมมองต่อสัตว์ของชนชั้นสูง

การตอบสนองต่อองค์ความรู้เกี่ยวกับสัตว์ในวัฒนธรรมตะวันตกนั้น แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจน คือ ฌาร์แต็งเดปเล็องต์ (Jardin des Plantes) ในประเทศฝรั่งเศส สร้างขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1626 โดยพระเจ้าหลุยส์ที่ 13 (Louis XIII ค.ศ. 1610-1643) เป็นสวนสัตววิทยาแห่งแรกของโลก เพื่อศึกษาพืชพรรณต่าง ๆ และศึกษาประวัติศาสตร์ธรรมชาติ มีลักษณะเป็นพิพิธภัณฑ์ทางธรรมชาติที่มีความเชื่อมโยงกันกับสัตว์ต่าง ๆ ที่ถูกสะสมไว้ ภายใต้การจัดการโดยสถาบันทางด้านสัตววิทยา³ สัตว์ในฌาร์แต็งเดปเล็องต์ถูกเลี้ยงไว้เพื่อใช้ในการศึกษาทางวิทยาศาสตร์ การวิจัย⁴ มีสวนสัตว์ในประเทศอื่นที่สร้างขึ้นเพื่อศึกษาความรู้ทางสัตววิทยาและเผยแพร่ให้แก่ประชาชนตามมาใน

¹ แหล่งเดิม. หน้า 126.

² แหล่งเดิม. หน้า 223-231 อ้างถึงใน ทนง บุญมาสู่. (2561). การเปลี่ยนแปลงความรู้เรื่องแมลง ในสังคมไทยทศวรรษ 2430-2480. หน้า 38.

³ R. J. Hoage, Anne Roskell and Jane Mansour. (1996). Menageries and Zoos to 1900 in New worlds, new animals : from menagerie to zoological park in the nineteenth century. p.15.

⁴ Bob Mullan & Garry Marvin. (1998). Zoo culture (second edition). p 108.

ภายหลัง เช่น สวนสัตว์ลอนดอน ประเทศอังกฤษ (ค.ศ. 1828) ซึ่งเปิดเพื่อให้เป็นพื้นที่ที่พบปะ นำเสนอ แลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับสัตว์¹ แต่รองศาสตราจารย์ไนเจล รอทเฟลส์ (Nigel Rothfels) มหาวิทยาลัยวิสคอนซิน-มิลวอกี (University of Wisconsin-Milwaukee) ได้ตั้งข้อสังเกตจากการศึกษาภาพพิมพ์ของสวนสัตว์ในลอนดอนและสวนสัตว์อื่น ๆ ที่ตั้งในระยะเวลาใกล้เคียงกันว่าจุดสนใจของภาพไม่ใช่สัตว์ในกรง แต่คือคนในชุดแต่งกายสวยงาม บ้างจับขาฟังดนตรีบนลานหญ้า กว้าง บางคนเดินเล่น บางคนยืนชมสัตว์ในกรง บ้างป้อนอาหารสัตว์ไม่อันตราย ส่วนเด็ก ๆ ก็เดินวิ่งเล่นอยู่ใกล้ ๆ² ดังนั้นสวนสัตว์จึงมักเป็นพื้นที่หนึ่งที่สร้างขึ้นเพื่อให้ความรู้ทางสัตววิทยา ธรรมชาติวิทยา ในขณะที่เดียวกันสวนสัตว์ยังเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจอีกรูปแบบหนึ่งได้

การพักผ่อนหย่อนใจในสวนที่มีสัตว์น้อยใหญ่อาศัยอยู่นั้น เกิดขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ในบริเวณที่เรียกว่า สกุณวัน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สร้างเป็นพื้นที่สำหรับเลี้ยงนก โดยทรงโปรดเกล้าให้ก่อเป็นภูเขาแล้วปลูกต้นไม้ แล้วสร้างเก๋งรอบทรง ด้านละเก๋ง³ ใช้เป็นที่เสด็จออกจากราชการและให้ขุนนางเข้าเฝ้าได้แก่ ด้านตะวันตก เก๋งมีชื่อว่า “วรเทพสถาน” เป็นที่สำหรับเสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถ ด้านเหนือ เก๋งมีชื่อว่า “สำราญมุขมาตยา” เป็นที่สำหรับให้ขุนนางผู้ใหญ่พำนักด้านตะวันออก เก๋งมีชื่อ “ราชานุราชอาสน์” เป็นที่ที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับเมื่อคอยเฝ้า รัชกาลที่ 4 และต่อมาในต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ได้ให้เป็นที่ทรงพระอักษรของบรรดาเจ้านายด้านทิศใต้ เก๋งมีชื่อ “วรรณานารีเสพ” เป็นที่พักของข้าราชการฝ่ายในที่ตามเสด็จ⁴ สวนขวาและสกุณวันจึงเป็นโรงเลี้ยงสัตว์ (menagerie) ของชนชั้นสูงไทยในยุคจารีต

เมื่อวัฒนธรรมการพักผ่อนหย่อนใจแบบตะวันตกที่เน้นไปทางการเดินทางเที่ยวพักผ่อน เผยแพร่เข้ามาตั้งแต่ปลายสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 – 2411) จึงเริ่มมีการปรับรูปแบบการใช้ชีวิตที่เน้นการหาความสุขผ่านการพักผ่อน จนกระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 – 2453) ได้ชื่อว่าเป็นยุคของการท่องเที่ยวพักผ่อนแบบใหม่ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายถึง

¹ สายพิน ศุพุทธรมงคล. (2560). ไปดูสวนสัตว์ ดู(สวน)สัตว์. ใน **สิงสาราสัตว์ : มานุษยวิทยาว่าด้วยสัตว์และสัตว์ศึกษา**. หน้า 179.

² สายพิน ศุพุทธรมงคล. (2560). ไปดูสวนสัตว์ ดู(สวน)สัตว์. ใน **เล่มเดิม**. หน้า 180.

³ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 25 เรื่อง **สถานที่แลวัดถุซึ่งสร้างในรัชกาลที่ 4**. หน้า 4.

⁴ ศิลปวัฒนธรรม. (2563). รู้จัก “เก๋งทรงนก” สถานที่อันประสงค์ และใช้เลี้ยงนกกลางวังหลวง. (ออนไลน์).

ประโยชน์ของการท่องเที่ยวตามแนวคิดตะวันตก ตั้งแต่การเตรียมตัว ตลอดจนแนะนำสถานที่ที่ควรเยี่ยมชมหากมีเวลาปีละ 3 - 4 เดือน ซึ่งการท่องเที่ยวที่พระองค์ทรงอธิบายนั้นให้ประโยชน์ด้านความสุขสำราญและเป็นการบรรเทาอาการเจ็บป่วย ตลอดจนได้ประโยชน์ทางความรู้เป็นการเปิดโลกทัศน์ให้พบเห็นผู้คนสิ่งของ รู้จักบ้านเมือง ภูมิประเทศของประเทศและแผ่นดินต่างถิ่นที่ได้ไปท่องเที่ยว¹ ยังเป็นยุคของการพัฒนาภาพลักษณ์ของประเทศชาติให้สมกับคำนิยามของคำว่า “ศิวิไลซ์” ที่เป็นกระแสที่กระจายไปทั่วโลกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 โดยธงชัย วินิจจะกุลได้อธิบายไว้ ความสำคัญของความศิวิไลซ์ ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ไว้ตอนหนึ่งว่าเป็นคุณสมบัติที่จำเป็นเพื่อรักษาเกียรติยศของเจ้าแผ่นดินผู้ทรงอารยธรรม การปรับปรุงประเทศจึงมิใช่เพื่อรักษาเอกราช แต่เป็นเป้าหมายในตัวมัน แรงปรารถนาต้องการศิวิไลซ์ไล่ให้ทันโลกทันสมัย²

ดังนั้นเมื่อสภาวะสมัยใหม่ถือกำเนิดขึ้นตามแนวคิดตะวันตก สัตว์ได้ถูกลดทอนให้กลายเป็นเพียงสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในโลกธรรมชาติ และเป็นเพียงวัตถุของความรู้และการสร้างความรู้ของมนุษย์ โดยเฉพาะความรู้ที่เรียกว่าวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ส่วนมนุษย์กลายมาเป็นองค์ประธานของความรู้ และเป้าหมายของความรู้ดังกล่าวก็คือการควบคุมธรรมชาติ³ ความสนใจในความรู้ทางวิทยาศาสตร์ในกลุ่มชนชั้นสูงของไทยแพร่หลายมา ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 – 2394) โดยเฉพาะวชิรญาณภิกษุ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงผนวชตั้งแต่ พ.ศ. 2394 - 2411) ที่มีพระราชหัตถเลขาตอบกลับจดหมายมิสเตอร์เฮ็ดดี พระสหายชาวอเมริกัน ซึ่งหมอบแฮร์สันนำมาถวาย ใน พ.ศ.2392 ว่า

“แสงสว่างแห่งความรู้ คือ วิทยาศาสตร์อันมหัศจรรย์...เราติดต่อกับชาวอังกฤษและอเมริกันเพื่อความรู้ในทางวิทยาศาสตร์และศิลปศาสตร์ เพราะเราทราบแล้วว่ามีความเป็นอันมากซึ่งรอบรู้วิชาและเป็นอาจารย์ในวิทยาศาสตร์ต่าง ๆ เช่น ดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ ไวยากรณ์ และการเดินเรือ

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2504). อธิบายถึงเรื่องเที่ยวเที่ยวทะเล ตะวันออก. หน้า 1-14 อ้างถึงใน ปิ่นเพชร จำปา. (2545). **วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ.2394 - 2544**. หน้า 57.

² ธงชัย วินิจจะกุล. (2546). ภาวะอย่างไรหนอที่เรียกว่าศิวิไลซ์ : เมื่อชนชั้นนำสยามรัชกาลที่ 5 แสวงหาสถานะของตนเอง ผ่านการเดินทางและพิพิธภัณฑทั้งในและนอกประเทศ. **รัฐศาสตร์สาร (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์)**. หน้า 10.

³ พนา กันธา. (2560, กรกฎาคม-ธันวาคม) “พหุภพวิทยาในโลกคู่ขนานระหว่างสัตว์กับมนุษย์”. **วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร**. 13(2): 7.

เป็นต้น...ผู้รู้อย่างเก่าของเรานั้นเมื่อแรกได้ยินหรือรับความรู้ของชาวยุโรปก็ได้
ได้เถียงกันคัดค้านวิชานั้น ๆ เช่น ภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ วิชาวัดเวลา วิชา
เดินเรือ และ เคมี เป็นต้น ... ครั้นภายหลังได้พิจารณาอย่างถ่องแท้และคิด
ค้นหาตัวอย่างด้วยเหตุผล บัดนี้ผู้มีความเฉลียวฉลาดและมีปัญญาใน
ประเทศเรามีความเชื่อทางวิทยาศาสตร์และมีความยินดีในวิชานั้น ๆ เป็นอัน
มาก รวมทั้งตัวข้าพเจ้าด้วย...”¹

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในขณะที่ทรงผนวชเป็นวชิรญาณภิกขุ นั้น เมื่อ
ทรงทราบข่าวเกี่ยวกับการเผยแพร่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ของหมอเฮาส์ (Reynolds Samuel
House มิชชันนารีชาวอเมริกันที่เข้ามาปฏิบัติงานในประเทศไทย ระหว่าง พ.ศ.2390 - 2419) ทรง
ให้ความสนพระทัยเป็นพิเศษใน ทรงเฝ้าติดตามการทดลองของหมอเฮาส์² และทรงเรียนรู้
ภาษาอังกฤษควบคู่ไปด้วย ดังนั้นเมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ใน พ.ศ.2394 จึงทรงสนับสนุนให้พระราช
โอรส พระราชธิดา รวมทั้งสตรีฝ่ายในศึกษาภาษาอังกฤษ และความรู้พื้นฐานด้านต่าง ๆ

ใน พ.ศ.2405 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงจ้างครูสตรี ชื่อ แอนนาเลียว
โนแวนส์ (Anna Leonowens) ซึ่งมีได้เป็นมิชชันนารีเข้ามาสอนพระราชโอรส พระราชธิดา รวทั้ง
สตรีฝ่ายในให้เรียนรู้วัฒนธรรมและวิชาการตะวันตกควบคู่กันไป ทรงขอให้นางแอนนาสอน
วิทยาศาสตร์และวรรณคดีอย่างดีที่สุดซึ่งการสอนดำเนินไปได้ด้วยดี นางแอนนาพอใจในผลการ
เรียนของลูกศิษย์ของนางมากโดยเฉพาะเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ หลังจากนางแอนนากลับไปแล้วโปรด
เกล้า ๆ ให้จ้างหม่อจันดเลเข้ามาสอนในพระบรมมหาราชวังต่อไป³ การที่พระราชโอรส พระราช
ธิดาของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับการศึกษาจากชาวตะวันตกนั้น ส่วนหนึ่ง
ส่งผลให้ได้รับอิทธิพลทางความคิดและได้เรียนรู้วิทยาการหรือศาสตร์ต่าง ๆ โดยเฉพาะ

¹ หม่อมเจ้าพรพิมลพรรณ รัชนี้ (แปล). (2475). **สำเนาแลคำแปลพระราชหัตถเลขา
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนเถลิงถวัลยราชสมบัติ** (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัญจนการ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส พ.ศ. 2475). หน้า 6-8.

² ยอร์ช เฟลด์ส. หมอเฮาส์ในรัชกาลที่ 4. หน้า 29 อ้างถึงใน พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์
พัฒนา. (2529). **การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2395)**. หน้า
163.

³ พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2529). **การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทย
สมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325-2394)**. หน้า 186-187.

วิทยาศาสตร์ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีแนวคิดพื้นฐานทางด้านวิทยาศาสตร์ที่ทรงได้เรียนรู้มาตั้งแต่ทรงพระเยาว์

การเสด็จประพาสไทรโยคครั้งที่ 2 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ.2420 เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนที่แสดงให้เห็นถึงความสนใจในความหลากหลายของสัตว์ป่าต่าง ๆ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำแคว เนื่องจากได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มิสเตอร์ไมเยอร์ ตามเสด็จไปด้วย เพราะมิสเตอร์ไมเยอร์มีความรู้ทางด้านสัตวศาสตร์และเป็นนักสัตวศาสตร์ป่า มีหน้าที่สัตวแพทย์ที่ล่ามาได้ เพื่อนำไปเก็บไว้ในพิพิธภัณฑ์ เช่น พระยาสุรจายิงแก้งมาถวาย นางแก่นนั้นมิสเตอร์ไมเยอร์ก็ต้องจัดการฆ่าและด้วยฝีมือประณีต พร้อมกับยัดฟางตามพระประสงค์ นอกจากนี้ยังได้สัตวแพทย์จำพวกค่างและปลาที่มีลักษณะแปลกประหลาด ตลอดระยะเวลาที่เสด็จประพาสไปตามแควน้อย¹ ก็ได้มีการเก็บสัตว์ต่าง ๆ ที่ไม่เคยพบเห็นกลับไปด้วย เช่น ต๊กแตนทองแดง² สัตว์ที่มีรูปร่างคล้ายใบไม้ เป็นต้น การเก็บสัตว์ชนิดต่าง ๆ ดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการตื่นตัวต่อความรู้ทางด้านสัตววิทยามากขึ้นและแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงแนวคิดที่มีต่อสัตว์ของชนชั้นสูงที่มองสัตว์เป็นสิ่งที่สามารถให้ความรู้ทางสัตววิทยาได้

นอกจากนี้ยังมีการสะสมสัตว์อีกรูปแบบหนึ่งที่ไม่ใช่การสะสมข้างเผือก นั่นคือ สัตว์เลี้ยงส่วนพระองค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเองนั้นทรงมีสุนัขประจำพระองค์มีหลายตัว ดังที่คันสนีย์ วีระศิลป์ชัยได้อธิบายไว้ว่าพระราชหัตถเลขาบางส่วนทำให้พบว่าสุนัขทรงเลี้ยงอยู่หลายสุนัข เช่น อีเบส อ้ายปรินทร์ อีทองวิก อีเซส อ้ายยอส อ้ายจุด และรูดี³ ซึ่งเป็นการขยายตัวของวัฒนธรรมสัตว์เลี้ยง (pet culture) ที่มนุษย์นำสัตว์เข้ามาอยู่ในบ้านด้วยซึ่งจะเห็นเด่นชัดในปลายศตวรรษที่ 19 จนถึงกลางศตวรรษที่ 20⁴ แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงในมุมมองที่มีต่อสัตว์ที่กลายเป็นเพื่อนกับมนุษย์มากกว่าความเป็นเดรัจฉาน

การเยี่ยมชมสวนสัตว์ของชาติตะวันตกปรากฏครั้งแรกในนิราศลอนดอนของหม่อมราชวงศ์ทวย (หม่อมราชวงศ์กระต่าย อิศรางกูร) ซึ่งเขียนขึ้นใน พ.ศ.2400 โดยได้ประพันธ์ขึ้นขณะที่

¹ ชาลี เอี่ยมกระสินธุ์. (2538). *เมื่อพระพุทธเจ้าหลวงนิยมไพร*. หน้า 80.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2455). *พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค* (พิมพ์แจกในงานศพเจ้าจอมมารดาชุ่ม ร.ศ. 131). หน้า 98.

³ คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. (2558, มีนาคม). รัชกาลที่ 5 กับสุนัขทรงเลี้ยง. *ศิลปวัฒนธรรม*. 39(5): 21.

⁴ พนา กันธา. (2560, สิงหาคม 2560-กรกฎาคม 2561). "หมา" ประวัติศาสตร์ว่าด้วยสัตว์เลี้ยงที่ไม่ใช่แค่การเลี้ยงสัตว์. *วารสารประวัติศาสตร์*. 42: 167.

ท่านได้รับตำแหน่งเป็นล่ามไปกับคณะราชทูตเดินทางไปถวายพระราชสาส์นแด่สมเด็จพระราชินีนาถวิกตอเรียแห่งสหราชอาณาจักร ซึ่งได้อธิบายสวนสัตว์ของประเทศอังกฤษไว้ว่า

“...มีสเตอร์เฟาส์จัดรถม้าคันให้ราชทูตทั้งนายและไพร่รวมยี่สิบเจ็ดคนไปเที่ยวดูสัตว์ที่ขังไว้ในสวน โดยราษฎรจะต้องจ่ายเงินปอนด์เพื่อให้ได้ดู มีทั้งสัตว์สี่เท้า สัตว์สองเท้า งู ปลา หอยต่าง ๆ หลายพันอย่าง บางอย่างก็เหมือนมีอยู่ในประเทศไทย บางอย่างก็ไม่เคยพบเห็น ถ้าเป็นสัตว์ดุร้ายจะขังในคอกที่ทำด้วยเหล็ก ถ้าเป็นสัตว์เชื่องก็ขังไว้ในคอกไม้ เป็นจระเข้และสัตว์น้ำขนาดใหญ่ก็จะใส่ไว้ในสระ ส่วนปลา หอยก็ใส่ไว้ในอ่างแก้ว งูหรือสัตว์เล็ก ๆ ที่คล้ายกับกิ้งก่าก็จะใส่ไว้ในตู้กระจก นกจะใส่ไว้ในกรง ถ้ามีขนาดใหญ่เหมือนนกตะกรุม นกกระเรียนและนกอื่น ๆ ที่ใหญ่จะตัดขนปีกเพื่อไม่ให้บินได้ แล้วปล่อยให้เดินอยู่ในคอก พวกลิง ชะนี ค่างใส่ไว้ในกรงเหล็ก สัตว์ที่เลี้ยงได้กินอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ ราชทูตเที่ยวดูอยู่จนแล้วกลับมาโฮเตล...”¹

การเที่ยวชมสวนสัตว์ของคณะราชทูตไทยดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าสวนสัตว์เป็นสถานที่พักผ่อนของประชาชนในประเทศอังกฤษและยังเป็นสถานที่เชิดหน้าชูตาของประเทศที่สะท้อนภาพลักษณ์ของการเป็นประเทศที่มีความสามารถในการจัดการสัตว์ต่าง ๆ อันเป็นผลมาจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์

ในระยะเวลาต่อมาตั้งแต่ พ.ศ.2412 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จประพาสต่างประเทศ โดยประเทศกลุ่มแรกที่ทรงเสด็จประพาสคือ กลุ่มประเทศในเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก ทำให้ได้ทรงมีโอกาสไปเยี่ยมชมสถานที่ต่าง ๆ และกลายเป็นจุดเริ่มต้นในการเก็บเกี่ยวประสบการณ์เกี่ยวกับสวนสัตว์ในต่างประเทศ การเสด็จประพาสต่างประเทศในช่วงต้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นช่วงของการเสด็จไปเยี่ยมชม ศึกษา เก็บข้อมูลเบื้องต้น เพื่อนำมาปรับปรุงประเทศ โดยการเสด็จประพาสต่างประเทศนั้นมักจะมีสวนสัตว์เป็นหนึ่งในสถานที่ที่ต้องเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรเสมอ

การเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรสวนสัตว์ในต่างประเทศครั้งแรกคือ เมื่อครั้งเสด็จประพาสสิงคโปร์และชวา ครั้งที่ 1 ใน พ.ศ.2413 - 2414 ทรงทอดพระเนตรสวนดอกไม้

¹ ราชทัณฑ์ (ม.ร.ว. กระจ่าง). (2504). *นิราศลอนดอน*. หน้า 52-53.

ทอดพระเนตรสวนจีนของจีนวังโปที่สิงคโปร์¹และเมื่อเสด็จไปเมืองปัตตาเวีย ได้เสด็จทอดพระเนตรสวนขังสัตว์ (สวนสัตว์) ดังปรากฏข้อความว่า

“วันที่ 6 ขึ้น 11 ค่ำ เดือน 5 เวลาเช้าโมงเศษ เสด็จทอดพระเนตรสวนขังสัตว์ต่าง ๆ แล้วทอดพระเนตรวัดอังกฤษ (โปรเตสแตนต์) แล้วไปวัดฝรั่งเศส (โรมันคาทอลิก) เวลาบ่าย 4 โมง เสด็จทอดพระเนตรตึกมิวเซียมที่ไว้ของโบราณซึ่งมีในแผ่นดินชวาแลประเทศต่าง ๆ เวลา 2 ทุ่มมีการเดินรำในพวกขุนนางออฟฟิเชอฝ่ายทหาร (แต่งตัวกันต่าง ๆ แล้ว) มีดอกไม้ไฟต่าง ๆ ที่ตึกคองคอคอดี (สโมสรทหาร) แล้วเสด็จกลับ”²

การเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรสวนสัตว์ครั้งที่สำคัญอีกครั้ง คือ การเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรสวนสัตว์ของวาไลด อาจี ชาห์ (Wajid Ali Shah) (ค.ศ. 1822 –1887) อดีตกษัตริย์แห่งอูฐ (แคว้นอวัทระ ถูกผนวกรวมกับอาณานิคมอินเดียของอังกฤษ ใน พ.ศ.2399 กษัตริย์ถูกขับออกจากบัลลังก์และถูกเชิญมาอาศัยที่ซานเมืองกัลกัตตา)³ เมื่อครั้งเสด็จประพาสอินเดีย ใน พ.ศ.2415 ในเมืองกัลกัตตา (ซึ่งเป็นเมืองหลวงภายใต้การปกครองของบริติช-อินเดีย) มีกำหนดการประทับแรมเป็นเวลา 9 วัน ซึ่งสวนสัตว์แห่งนี้มีความยิ่งใหญ่อลังการ เนื่องจากเป็นสวนสัตว์ที่เกิดจากพระราชนิยมของอดีตกษัตริย์พระองค์นี้ ดังข้อความตอนหนึ่งว่า

“พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถูกนำเสด็จไปเยี่ยมชมโรงเลี้ยงสัตว์หรือสวนสัตว์ที่สร้างโดยอดีตกษัตริย์แห่งอูฐ เช่นเดียวกับชาวยุโรปจำนวนมากและชาวอินเดียผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่ทั้งหลาย โรงเลี้ยงสัตว์เหล่านี้ได้รับการกล่าวขานถึงว่าเป็นสวนสัตว์ที่ดีที่สุดแห่งหนึ่งของโลก มีนก สัตว์ป่าและงูจำนวนมากถึง 20,000 ตัว บ้างอยู่ในกรง บ้างก็เดินไปมาและบินว่อน อยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นลำห้วย รอยแยกของร่องหิน หรือตามสุ่มทุมุ่มไม้ที่มีใบไม้หนาทึบ ที่บริเวณโดยรอบอ่างเก็บน้ำหรือทะเลสาบที่มีขนาดยาว 300

¹ กรมศิลปากร. (2514). *จดหมายเหตุเสด็จประพาสเกาะชวาในรัชกาลที่ 5 ครั้งที่ 1 และ 2* (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉาปนกิจศพ หม่อมเกษร สนิทวงศ์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม พระนคร วันที่ 13 พฤษภาคม พุทธศักราช 2514). หน้า 12.

² กรมศิลปากร. (2514). *เล่มเดิม*. หน้า 23.

³ สหาย สาคชิตอนันท์. (2546). *ร.5 เสด็จอินเดีย*. แปลโดย กัญญิกา ศรีอุดม. หน้า 77.

ฟุต กว้าง 240 ฟุต และมีชีวิตอยู่ได้ด้วยปลานานาชนิดเท่าที่เงินสามารถหาซื้อได้ สิ่งที่ดีตกษัตริย์ทรงโปรดปรานที่สุด คือ นกพิราบที่เลือกสรรแล้วว่า 18,000 ตัว ได้มีการสร้างที่อยู่ให้พวกมันเป็นพิเศษ โดยสร้างภูเขาจำลองที่มีลักษณะคล้ายโดมสูงประมาณ 30 ฟุตไว้ตรงกลางสระน้ำ แล้วเจาะรูไว้ที่ภูเขานั้นเป็นระยะ ๆ ตั้งแต่ด้านบนถึงด้านล่าง ส่วนบรรดาภูเขานั้นถูกจัดเก็บไว้ภายในที่ปลอดภัย และนำมาจัดแสดงเมื่อได้เป็นที่ต้องการเท่านั้น อดีต กษัตริย์ได้จ้างคนสวนทำงานอยู่ในพื้นที่นี้ถึง 300 คน และทรงใช้จ่ายเงินเป็นค่าอาหารในโรงเลี้ยงสัตว์นี้เดือนละ 30,000 ปอนด์สเตอร์ลิง¹

ต่อมาเมื่อทรงเสด็จประพาสยุโรป ครั้งที่ 1 ใน พ.ศ.2440 ได้ทรงเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรสวนสัตว์ดังปรากฏในจดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116 ดังนี้

“เสด็จพระราชดำเนินโดยขบวนรถพระที่นั่งไปทอดพระเนตรสวนสัตว์ เรียกว่าซูลอโยคอลการ์เดน (Zoological Garden)...ได้ทอดพระเนตรที่ขังนกต่าง ๆ ที่ขังวานร ที่อ่างแมวและเพนกวินเป็นของน่าดูมาก แล้วทรงพระดำเนินมาทอดพระเนตรที่ขังสิงโต (ไลออน) ถึงที่ขังปลาต่าง ๆ ..แล้วเสด็จมาทอดพระเนตรที่ขังสัตว์ใหญ่ มีแรด อูฐ ม้าน้ำเรียกฮิปโปโปเตมัสและสัตว์อื่น ๆ อีกหลายอย่างจนย่ำค่ำจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับพระราชวังบัคคิงฮัม”²

ดังนั้นจะพบว่าในช่วงก่อนการเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 ใน พ.ศ.2440 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรสวนสัตว์ สวนสาธารณะ ในอาณานิคมของชาติตะวันตกซึ่งอยู่ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเอเชียใต้มาอยู่ก่อนแล้ว การเสด็จประพาสสวนสัตว์ สวนพฤกษศาสตร์ขณะทรงเสด็จประพาสยุโรปจึงไม่ได้เป็นเรื่องแปลกใหม่ เพียงแต่เป็นสถานที่ที่ควรจะต้องไปซึ่งอาจมีความแตกต่างกันในรายละเอียดต่าง ๆ เช่น ชนิดของสัตว์ สถานะของเจ้าของ การทำกิจกรรมในสวนสัตว์นั้น การเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรสวนสัตว์ในพื้นที่ต่าง ๆ นั้นจึงเป็นประสบการณ์ที่สั่งสมมาตั้งแต่สมัยครองราชสมบัติใหม่ ๆ

¹ สหาย สาคชิตอนันท์. (2546). เล่มเดิม. หน้า 78.

² ศรีสทเทพ. (2553). จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116 . หน้า 332.

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับจากทวีปยุโรป ใน พ.ศ.2442 มีพระราชประสงค์ที่จะสร้างที่ประทับใหม่ เพื่อสำราญพระราชอิริยาบถ เนื่องจากสภาพในพระบรมมหาราชวังที่มีอายุกว่าร้อยปีเริ่มคับแคบ ผู้คนข้าราชการสำนักทั้งฝ่ายหน้า ฝ่ายใน ฟานักอาศัยร่วมกันอย่างแออัด มีการปลูกสร้างพระตำหนัก เรือน และอาคารใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นมากมาย¹ ในฤดูร้อนจะร้อนจัดเพราะมีตึกบังอยู่โดยรอบทำให้ขวางทางลม รวมทั้งพระองค์โปรดพระราชดำเนินด้วยพระบาทในระยะทางหนึ่งพอสมควรแก่พระกำลัง ถ้าประทับอยู่บนพระที่นั่งไม่ได้เสด็จพระราชดำเนินแห่งใดหลายเดือนก็ไม่ใคร่ทรงสบาย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ซื้อสวนและนาระหว่างคลองผดุงกรุงเกษมจนถึงคลองสามเสน ด้านตะวันออกจรดทางรถไฟ เพื่อทำที่ประทับและถนนหนทางที่ประพาสต่อไป ซึ่งเป็นพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ พระราชทานชื่อตำบลนี้ว่า “สวนดุสิต” และห้ามเรียกว่า “พระราชวัง” เพราะเหตุที่มีได้สร้างขึ้นด้วยพระราชทรัพย์สำหรับใช้จ่ายในแผ่นดินที่วังนี้บางที่พระราชทานเป็นวังพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใดต่อไป เพราะนั้นจึงไม่ควรเรียก “พระราชวัง” ให้เรียกว่า “วังสวนดุสิต”²

สถานที่ภายในวังจะประกอบไปด้วยพระที่นั่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ อาทิ พระที่นั่งวิมานเมฆ พระที่นั่งอัมพรสถาน เป็นต้น นอกจากนี้ยังทรงให้ปลูกตำหนักพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์ได้ใช้เป็นที่ประทับอีกหลาย ๆ พระองค์ด้วยกัน อาทิ พระตำหนักสวนกุหลาบของสมเด็จพระเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวัชร และตำหนักสวนบัวของพระวิมาดาเธอ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ฯ เป็นต้น³

วังสวนดุสิตจึงเป็นวังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริสร้างขึ้นเพื่อเป็นสถานที่พักผ่อนพระราชอิริยาบถ ซึ่งวังสวนดุสิตนั้นในเวลาต่อมาจะเป็นพื้นที่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงให้ความสำคัญเป็นพิเศษ โดยหลังจากที่สร้างเสร็จใน พ.ศ. 2442 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการเถลิงพลับพลาที่สวนดุสิต การสร้างวังสวนดุสิตยังถือเป็นกรขยายเมืองได้อีกทางหนึ่งดังที่ พลตรี พระยาอานุกาฬไทรภพได้กล่าวถึงการสร้างวังสวนดุสิตไว้ว่า ทรงพระราชดำริที่จะขยายตัวเมืองออกไปทางด้านเหนือเพราะทางด้านใต้เป็นทำเล

¹ บัณฑิต จุลาสัย. (2557). *วังสวนดุสิต*. หน้า 10.

² *ราชกิจจานุเบกษา*, แจ้งความเรื่องสวนดุสิต, เล่ม 15, ตอน 50, 12 มีนาคม พ.ศ. 2441, หน้า 543

³ เทอดพงศ์ คงจันทร์. (2561). “สวนสุนันทา” มิใช่ “วัง” แท้จริงเป็น “สวนในวัง”. (ออนไลน์)

การค้าขาย เมืองจะขยายไปเองในภายหน้า ดังนั้นสำหรับการประทับอยู่ทางด้านเหนือแห่งพระนครจึงทรงเห็นเป็นการเหมาะสมกว่า¹

ใน พ.ศ.2444 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯให้หรือพระที่นั่งมณเฑียรธรรมที่เกาะสีชังมาสร้างเป็นพระที่นั่งวิมานเมฆและเสด็จมาประทับที่พระที่นั่งนี้พร้อมพระมเหสี พระสนมเอก และพระราชธิดาหลายพระองค์ ต่อมาใน พ.ศ.2445 ทรงมีพระราชดำริให้สร้างพระที่นั่งอัมพรสถาน ซึ่งแล้วเสร็จใน พ.ศ.2449 เพื่อเป็นที่ประทับและทรงพระสำราญเวลาเสด็จสวนดุสิต หลังจากที่สร้างพระที่นั่งอัมพรสถานเสร็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประทับเป็นการถาวร ได้มีการจัดระเบียบวังสวนดุสิตให้เป็นเขตพระราชฐานฝ่ายหน้า ฝ่ายใน อย่างถาวร² หลังเสด็จกลับจากประพาสยุโรปครั้งที่ 2 ใน พ.ศ.2451 โปรดเกล้าฯให้สร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม เพื่อเป็นที่เสด็จออกมหาสมาคมเช่นเดียวกับพระมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง³ โดยในแต่ละพื้นที่ของวังสวนดุสิตเชื่อมต่อกันโดยถนนและคลองต่าง ๆ ส่งผลให้วังสวนดุสิตจึงมีความสำคัญเทียบเท่าพระบรมมหาราชวัง

ต่อมาในพ.ศ.2452 จึงมีพระบรมราชโองการให้เลื่อนฐานะ วังสวนดุสิตเป็นพระราชวังสวนดุสิต ตามความในประกาศพระบรมราชโองการ ความว่า

“ประกาศเรียกวังสวนดุสิตเป็นพระราชวังด้วยวังสวนดุสิตแต่ก่อนที่ทรงสร้างขึ้นเป็นที่ประทับชั่วคราวด้วยเงินพระคลังข้างที่ แต่บัดนี้เป็นที่ทรงพระสำราญ เสด็จประทับอยู่เป็นนิจสืบมาช้านานแล้ว ทั้งได้สร้างพระที่นั่งอนันตสมาคมเป็นท้องพระโรงขึ้นด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เรียกพระราชวัง ตั้งแต่รัตนโกสินทร ศก 128 นี้ไป”⁴

พระราชวังสวนดุสิตจึงเป็นสถานที่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทางมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างไว้เพื่อเป็นที่ประทับของพระองค์และเจ้านายฝ่ายใน ต่อมาทรงเสด็จประทับ

¹ พลตรี พระยาอนุภาพไตรภพ. (2492). เรื่องการสมาคม เล่ม 1 : ว่าด้วยขนบธรรมเนียมและประเพณีปฏิบัติกันอยู่ หรือที่ควรใช้เวลานี้ และความรู้บางประการในพระราชสำนัก. หน้า 318.

² แน่น้อย ศักดิ์ศรี, ณพิศร กฤตติกากุล และดรอุณี แก้วม่วง. (2525). พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2325-2525). หน้า 371.

³ แน่น้อย ศักดิ์ศรี, ณพิศร กฤตติกากุล และดรอุณี แก้วม่วง. (2525). เล่มเดิม. หน้า 373.

⁴ ราชกิจจานุเบกษา, ประกาศเรียกวังสวนดุสิตเป็นพระราชวัง, เล่ม 26, ตอน 0ง, 11 เมษายน พ.ศ. 2452, หน้า 45.

บ่อยครั้งในช่วงปลายรัชกาลทำให้วังสวนดุสิตกลายเป็นสัญลักษณ์ของการพักผ่อนหย่อนใจของพระองค์ เนื่องด้วยวังนี้อยู่ด้านนอกไม่วุ่นวาย จึงเป็นพื้นที่ที่พระองค์สามารถพักผ่อนได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งยังเป็นเสมือนพระบรมมหาราชวังแห่งใหม่ในเวลาเดียวกัน

การจัดพื้นที่ส่วนหนึ่งของพระราชวังสวนดุสิตนั้น นอกจากจะเป็นส่วนของวังและพระตำหนักต่าง ๆ แล้วยังมีการสร้างสวนพฤกษชาติ และมีการสร้างสระน้ำขนาดใหญ่ เรียกว่า สระอินดาช กลางสระอินดาชมีการสร้างเนินดินกลางสระ พระราชทานชื่อว่า เขาดินวนา ลักษณะเด่นของเขาดินวนา คือ เป็นสระน้ำขนาดใหญ่ และมีเกาะกลางสระน้ำนั้น ซึ่งจุดนี้เป็นจุดที่เรียกว่า เขาดิน ซึ่งลักษณะการสร้างเช่นนี้คล้ายกับสวนสัตว์ของกษัตริย์แห่งแคว้นอูฐ

ภายในเขตพระราชฐานชั้นกลางและชั้นในเชื่อมโอบล้อมใหญ่โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานชื่อคลองว่า คลองเม่งเส็ง คลองลำนาค คลองรางเงิน คลองคาบแผ่น กระจก และคลองร่องไม้หอม มาบรรจบกันที่อ่างหยก ซึ่งคลองทั้งหมดเชื่อมต่อกัน ทำหน้าที่เปรียบเสมือนถนนเชื่อมต่อระหว่างสวน ที่เป็นที่ประทับของเจ้านายฝ่ายใน อ่างหยกทำหน้าที่เปรียบเสมือนคลองที่แบ่งแยกระหว่างพระที่นั่งอัมพรสถาน ซึ่งเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระที่นั่งวิมานเมฆซึ่งเป็นที่ประทับของฝ่ายใน¹

ในขณะที่วัตถุประสงค์ของการสร้างเขาดินวนานั้น ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ ได้วิเคราะห์ไว้ว่า คำว่า วนา ที่แปลความตรงตัวได้ว่าป่าที่รัชกาลที่ 5 ทรงโปรดให้ห้อยเอาไว้ข้างท้ายคำว่า เขาดิน นั้น จึงมีนัยยะสำคัญว่าเป็นสวนป่าจำลอง โดยนำเอาพรรณไม้ต่าง ๆ มาเก็บรวบรวมไว้ในที่เดียวกัน² เช่น มะขาม กาหลง ภูระหงส์ นมแมว พิกุล รวงผึ้ง กระดังงาจีน เข็มป่า เคาบูร่า ดีหมี่ หางนกยูงฝรั่ง ฯลฯ³ จึงแสดงให้เห็นว่าเขาดินวนาสร้างไว้เพื่อเป็นสวนพฤกษศาสตร์ (Botanical Garden) สอดคล้องกับบันทึกของขุนวิจิตรมาตรา (พ.ศ. 2440 - 2523) ที่ได้เล่าถึงประสบการณ์ในวัยเด็กที่เขาดินวนาไว้ว่า

“...ที่เที่ยวก็น่าเห็นมีที่ไหน นอกจากเขาดิน (สวนดุสิต) เป็นมากที่สุด ทางไปจากถนนตะนาว ไปตามถนนราชดำเนิน สมัยนั้นมันเปลี่ยววังเวง เพราะจะหารถผ่านสักคันหรือหาคนเดินก็ยาก แทบไม่มีเลย ในเขาดินซึ่งพบ

¹ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี, ฌพิศร กฤตติกากุล และดรอุณี แก้วม่วง. (2525). เล่มเดิม. หน้า 375.

² ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ. (2560). 'เขาดิน' เดิมไม่ใช่สวนสัตว์ แต่เป็น Botanical garden ไฮโซ ในพระราชวังสวนดุสิต. (ออนไลน์).

³ บัณฑิต จุลาสัย. (2557). เล่มเดิม. หน้า 132 -133.

คนน้อยนักสัก 2 คน ทั้งนี้เพราะไม่มีอะไรจะดูเลย มีแต่พวกเรเด็ก ๆ ที่ไปวิ่งเล่นกันบ่อย ๆ เพราะมีต้นไม้พุ่มไม้ให้วิ่งลัดเลี้ยวกันสนุกดี...”¹

ขณะเดียวกันในพระราชวังสวนดุสิตยังได้แบ่งพื้นที่บางส่วนใช้เป็นโรงเลี้ยงสัตว์ (Menagerie) ดังพระราชหัตถเลขา ตอนหนึ่งที่พระราชทานแก่เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ (หม่อมราชวงศ์เย็น อิศรเสนา) พ.ศ.2445 ไว้ว่า

“...บัดนี้เกิดความพอใจในเรื่องผสมม้า ได้ซื้อม้าตัวผู้ 1 นางม้า 4 คิดจะลงไปผสมดูที่สวนดุสิต ม้าครั้นนี้เป็นม้าดีมีลูกที่ใช้การได้แล้วเอาไปด้วย 2 ตัว งามพอใช้ ที่ซึ่งจะเลี้ยงนั้นคิดว่าในที่ซึ่งกะไว้ว่าจะทำโรงม้า คืออยู่ระหว่างถนนส้มมือและถนนดวงดาว...อนึ่งคอกเวิร์นเนอร์เณรลเขาให้กว้างดาว 2 คู่ หรือ 3 คู่ ของเขาปล่อยอยู่ในสนามหญ้าเฉย ๆ มีต้นไม้ใหญ่เป็นที่พักร่มแต่ของเราจะปล่อยไว้เฉย ๆ เช่นนั้นหมาคงกัดตายหมด ให้คิดอ่านกันรั้วที่สวนเจ๊ก..ต้องมีเรือนพื้นดินสำหรับกวาง...ในคอกให้ปรับพื้นเรียบปลูกหญ้าทำรางน้ำ...”²

นอกจากนี้ยังมีสัตว์ชนิดอื่น ๆ นอกจากม้าและกวางดาว คือ ไก่³ อีกทั้งในจดหมายเหตุการก่อสร้างและซ่อมแซมพระที่นั่งวิมานเมฆ พุทธศักราช 2443 - 2518 ได้กล่าวว่า บริเวณพระที่นั่งวิมานเมฆ มีการสร้างคอกสำหรับเนื้อทราย นางแก้ง⁴ นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2455 ได้พระเสวตรวชิรพาหุซึ่งเฝ้าประจำพระองค์เข้ามาเลี้ยงในโรงช้างของพระราชวังดุสิต⁵

¹ ชุนวิจิตรมาตรา. (2524). กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน. หน้า 50-51.

² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2526). พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระปิยมหาราชพระราชทานเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ และประวัติเจ้าคุณพ่อ . หน้า 46-47.

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2526). เล่มเติม . หน้า 49.

⁴ บัณฑิต จุลาลัย, และ พีรศรี โปวาทอง. (2550). การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต : รายงานผลการวิจัย. หน้า 454.

⁵ ราชกิจจานุเบกษา, การกำหนดแห่งพระเสวตรวชิรพาหุ ขึ้นยืนโรงในพระราชวังสวนดุสิต, เล่ม 28, 17 มีนาคม พ.ศ. 2455, หน้า 2681.

ภาพประกอบ 1 พื้นที่คอกเนื้อและสวนหลวงในเขตพระราชวังดุสิต

ที่มา : กรมที่ดิน. (2450). บริเวณกรุงเทพฯ พ.ศ. 2450. ราว 11101

ดังนั้นเขาดินวนาจึงเป็นพื้นที่ที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นพื้นที่สำหรับการพักผ่อนภายใต้ประสบการณ์ที่ทรงพบเห็นจากการเสด็จประพาสต่างประเทศตลอดระยะเวลาที่ทรงครองราชย์ โดยเน้นเป็นการสร้างให้เป็นสวนพฤกษชาติเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวางแผนในการปลูกต้นไม้จำนวนมาก แบ่งแยกกับพื้นที่ที่มีการเลี้ยงสัตว์ออกอย่างชัดเจน อีกทั้งยังพื้นที่ที่สงวนไว้เฉพาะชนชั้นสูงไม่ใช่สำหรับบุคคลทั่วไป

พื้นที่ของเขาดินวนาซึ่งอยู่ในเขตพระราชวังดุสิตยังถูกใช้เป็นส่วนหนึ่งของการจัดงานเทศกาลวัดเบญจมบพิตรที่เริ่มมีมาตั้งแต่ปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2453-2468) ได้ขยายพื้นที่การจัดงานและเปลี่ยนชื่อเป็น งานฤดูหนาว มีกิจกรรมจำลองการยุทธ์ทางเรือที่สระน้ำในพื้นที่เขาดินวนา¹ ส่งผลให้ผู้คนในสมัยนั้นคุ้นเคยกับการใช้พื้นที่ในเขาดินวนาซึ่งเป็นเขตพระราชฐานจัดกิจกรรมสันทนาการและพักผ่อนหย่อนใจ ทำให้เขาดินวนามีความเหมาะสมที่สามารถสร้างให้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจได้

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2468 – 2478) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้พระยาบริหารราชมานพ (เนียน สาคริก) เป็นหัวหน้าจัดการตกแต่งสถานที่เพื่อให้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนและเปิดให้บริการใน พ.ศ.2475 พื้นที่เขาดินวนาแบ่งออกเป็น 2 ตอน คล้ายกับสวนลุมพินี คือ ตอนนอกสนามเสือป่าเปิดให้ประชาชนเข้าไปชมได้โดยไม่เสียเงิน และในสนามเข้าไปผู้ที่ต้องการเข้าชมต้องเสียค่าผ่านประตูคนละ 10 สตางค์ แต่ถ้านำรถเข้าไปด้วยต้องเสียค่าผ่านเพิ่มขึ้นอีก เช่น จักรยาน 10 สตางค์ รถจักรยานยนต์ 20 สตางค์ รถยนต์ 30

¹ ingham จันทรางศุ. (2561). ingham จันทรางศุ : งานฤดูหนาว. (ออนไลน์)

สตางค์ ภายในมีสถานที่พักผ่อนหย่อนใจต่าง ๆ มีร้านขายอาหาร มีเรือให้เช่าพายเล่นในสระโดยเสียค่าเช่าเรือเพียงเล็กน้อย และมีที่ให้จอดเรือพักผ่อน มีสวนสัตว์ต่าง ๆ ให้ชม มีกีฬา เช่น กอล์ฟ เทนนิส แบดมินตันให้เล่น และมีสะพานสำหรับลงอาบน้ำ เล่นน้ำได้แทนการไปเล่นน้ำที่หัวหิน¹ จึงแสดงให้เห็นว่าในช่วงก่อนการเปิดสวนสัตว์อย่างเป็นทางการนั้นเขาตินวนาถูกเปลี่ยนให้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจและเริ่มกลายเป็นสถานที่ที่ประชาชนในกรุงเทพมหานครเริ่มให้ความสนใจมากขึ้น จนกระทั่งในยุคที่เปิดอย่างเป็นทางการใน พ.ศ.2481 เขาตินวนาที่ถูกเปลี่ยนชื่อใหม่คือ “สวนสัตว์ดุสิต” กลายเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่สำคัญของประชาชนในกรุงเทพมหานคร

ในสังคมไทยการสะสมสัตว์เป็นวัฒนธรรมที่ปรากฏหลักฐานมาตั้งแต่สมัยอยุธยา กษัตริย์มักสร้างพระราชอุทยานสวนพระองค์ โดยเฉพาะในช่วงรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชพบการเสด็จประพาสป่าอยู่บ่อยครั้ง เพื่อไปคล้องช้างเผือกประดับบารมีตามความเชื่อเรื่องสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ เมื่อเข้าสู่สมัยรัตนโกสินทร์การสะสมสัตว์ที่พบข้อมูลมักจะเป็นช้าง ทั้งช้างเผือกและช้างประหลาดต่าง ๆ ที่หายาก เช่น ช้างเล็บครบ ช้างสีนิล เป็นต้น นอกจากการสะสมช้างแล้วยังมีการสะสมม้า โดยวิธีการหาซื้อมาจากปัตตาเวียเพื่อใช้ทั้งในการรบและเป็นพาหนะ ส่วนชาวบ้านจะสะสมสัตว์ เช่น ไก่ ช้าง เสือ เพื่อนำมาใช้ในการละเล่นอย่างเช่นการชนไก่หรือนำมาใช้ในการแสดงมหรสพ อยุธยายังมีการส่งออกสัตว์ป่าไปยังต่างประเทศ เช่น กระรอกเผือก ช้างเผือก เป็นต้น

จนกระทั่งเข้าสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นช่วงเวลาของการตกตะกอนทางความคิดหลายอย่างในสังคมไทยซึ่งเป็นช่วงเวลาที่จะต้องพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้ามากขึ้น ในขณะที่องค์ความรู้เดิมทางด้านสัตววิทยาของไทยอยู่ภายใต้อิทธิพลของพระพุทธศาสนาและส่งผลกับมุมมองที่มีต่อสัตว์ที่ต่ำกว่ามนุษย์ แตกต่างจากความรู้สัตววิทยาแบบตะวันตก อีกทั้งเพราะการปรับปรุงประเทศให้มีความศิวิไลซ์ ทำให้รับความคิดตะวันตกเข้ามาเห็นได้จากการเสด็จประพาสไทรโยค ครั้งที่ 2

นอกจากการเสด็จประพาสในประเทศแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรการเก็บสะสมสัตว์ในลักษณะของสวนสัตว์ที่เป็นกิจลักษณะก่อนการเสด็จประพาสยุโรป ใน พ.ศ.2440 คือ การเสด็จประพาสสิงคโปร์และชวา ครั้งที่ 1 ใน พ.ศ. 2413-2414 และเสด็จประพาสอินเดีย พ.ศ.2415 ทำให้ได้ทรงทอดพระเนตรสวนพฤกษชาติและ

¹ “เขาตินในอนาคตต่อไปจะเป็นที่บรมสุขสำราญ แต่ใครจะไปสำราญต้องเสีย 10 สตางค์” . ศรีกรุง (วันศุกร์ที่ 15 มกราคม 2474). หน้า 5 อ้างถึงใน วีระยุทธ ปีสาสิ. (2555). **ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2427-2488**. หน้า 156-157.

สวนสัตว์ของประเทศเหล่านั้นซึ่งตกเป็นอาณานิคมของตะวันตก โดยเฉพาะที่อินเดียเป็นสวนสัตว์ของอดีตจักรวรรดิแห่งอูฐที่มีความใหญ่โตแห่งหนึ่งของโลก ทำให้ประสบการณ์นี้เป็นตัวเร่งให้ผลของความคิดความรู้ทางด้านสัตววิทยาแสดงผลออกมาเป็นรูปธรรมในเวลาต่อมาคือการสร้างพระราชวังสวนดุสิต ใน พ.ศ.2442

การสร้างพระราชวังดุสิตนั้นมีเป้าหมายหลักคือการสร้างที่ประทับแห่งใหม่ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และบรรดาเจ้านายฝ่ายใน โดยเน้นบรรยากาศร่มรื่นจากต้นไม้ขนาดใหญ่แบบสวนพฤกษชาติ เพื่อใช้พักผ่อนอิริยาบถของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพารเท่านั้น แต่ในพระราชวังสวนดุสิตยังมีโรงเลี้ยงสัตว์ที่แยกตัวออกไปเพื่อเป็นที่อยู่ของสัตว์ต่าง ๆ คือ กวางดาว เนื้อทราย เก้ง ไก่ ช้าง ม้า แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงทางความคิดที่มีต่อสัตว์มากขึ้น ซึ่งสัตว์เหล่านี้ไม่ได้ถูกเลี้ยงอยู่ในพื้นที่ที่เรียกว่า “เขาดินวนา” แต่อย่างไรก็ตาม เขาดินวนาเปิดให้ประชาชนเข้าไปพักผ่อนใน พ.ศ.2475 ในฐานะที่เป็นพื้นที่สาธารณะภายใต้การควบคุมของชนชั้นสูง จนกระทั่งจอมพล ป. พิบูลสงครามขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ขยายสวนสาธารณะ สวนพฤกษชาติให้ประชาชนได้ท่องเที่ยว เนื่องจากมีเพียงสวนลุมพินีแห่งเดียว ไม่เพียงพอต่อความต้องการของประชาชน เขาดินวนาจึงได้ถูกปรับปรุงและมีการนำสัตว์มาเลี้ยงจนกลายเป็นสวนสัตว์ดุสิตใน พ.ศ.2481

บทที่ 3

สวนสัตว์ในยุคแรกเริ่ม พ.ศ.2481 - 2497

สวนสัตว์ดุสิตเปิดอย่างเป็นทางการครั้งแรก ใน พ.ศ.2481 ถือเป็นปรากฏการณ์ที่แปลกใหม่ของสังคมโดยเฉพาะกับเมืองไทยที่เป็นเมืองร้อน สัตว์ป่า พืชพรรณนานาชนิดมีอยู่รอบตัว จนมองเห็นเป็นเรื่องธรรมดาแต่การเที่ยวชมดูสัตว์แปลกนั้นอาจไม่ได้เกิดขึ้นบ่อยนักในชีวิตประจำวันของประชาชนทั่วไปที่ต้องทำงานประกอบอาชีพ แต่ในสังคมของชนชั้นสูงนั้น สวนสัตว์เป็นสิ่งที่เคยเห็นจนเป็นเรื่องธรรมดาในชีวิตประจำวันมาเป็นเวลานานมาแล้ว ดังนั้นช่วง พ.ศ.2481 – 2497 จึงถือเป็นยุคแรกของสวนสัตว์ดุสิตซึ่งเปิดเป็นทางการแห่งแรกของประเทศไทยให้สาธารณชนเข้าชม ทำให้สวนสัตว์ไม่ได้ถูกจำกัดอยู่ในแวดวงชั้นสูงเพียงอย่างเดียวอีกต่อไป

ในบทนี้จะอธิบายถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมที่นำไปสู่การเกิดมุมมองที่มีต่อสัตว์ในรูปแบบใหม่ เริ่มตั้งแต่ พ.ศ.2481 ที่มีการเปิดสวนสัตว์ในกรุงเทพมหานคร จนกลายเป็นสถานที่ที่ประชาชนเข้ามาชมและใช้พักผ่อนหย่อนใจ รวมไปถึงการบริหารงานของเทศบาลนครกรุงเทพที่เป็นหน่วยงานที่ดูแลสวนสัตว์ในขณะนั้นจนก่อให้เกิดหน่วยงานที่ตั้งขึ้นใหม่เพื่อการจัดการสวนสัตว์โดยตรงใน พ.ศ.2497

3.1 การเปลี่ยนแปลงมุมมองที่มีต่อสัตว์ในสังคมไทย

ความคิดเกี่ยวกับสัตว์ในการมองถึงความน่าสงสาร ความน่าเอ็นดูของสัตว์ ก่อให้เกิดการก่อตั้งสมาคมสงเคราะห์สัตว์ใน พ.ศ.2468 โดยวัตถุประสงค์ของสมาคม คือ เพื่อดูแลสัตว์ให้มีมาตรฐานชีวิต ด้วยการรักษาเมื่อเจ็บป่วย การจัดสถานที่ให้การพยาบาลสัตว์ ในกรณีที่เจ้าของสัตว์เลี้ยงรายได้ไม่พอก็รับรักษาให้โดยไม่คิดมูลค่าเป็นการสาธารณกุศล¹ แสดงให้เห็นถึงความคิดที่มีต่อสัตว์ในฐานะที่เป็นสิ่งมีชีวิตที่ควรได้รับการดูแลไม่แตกต่างจากประชาชนที่ต้องได้รับการรักษายามป่วยไข้ มีสถานพยาบาลรองรับ หากพิจารณาแล้วจะมีความสอดคล้องกับความเชื่อพระพุทธศาสนาในไตรภูมิภพ ตอนหนึ่งว่า อนึ่งให้เอ็นดูสัตว์ทั้งหลาย อนึ่งให้ใจอ่อนแก่สัตว์ทั้งหลาย บุญนั้นเป็นสิ่งที่ปฏิบัติ ไม่เพียงแต่ในเมืองมนุษย์นี้เท่านั้น แต่บรรดาเทพยดาสถิตในสวรรค์ชั้นฉกามาพจภูมิก็ปฏิบัติด้วยเช่นกัน และบุญนั้นมีผลส่งให้ได้เป็นพระอินทร์ในแดนสวรรค์² ดังนั้นสะท้อนให้เห็นว่าการตั้งสมาคมสงเคราะห์สัตว์นั้น ส่วนหนึ่งมีความเชื่อมโยงกันกับความเชื่อ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.2.40/3 ประชุมสโมสรสงเคราะห์สัตว์.

² พระญาติไทย. (2455). เล่มเดิม. หน้า 141.

ทางพระพุทธศาสนาซึ่งยังคงมีอิทธิพลอยู่ในความคิดของคนในสังคมไทยไปควบคู่กันกับความคิดแบบตะวันตก

นอกจากนี้ยังได้มีการจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดที่มีต่อสัตว์ เช่น ใน พ.ศ.2472 ประกวดการเขียนเรียงความในหัวข้อ “การสงเคราะห์สัตว์ในส่วนที่จะเกื้อกูลแก่ความเจริญแห่งสยามประเทศได้เพียงไร?” โดยมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นประธานการตัดสิน มีเงินรางวัลที่หนึ่ง 300 บาท รางวัลที่สอง 4 รางวัล รางวัลละ 50 บาท¹ สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงทางความคิดของคนในสังคมไทยที่มีต่อสัตว์ที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ในช่วงทศวรรษ 2490 เกิดความนิยมในการนำสัตว์มาเป็นสัตว์เลี้ยงโดยเฉพาะสุนัข ซึ่งวัฒนธรรมการเลี้ยงสุนัขในงานศึกษาของพนา กันธา เรื่อง “เรื่องหมาที่ไม่หมาหมา: พหุภพวิทยาในวัฒนธรรมสัตว์เลี้ยงของสังคมไทย ได้อธิบายถึงการเปลี่ยนแปลงแนวคิดของคนมีต่อสัตว์ในช่วงทศวรรษ 2490 กล่าวคือ วัฒนธรรมสัตว์เลี้ยงได้ขยายตัวไปสู่สังคมไทยในวงกว้างโดยเฉพาะในสังคมเมืองที่สัมพันธ์กับความเป็นสมัยใหม่ วัฒนธรรมสัตว์เลี้ยงดังกล่าวอาศัยภพวิทยาแบบยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (anthropocentrism) ในการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสุนัขในฐานะสัตว์เลี้ยง เป้าหมายก็เพื่อผนวกรวมให้สุนัขอยู่ในที่ในทางที่ยอมรับได้ในสังคมมนุษย์²

สมาคมสัตว์เลี้ยงเป็นสมาคมแรก ๆ ที่วางรากฐานความรู้สัตว์เลี้ยง ก่อตั้งขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 สมาคมดังกล่าวมิใช่เป็นเพียงการรวมกลุ่มด้วยความสนใจเฉพาะเท่านั้น แต่มีความพยายามที่จะเผยแพร่ความรู้และขยายความนิยมในการเลี้ยงสัตว์ให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น ดังปรากฏอยู่ในวัตถุประสงค์ของสมาคมฯ ว่า 1) เพื่อส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์เลี้ยงทุกชนิด 2) อบรมและเผยแพร่ความรู้ในด้านวิชาการและด้านปฏิบัติการ และ 3) เชื่อมความสัมพันธ์และเป็นศูนย์กลางติดต่อระหว่างผู้เลี้ยง³ สมาคมดังกล่าวมิได้เป็นเพียงการรวมกลุ่มด้วยความสนใจเฉพาะด้านเท่านั้น แต่มีความพยายามที่จะเผยแพร่ความรู้และขยายความนิยมในการเลี้ยงสัตว์ให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น คือการเผยแพร่นิตยสารสัตว์เลี้ยง ซึ่งตีพิมพ์เผยแพร่ฉบับแรกใน พ.ศ. 2498 นิตยสารสัตว์เลี้ยงดังกล่าวมิได้นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับสุนัขเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงสัตว์เลี้ยงหลากหลาย

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.2.40/11 หนังสือประกวดสมาคมสงเคราะห์สัตว์.

² พนา กันธา. (2561). เรื่องหมาที่ไม่หมาหมา : พหุภพวิทยาในวัฒนธรรมสัตว์เลี้ยงของสังคมไทยสมัยใหม่. หน้า 38.

³ พนา กันธา. (2560, ส.ค. 2560 - ก.ค. 2561). "หมา" ประวัติศาสตร์ว่าด้วยสัตว์เลี้ยงที่ไม่ใช่แค่การเลี้ยงสัตว์. หน้า 175.

ชนิด เช่น แมว นกพิราบ ช้าง หมู เป็ด ไก่ เป็นต้น¹ การเกิดขึ้นของสมาคมเกี่ยวกับสัตว์ถือเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงมุมมองของคนที่มีต่อสัตว์ได้อย่างชัดเจน เนื่องจากเป้าหมายของสมาคมนั้นแสดงให้เห็นถึงแนวคิดของสัตว์เป็นเสมือนเพื่อนของมนุษย์ การจัดตั้งเป็นสมาคมถือเป็นการสร้างสถาบันทางสังคมเพื่อเป็นศูนย์รวมของผู้ที่มีความคิดในลักษณะเดียวกัน สมาคมดังกล่าวยังได้พยายามเผยแพร่แนวคิดการเลี้ยงสัตว์

นอกจากสมาคมสงเคราะห์สัตว์แล้ว การเกิดขึ้นของอาชีพสัตวแพทย์ถือเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับสุขภาพพลานามัยของสัตว์และการเปลี่ยนแปลงมุมมองของมนุษย์ที่มีต่อสัตว์ว่าเป็นสิ่งมีชีวิตที่สมควรจะได้รับการดูแลรักษาเช่นเดียวกับมนุษย์

การเรียนการสอนวิชาสัตวแพทย์นั้นเดิมมีการสอนในกรมทหารม้าต่าง ๆ เป็นหลัก หรือมีการอบรมเป็นระยะสั้น ๆ จากนายสัตวแพทย์ชาวต่างชาติ จนกระทั่งใน พ.ศ. 2454 พลตรี หม่อมเจ้าทองทิพย์ ทองใหญ่ (พ.ศ. 2429-2485) ขณะนั้นทรงพระยศร้อยโททหารม้า ประจำกรมจเรทหารม้า ดำริให้ใช้นายสัตวแพทย์แผนปัจจุบันจึงได้จัดตั้งเป็นโรงเรียนนายสัตวสัตวรักษ์ทหารบก² จนกระทั่ง ใน พ.ศ. 2478 ได้เปิดการสอนวิชาสัตวแพทย์ในระดับปริญญาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย³ ซึ่งเป็นการสอนวิชาสัตวแพทย์ในสถานศึกษาพลเรือนเป็นครั้งแรก หน้าที่หลักของสัตวแพทย์คือ เพื่อเป็นที่พึ่งของบรรดาเกษตรกรในการรักษาสัตว์ที่เจ็บป่วย โดยอาศัยความรู้ที่ครอบคลุมทั้งด้านอาหาร ที่อยู่อาศัยและพันธุ์สัตว์ รวมไปถึงการปราบปรามโรคระบาดในสัตว์⁴ หน้าที่ของสัตวแพทย์ดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของสัตว์ที่มากขึ้นทัดเทียมมนุษย์

3.2 การริเริ่มอนุรักษ์ป่าและสัตว์ในสังคมไทย

แม้ว่ามุมมองที่มีต่อสัตว์ของคนในสังคมเริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลง แต่กิจกรรมการล่าสัตว์ยังคงมีอยู่ ตัวอย่างเช่น ใน พ.ศ. 2481 พันเอกพระยาพลพลพยุหเสนา ซึ่งโปรดปรานกีฬาล่าสัตว์มักไปพักผ่อนที่กาญจนบุรีและถือโอกาสล่าสัตว์⁵ ท่านว่า “การล่าสัตว์ทำให้สดใและช่วยสุขภาพ

¹ พนา กันธา. (2561). เล่มเดิม. หน้า 39.

² คณะสัตวแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2561). ประวัติ ศ.หลวงชัยอัศวรักษ์. (ออนไลน์).

³ เตียง ต้นสงวน. (2513). กำเนิดและหน้าที่ของสัตวแพทย์. ใน *ช่วยกันเขียน*. หน้า 60.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 61.

⁵ นายกรัฐมนตรีไปล่าสัตว์. (2481, 8 เมษายน). *ประชาชาติ*. หน้า 3.

ได้มาก กำหนดพระราชกฤษฎีกาได้ทราบกันแล้ว คือ 25 วัน”¹ การล่าสัตว์ในขณะนั้นยังคงปรากฏให้เห็นอยู่บ้าง เนื่องจากยังไม่มีกฎหมายบังคับ อีกทั้งป่าไม้ของเมืองไทยยังอยู่ในสภาพอุดมสมบูรณ์

เมื่อสวนสัตว์ดุสิตเปิดอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2481 เกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ดีขึ้น และให้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่เหมาะสมและเพียงพอต่อการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรในกรุงเทพมหานคร อีกทั้งในช่วงเวลาดังกล่าวกระแสทางสังคมที่เริ่มตระหนักถึงความสำคัญของสัตว์ได้มีมากขึ้นบวกกับความนิยมของสวนสัตว์ที่เพิ่มขึ้นดังที่กล่าวมาแล้ว

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เสร็จสิ้นลงไม่นาน เป็นช่วงฟื้นฟูของประเทศในทุกด้าน² อย่างไรก็ตามในขณะนั้นพื้นที่ของประเทศไทยยังมีป่าประมาณ 2 ใน 3 ปกคลุมอยู่เพราะรับบริษัทที่ได้สัมปทานมักตัดเฉพาะไม้ใหญ่ที่มีค่าซึ่งมีอยู่ประปรายในป่า มิได้ทำป่าไม้แบบตัดทิ้งไม่ว่าเล็กไม่น้อยทั่วไปหมด ป่าจึงไม่ค่อยถูกทำลายไปมากนัก³ อย่างไรก็ตามสถานการณ์เริ่มเปลี่ยนแปลงไป การทำลายทรัพยากรป่าไม้และธรรมชาติรวมถึงสัตว์ป่า มีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะการล่าสัตว์มีการนำรถจี๊ปขนาดต่าง ๆ อาวุธปืนสมัยใหม่เข้ามาใช้กันมากขึ้น การล่าสัตว์ป่ากลายเป็นการล่าอย่างล้างผลาญ แข่งขันกันทำลายมากขึ้น เห็นอะไรยิงกันหมด สัตว์ป่าที่เคยชุกชุมเริ่มสูญหายไปอย่างรวดเร็ว⁴ คนเข้าป่าล่าสัตว์เพิ่มมากขึ้น กล่าวกันว่าเป็นยุคแห่งการทำลายล้างสัตว์ป่าอย่างรุนแรงและยับเยินที่สุด อีกทั้งนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจและส่งเสริมการปลูกพืชเพื่อการส่งออกนำไปสู่การทำลายป่าไม่อย่างมหาศาล⁵ ในเวลานั้นการล่าสัตว์ยังไม่ผิดกฎหมาย ถือเป็นเกมกีฬาที่พิสูจน์ความเป็นลูกผู้ชาย ถึงแม้ว่าการเข้าป่าแต่ละครั้งมีค่าใช้จ่ายที่สูงมาก ทั้งค่าเกวียนเดินทาง ค่าจ้างลูกหาบ นายพรานนำทาง ซื่ออาวุธ รวมทั้งต้องซื้อทองคำหรือฝิ่นให้กับนายพรานด้วย⁶ แต่การล่าสัตว์ก็ยังเป็นที่นิยมอย่างมาก ทำให้เกิดนักล่าสัตว์หน้าใหม่อย่างมากมาย

¹ แหล่งเดิม. หน้า 33.

² ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์. (2563). เล่มเดิม. หน้า 92.

³ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). เล่มเดิม. หน้า 105.

⁴ อนุสรณ์งานศพ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 6 มิถุนายน 2535. หน้า 26.

⁵ สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย. (2550). ปากไม้ ฉบับ 100 ปี เพชรงามสามนักเขียนไทย : ยาขอบ มนัส จรรย์รงค์ หมอบุญส่ง เลขะกุล. หน้า 104.

⁶ THE NORMAL HERO. (2562). 'บุญส่ง เลขะกุล' จาก 'นักล่า' มาเป็นบิดาแห่งการอนุรักษ์ธรรมชาติ. (ออนไลน์)

นายแพทย์บุญส่ง ได้บันทึกเกี่ยวกับบรรยากาศในการล่าสัตว์ไว้ว่า ในอดีตที่การล่าสัตว์ไม่ได้เป็นที่นิยมเช่นนี้ นักล่ารู้ว่าจะต้องละเว้นจากการทำลายลูกสัตว์ สัตว์ตัวเล็กตัวน้อย และสัตว์ตัวเมีย นักล่าสัตว์ทุกประเภทต้องระวังและกวดขันกันมากที่จะไม่ยิงสัตว์ตัวเมียหรือลูกน้อยอย่างเคร่งครัดและต่างถือประณามกันว่า การยิงสัตว์ตัวเมียและสัตว์ตัวเล็กตัวน้อยนั้น เป็นการกระทำอันเลวทรามของคนที่ไม่มีความเป็นนักเลงหรือนักกีฬา อันเป็นการกระทำที่น่าขายหน้าเป็นอย่างยิ่ง¹ แต่ในขณะที่นักล่าสัตว์นิยมนั่งรถเข้าไปส่องไฟล่าสัตว์ เมื่อสัตว์โดนส่องไฟเข้าตาจะมีนงง ยืนให้เลื้อยเหมือนเป่าหนัง ช่วงนั้นหลายทุ่งหลายป่าในเวลากลางคืนจึงสว่างไสวด้วยสปอร์ตไลท์ราวกับมีงานฉลอง เสียงปืนดังระรัว แทบทุกคืนวันหยุด เก้ง กวาง ถูกล่าออกไปหลาย ๆ คันรถ ซากสัตว์ส่งกลิ่นเหม็นคุ้งไปทั่ว ชีวิตถูกทำลายอย่างทิ้งขว้าง ไม่มีแยกตัวผู้ตัวเมียผู้ใหญ่เด็ก² ลักษณะการล่าสัตว์อย่างไม่แยกแยะนั้นเกิดขึ้นในช่วงที่ประเทศไทยยังไม่มีกฎหมายคุ้มครองสัตว์

จากสาเหตุดังกล่าวทำให้ในช่วงทศวรรษ 2490 เริ่มกระแสการอนุรักษ์สัตว์ป่าขึ้น แสดงให้เห็นถึงมุมมองของคนในสังคมที่มีต่อสัตว์เปลี่ยนไปจากการล่าสัตว์เพื่อความสนุกสนานกลายเป็นการอนุรักษ์สัตว์ในฐานะที่สัตว์เหล่านี้เป็นแหล่งความรู้ที่มีประโยชน์ต่อการเรียนรู้ธรรมชาติและทำให้ธรรมชาติสมดุล ตั้งแต่ในทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา บุคคลที่มีบทบาทชัดเจนที่สะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงทางความคิดและมุมมองที่มีต่อสัตว์ คือ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล

นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุลเป็นที่รู้จักในฐานะนายพรานนักนิยมไพร ผู้มีความรู้ในเรื่องสัตว์ป่าและการล่าสัตว์เป็นอย่างดี นายแพทย์บุญส่งได้ศึกษาธรรมชาติวิทยาและวิทยาศาสตร์รวมไปถึงสนใจสัตววิทยา จึงมักหาเวลาว่างออกไปเที่ยวป่า เพื่อศึกษาชีวิตของสัตว์ป่าและเก็บตัวอย่างเขาสัตว์ป่าและสัตว์ฟอสซิลต่าง ๆ มาเพื่อศึกษา เก็บเป็นพิพิธภัณฑ์³

อีกทั้งจากประสบการณ์ในการล่าสัตว์ที่ผ่านมา นายแพทย์บุญส่ง ได้พบเห็นการล่าสัตว์ที่ไม่เหมาะสม ดังที่พบในบันทึกของนายแพทย์บุญส่ง ว่า

“...ข้าพเจ้าเห็นความรักของแม่ช้างซึ่งยอมเสี่ยงชีวิตมาพาลูกหนีไปแล้วก็แสนเศร้า ไม่มีความรักอันใดแล้วในโลกนี้ที่จะบริสุทธิ์ไปกว่าความรักของแม่...ข้าพเจ้าเห็นแม่ช้างนั้นวิ่งเข้าใส่คนที่กำลังจะแล่ลูกของมัน...ข้าพเจ้า

¹ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล. (2510). ไพร่คร่ำที่หับพนา. ใน **อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ นางแพรวพรรณ เกี่ยวกิ่งแก้ว**. หน้า 4.

² THE NORMAL HERO. (2562). **แหล่งเดิม**.

³ สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย. (2550). **เล่มเดิม**. หน้า 105.

เห็นเลือดของมันไหลออกมาจากสี่ข้าง มันยื่นคร่อมลูกของมันอยู่อย่างโชกโชก
โชเซ มันทำท่าไล่พิฆาตคนใจอำมหิตเหล่านั้นต่อไปอีก แต่มันหมดแรงกำลัง
ข้าพเจ้าเห็นมันยื่นโชกโชกอยู่อีกประเดี๋ยว แล้วก็ได้ยินเสียงปึงด้ง ปัง บัง
มาจากทางพวกพรานนั้นอีกสองนัด แล้วร่างอันใหญ่ของมันก็ล้มครืนลงเคียง
ข้างกับร่างของลูกน้อยของมันที่นั่นเอง...นี่เป็นเรื่องจริงที่ข้าพเจ้าไปเห็นมา
ด้วยตนเอง นึกขึ้นมาถึงเรื่องนี้แล้วก็ยังรู้สึกแสนเศร้าอยู่จนทุกวันนี้ ความจริง
ข้างป่าควรมีกฎหมายคุ้มครองไม่ให้ใครยิง ใครฆ่า..."¹

นอกจากนี้การตัดไม้ทำลายป่าอย่างไม่ตระหนักถึงความเสียหายที่เกิดขึ้นต่อสัตว์ป่า
ส่งผลให้มีความจำเป็นที่ต้องอนุรักษ์สัตว์ป่าและธรรมชาติ ทำให้นายแพทย์บุญส่ง เกิดการ
เปลี่ยนแปลงทางความคิด เช่น กรณีการตัดไม้ทำลายป่าที่ส่งผลกระทบต่อสัตว์ในช่วงสงครามโลก
ครั้งที่ 2 ในพื้นที่จังหวัดราชบุรีได้มีการบันทึกไว้ว่า

“จังหวัดราชบุรี เมื่อครั้ง 30 กว่าปีมาแล้ว รอบ ๆ เขาบินและ
รอบ ๆ ทะเลสาบจอมบึง มีต้นไม้ใหญ่เป็นป่าสูงเป็นแถบ ๆ เป็นต้นไม้ขนาด
สองคนโอบอยู่มาก ตอนไหนเป็นป่าโคกก็มีต้นเต็งรังขนาดคนโอบอยู่
มากมาย วิวแดงและสัตว์ป่าเคยมีชุกชุมรอบ ๆ เขาบินและในป่าที่ไม่ห่างไกล
จอมบึง ข้างป่าก็มีชุกชุมในฤดูฝน พอมาถึงในระหว่างสงคราม ต้นไม้ใหญ่ ๆ
ก็เริ่มถูกตัดหมดไป แต่ยังเหลือต้นเต็งต้นรัง ไม้เหียง ไม้พลวง ฯลฯ พอเลิก
สงครามมีรถจี๊ปใหญ่และรถบรรทุกไม้เข้ามาใช้กันมาก ตัดและขนกันทั้ง
กลางวันกลางคืน...พอไปดูเมื่อ 5 ปีมานี้ก็อีกครั้งเห็นมีแต่ขนาดเท่าโคนขา ไปดู
ในปีนี้อบบ้างป่าก็มีเหลือขนาดเท่าโคนแขน...สัตว์ป่าที่เคยชุกชุมก็ไม่มีอะไร
เหลือ”²

¹ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล. (2502). **สารคดีน่ารู้บางเรื่อง** (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ
พันเอก หม่อมหลวง เวก อิศรางกูร ณ อยุธยาสถานกองทัพบก วัดโสมนัสสวรวิหาร วันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2502).
หน้า 51.

² นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล. (2502). **หากป่าไม้ยังอยู่ยัง ยืนยง** (นิคมไพรสมาคม พิมพ์แจกเป็น
ชำระในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสวัสดิ์ มหาผล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 15 ตุลาคม 2502). หน้า 265-
267.

นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุลจึงได้ผันตัวจากการเป็นพรานป่าผู้ล่าสัตว์มาเป็นผู้อนุรักษ์สัตว์ป่าและแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงมุมมองที่มีต่อสัตว์ป่าโดยตระหนักถึงคุณค่าของสัตว์ป่าที่เป็นมากกว่าสัตว์ที่สร้างความสนุกสนานจากการล่า แต่สัตว์เหล่านั้นยังเป็นสิ่งที่สามารถสร้างองค์ความรู้และควมค่าที่จะได้รับการอนุรักษ์

นายแพทย์บุญส่งได้หอบเอาสมัน เขาละอง ละมั่งที่ใกล้สูญพันธุ์เข้าร้องทุกข์กับพรรคการเมืองต่าง ๆ เขียนจดหมายนับร้อยฉบับ แต่หลายรัฐบาลรับไว้พอเป็นพิธีบ้างแก้ไขตัดทอนแล้วแต่เรื่องนิ่งเงียบไม่ส่งเข้าสภา¹ ขณะเดียวกันนายแพทย์บุญส่งนั้นได้เข้ามาเป็นคณะกรรมการของคณะกรรมการพิจารณาสอบสวนวางโครงการและแผนผัง ตลอดจนดำเนินการปรับปรุง ขยายสวนสาธารณะ สวนสัตว์ สวนพฤกษชาติและที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนด้วย ทำให้มีความเชื่อมโยงกันกับสวนสัตว์และเป็นเหตุสำคัญที่นายแพทย์บุญส่งได้รับการแต่งตั้งเข้ามาเป็นคณะกรรมการ ใน พ.ศ. 2491 หมอบุญส่ง ได้นำประสบการณ์จากการเที่ยวป่าและสังเกตพฤติกรรมสัตว์ มาเขียนเป็นหนังสือได้แก่เรื่อง สัตว์ป่าเมืองไทย วัวแดง แรดไทย เนื้อสมัน สิงโต ยีราฟ ม้าลาย ฮิปโปโปแตมัส และช้างไทย

สัตว์ป่าเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญอย่างหนึ่งของประเทศ และสัตว์ป่าบางชนิดให้ประโยชน์แก่รัฐและประชาชนอย่างมาก² ส่งผลให้ในช่วงตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุลจึงได้พยายามเผยแพร่แนวคิดในการอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่าควบคู่กันไป ด้วยการก่อตั้ง “นิคมไพรสมาคม” ขึ้นใน พ.ศ. 2496 โดยมีพระอินทสรศักดิ์ เป็นนายกสมาคมและนายแพทย์บุญส่ง เป็นเลขานุการ³

วัตถุประสงค์ของนิคมไพรสมาคม คือ

1. เพื่อปลูกฝังนิสัยรักธรรมชาติให้แก่ประชาชน ตลอดจนเยาวชน
2. เพื่อศึกษาค้นคว้าและเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับพฤกษชาติและสัตว์ป่านานาชนิด
3. เพื่อส่งเสริมการคุ้มครองและแพร่พันธุ์สัตว์ป่าที่เป็นประโยชน์
4. เพื่อส่งเสริมการปลูกบำรุงพันธุ์พฤกษชาติและการเพาะเลี้ยงสัตว์ป่า

¹ THE NORMAL HERO. (2562). แหล่งเดิม.

² สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2487). รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 4/วันที่ 18 พฤศจิกายน 2487. หน้า 29.

³ สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย. (2550). เล่มเดิม. หน้า 106.

5. เพื่อนำและส่งเสริมการเที่ยวเพื่อช่วยรักษาไว้ซึ่งโบราณสถานและปูชนียสถาน ตลอดจนสถานที่ที่มีวิวัฒนาการอันสวยงามให้เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม¹

การเปลี่ยนแปลงมุมมองที่มีต่อสัตว์และกระแสนการอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่าของคนในสังคมไทยได้กลายเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมคุณค่าของสวนสัตว์มากขึ้น ทำให้สวนสัตว์มีความสำคัญในสังคม

3.3 การบริหารจัดการสวนสัตว์ภายใต้เทศบาลนครกรุงเทพ พ.ศ.2481-2497

การบริหารจัดการของสวนสัตว์ดุสิตในช่วง พ.ศ.2481 – 2497 ขึ้นตรงต่อเทศบาลนครกรุงเทพ โดยมีพระสวัสดิวิธีสอน เป็นผู้อำนวยการ ส่วนเทศบาลนครกรุงเทพมีหน้าที่ในการบริหารจัดการสวนสัตว์ดุสิตโดยใช้เงินงบประมาณของทางเทศบาลในการดำเนินงานที่เป็นช่วงเวลาเดียวกันกับการขยายอาณาเขตของเทศบาลนครกรุงเทพ

นับแต่เริ่มจัดตั้งเทศบาลนครกรุงเทพขึ้น เทศบาลนครกรุงเทพมีพื้นที่ 50.778 ตารางกิโลเมตรเท่านั้น ใน พ.ศ.2485 เพิ่มอาณาเขตขึ้นเป็น 72.156 ตารางกิโลเมตร พ.ศ.2497 เพิ่มอาณาเขตเป็น 124.747 ตารางกิโลเมตร² เนื่องมาจากการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากรจากเดิม ใน พ.ศ.2480 มีจำนวนประชากร 533,104 คน เมื่อถึง พ.ศ.2485 มีประชากรจำนวน 674,172 คน³ เมื่อมีการขยายอาณาเขตเทศบาลกว้างขวางออกไป ทำให้ขนาดของภาระหน้าที่ของเทศบาลมีมากขึ้น⁴ เทศบาลนครกรุงเทพได้รับการจัดสรรงบประมาณในการบริหารจัดการในช่วงเวลาดังกล่าว คือ พ.ศ. 2481 งบประมาณรายรับ 2,721,800 บาท งบประมาณรายจ่าย 2,475,800 บาท พ.ศ.2485 งบประมาณรายรับ 2,907,700 งบประมาณรายจ่าย 2,761,513 บาท⁵ พิชิต โอบอ้อม ได้วิเคราะห์ถึงงบประมาณดังกล่าวไว้ว่า การขยายเขตของเทศบาลแต่ละครั้งงบประมาณจะเพิ่มขึ้นหลายเท่าตัว แสดงให้เห็นว่าภาระหน้าที่ของเทศบาลนครกรุงเทพ ตลอดจนความ

¹ อนุสรณ์งานศพ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 6 มิถุนายน 2535. หน้า 188.

² เทศบาลนครกรุงเทพ. ม.ป.ป. สถิติเนื้อที่ในเขตเทศบาลนครกรุงเทพ. อ้างถึงใน พิชิต โอบอ้อม. (2515). การบริหารงานของแขวงเทศบาลนครกรุงเทพ. หน้า 23.

³ เทศบาลนครกรุงเทพ. ม.ป.ป. สถิติจำนวนประชากรภายในเขตเทศบาลนครกรุงเทพ. อ้างถึงใน พิชิต โอบอ้อม. เล่มเดิม. หน้า 21.

⁴ พิชิต โอบอ้อม. (2515). เล่มเดิม. หน้า 21.

⁵ จิตจำลอง ศาสตราสังข์. (2501). ประวัติของกองงบประมาณ. ใน **ที่ระลึกคล้ายวันสถาปนาเทศบาลนครกรุงเทพ ครบรอบ 30 ปี**. หน้า 35-38.

รับผิดชอบในการดำเนินงานมีมากขึ้นตามจำนวนงบประมาณ ทั้งนี้เทศบาลจึงต้องมีภาระในการหาเงินมาเพื่อให้ได้ตามงบประมาณรายรับที่ตั้งไว้และต้องใช้จ่ายเงินเหล่านั้นในกิจการของเทศบาล¹

ผลของการขยายอาณาเขตของเทศบาลทำให้ภาระหน้าที่เพิ่มขึ้นนั้นสอดคล้องกับภารกิจของพระยาประจักษ์กรจักร (ซุบ โอสถานนท์) นายกเทศมนตรีเทศบาลนครกรุงเทพที่ถูกกล่าวถึงโดยคุณหญิงนันทกา สุประภาตะนันท์ เลขาธิการนายกเทศมนตรีเทศบาลนครกรุงเทพในหนังสือเรื่อง “เทศบัญญัติของเทศบาลนครกรุงเทพบางเรื่องที่ประชาชนควรสนใจ”

ภารกิจของเทศบาลนครกรุงเทพที่ถูกกล่าวถึงในหนังสือดังกล่าว ในปลาย พ.ศ. 2481 เจ้าคุณประจักษ์กร (มหาอำมาตย์ตรี พระยาประจักษ์กรจักร (ซุบ โอสถานนท์) ได้รับการแต่งตั้งเป็นนายกเทศมนตรีเทศบาลนครกรุงเทพ ในยุคนี้ได้เริ่มวางโครงการปรับปรุงบูรณะพระนคร โดยได้กู้เงินจากรัฐบาลจำนวน 10 ล้านบาทมาทำการก่อสร้างถนนหนทางต่าง ๆ การก่อสร้างแบ่งตามบริเวณต่าง ๆ โดยกำหนดนโยบายที่จะดำเนินการก่อน คือ พื้นที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาเข้ามาจรดคลองหลอด ถนนบริเวณนี้ได้รับการปรับปรุงก่อสร้างเป็นพื้นคอนกรีตพร้อมทั้งทำท่อระบายน้ำ ทั้งยังได้ปรับปรุงคลองหลอดโดยขุดลอกและสร้างเขื่อนคอนกรีตด้วย เพราะบริเวณนี้ประกอบด้วยสถานที่สำคัญ คือ พระบรมมหาราชวัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพน ศาลสถิตย์ยุติธรรมบริเวณที่สองคือบริเวณข้ามฟากจากคลองหลอดบรรจบคลองบางลำพูและคลองโอบอ่างทำเป็นแห่ง ๆ ทั้งนี้เพราะเหตุขัดข้องที่ไม่อาจกู้เงินมาเพิ่มเติม ครั้งจะอาศัยรายได้ประจำที่ได้รับอยู่ก็ไม่เพียงพอ²

ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2484 เกิดสงครามมหาเอเซียบูรพา เทศบาลได้รับความกระทบกระเทือนจากภัยสงครามอย่างร้ายแรง ต้องสูญเสียสาธารณสมบัติที่ลงทุนก่อสร้างไว้ ยังต้องหาเงินมาใช้จ่ายในการบำบัดป้องกันภัยพิบัติที่เกิดแก่ประชาชนในท้องถิ่นอีกด้วย เช่นการป้องกันและระงับอัคคีภัยที่เกิดจากการถูกระเบิด ช่วยพิทักษ์รักษาผู้ประสบภัยทางอากาศ ให้ความอุปการะแก่ประชาชนในด้านต่าง ๆ มีที่อาศัย ยารักษาโรคและอื่น ๆ ใน พ.ศ. 2485 ช่วงระหว่างสงครามยังเกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ ซ้ำชนภัยสงครามเข้ามาอีก เทศบาลยิ่งต้องเพิ่มภาระหนักเป็นทวีคูณ ในระหว่างสงครามยังไม่ยุตินั้น การปฏิบัติงานในด้านการก่อสร้างบูรณะพระนครแทบ

¹ พิชิต โอบอ้อม. (2515). เล่มเดิม. หน้า 25-26.

² นันทกา สุประภาตะนันท์. (2499). พระยาประจักษ์กรกับงานเทศบาลนครกรุงเทพ. ใน **เทศบัญญัติของเทศบาลนครกรุงเทพบางเรื่องที่ประชาชนควรสนใจ**. หน้า ข-ค.

จะไม่ได้กระทำเลย¹ ด้วยสภาพปัญหาของเทศบาลนครกรุงเทพดังกล่าวทำให้การดูแลสวนสัตว์ดุสิต ไม่ได้เป็นเป้าหมายแรกของเทศบาลนครกรุงเทพ

ด้วยภารกิจที่มากของเทศบาลนครกรุงเทพ ทำให้สัตว์ถูกละเลย ประชาชนเข้าชมสัตว์ เป็นไปแบบตามมีตามเกิด ไม่มีการจัดซื้อหาสัตว์อื่นเพิ่มเติม คนเข้าชมจำนวนน้อย ไม่เป็นที่นิยมมากนัก เพราะเป็นพื้นที่ค่อนข้างเปลี่ยว² ประกอบกับภาวะสงครามและอุทกภัยสวนสัตว์จึงอยู่ในภาวะหยุดนิ่ง จนเริ่มกลับมาฟื้นฟูอีกครั้งในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จึงเริ่มปรากฏหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการสวนสัตว์

กระทรวงมหาดไทยได้พิจารณาเห็นว่า สวนสัตว์ได้ชำรุดทรุดโทรมไปมาก ในขณะที่ประชาชนยังนิยมพักผ่อนที่สวนสัตว์ดุสิตมากขึ้น จึงควรรหาหนทางปรับปรุงให้เป็นสวนสาธารณะที่ทันสมัย³ ได้มีการตั้งคณะกรรมการพิจารณาสอบสวนวางโครงการและแผนผัง ตลอดจนดำเนินการปรับปรุง ขยาย สวนสาธารณะ สวนสัตว์ สวนพฤกษชาติและที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน ซึ่งเป็นคณะกรรมการที่ตั้งขึ้นเพื่อปรับปรุงพัฒนาบ้านเมืองให้มีความทันสมัยมากขึ้น โดยเริ่มดำเนินการพัฒนาสถานที่ภายในเขตเทศบาลนครกรุงเทพเป็นกลุ่มแรกและการแสดงความคิดเห็นของคณะกรรมการดังกล่าวสะท้อนภาพการบริหารจัดการของเทศบาลนครกรุงเทพได้ซึ่งคณะกรรมการชุดนี้เองที่จะเข้ามามีบทบาทอย่างมากในการพัฒนาสวนสัตว์ในช่วงทศวรรษ 2490

คณะกรรมการคณะกรรมการพิจารณาสอบสวนวางโครงการและแผนผัง ตลอดจนดำเนินการปรับปรุง ขยาย สวนสาธารณะ สวนสัตว์ สวนพฤกษชาติและที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนมีหลายชุด ดังนี้

ชุดที่ 1 แต่งตั้ง เดือนมกราคม พ.ศ. 2492 ประกอบด้วย พระยาจินดารักษ์ เป็นประธานกรรมการ ส่วนกรรมการประกอบด้วย นายสุกิจ นิมมานเหมินทร์ นายประพัฒน์ วรรณสาร หลวงบุรกรรมโกวิท ข้าหลวงประจำจังหวัดพระนคร หม่อมเจ้าสืบสุขสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ นายเอฟ บิสโตโน หม่อมเจ้าลักษณะกร เกษมสันต์ นายนารถ โพธิประสาธ หลวงศรีสมรรถวิชากิจ นายโชติ สุวดี

¹ นันทกา สุประภาตะนันท์. (2499). พระยาประกิจกรจักรกับงานเทศบาลนครกรุงเทพ. ใน เล่มเดิม. หน้า ช-ช.

² ดำเนียร เลขะกุล. (2504, กันยายน). สวนสัตว์ดุสิต. **อนุสาร อสท.** 2(2): 37.

³ สมยศ ชุ่นเสียม. (2536, พฤษภาคม-มิถุนายน). อินไซด์ องค์การสวนสัตว์. **เศรษฐกิจและสังคม.** 30(3): 38.

พันตำรวจตรีสุดสงวน ตันสถิต นายบุญถม ไวทยานุวัตต์ และหม่อมหลวงโคภิต นพวงศ์ เป็นกรรมการและเลขานุการ¹ ต่อมาได้ยกเลิกคณะกรรมการชุดนี้ในเดือนสิงหาคมปีเดียวกัน

ชุดที่ 2 แต่งตั้งเดือนมิถุนายน พ.ศ.2493 ประกอบด้วย รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย (พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เป็นประธานกรรมการ ส่วนคณะกรรมการ ประกอบด้วย อธิบดีกรมโยธาเทศบาล อธิบดีกรมมหาดไทย อธิบดีกรมตำรวจ อธิบดีกรมรถไฟ อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ อธิบดีกรมป่าไม้ อธิบดีกรมปศุสัตว์และสัตว์พาหนะ อธิบดีกรมการประมง ข้าหลวงประจำจังหวัดพระนคร นายเทศมนตรีเทศบาลนครกรุงเทพ พลตรีไชย ประทีปเสน พลตรีพระศัลยเวชวิศิษฐ์ นายไอ้ว บุนไ้้ว นายแพทย์บุญส่ง เลชะกุล นายสง่าวรรณดิษฐ์ และนายช่างสงหวัหน้ากองแบบแผนและผังเมือง เป็นกรรมการและเลขานุการ ต่อมาใน พ.ศ.2494 ได้เชิญ พระยาพนผลารักษ์ พระยาวิจิตรวินนทร พระยาอนุวัตน์วินนทรข้าราชการบำนาญกรมป่าไม้ และนายเฉลิม ปัตตพงศ์เข้ามาเป็นกรรมการเพิ่มเติม²

พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทยได้กล่าวถึงปัญหาหนึ่งในการบริหารจัดการสวนสัตว์ดุสิตเนื่องจากเทศบาลนครกรุงเทพมีงบประมาณน้อยและมีภาวะในด้านอื่น ๆ มาก ไม่สามารถทุ่มเทปรับปรุงงานด้านสวนสัตว์ได้เต็มที่ สภาพสวนสัตว์หรือเขาดินในขณะนั้นมีสัตว์มีเพียงไม่กี่ชนิด รั้วเป็นลวดหนามเก่า ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ผู้พัง และมีเฉพาะแถบบริเวณริมคลองเท่านั้น ทั้งนี้เพราะเทศบาลไม่มีงบประมาณเพียงพอที่จะปรับปรุงและจ้างคนมาดูแลรักษา ต้นไม้และหญ้าขึ้นรกรุงรังไม่เป็นระเบียบ³ นอกจากนี้ในการประชุมคณะกรรมการพิจารณาสอบสวนวางโครงการและแผนผัง ตลอดจนดำเนินการปรับปรุง ขยาย สวนสาธารณะสวนสัตว์ สวนพฤกษชาติและที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน วันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ.2493 ซึ่งสะท้อนให้เห็นภาพของการบริหารจัดการสวนสัตว์ของเทศบาลนครกรุงเทพที่ยังไม่เป็นระเบียบดังนี้

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.31/4 การจัดการสวนพฤกษศาสตร์และสวนสัตว์ที่ลุมพินี (พ.ศ.2481-2496).

² แหล่งเดิม.

³ บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. (2519). **ประวัติของฉัน** (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2519). หน้า 101-102.

“...ในความเห็นของข้าพเจ้านั้นใคร่จะจัดสวนให้คล้ายกับธรรมชาติจริง ๆ คือเริ่มแต่มีสวนต้นไม้ดอก ต้นไม้ใบ เนินเล็ก ๆ บ่อ สระ ถัดไปก็เป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ขึ้น ๆ เป็นลำดับ จึงถึงด้วยต้นไม้ใหญ่ที่สุดหรือทำนองป่า สวนสัตว์ควรจัดประเภทไว้เช่นเดียวกัน ผู้ที่เข้าไปสวนสัตว์ควรจะได้พบสัตว์เล็กก่อน จนถึงสัตว์ใหญ่เช่นนี้และการขังสัตว์ก็ดูให้คล้ายกับอยู่ในป่าจริง ไม่ใช่ใส่กรงขังสัตว์เปลี่ยนอิริยาบถไม่ได้ปกติ...”¹

คณะกรรมการพิจารณาสอบสวนวางโครงการและแผนผัง ตลอดจนดำเนินการปรับปรุงขยาย สวนสาธารณะ สวนสัตว์ สวนพฤกษชาติและที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนได้มีการจัดประชุมหลายครั้ง ในการประชุมครั้งที่ 1/2494 มีประเด็นที่คณะกรรมการฯ พุดถึง เรื่องที่ตั้งของสวนสัตว์ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ได้เสนอความคิดว่าควรมีการย้ายสวนสัตว์เพราะเขาตินเป็นที่ไกลจากชุมชนมากเกินไป สวนลุมพินีเหมาะสมกว่าในการดำเนินงานบริหารจัดการ อาศัยเงินงบประมาณอย่างเดียวยังไม่ได้ ควรมีการหารายได้ไว้ใช้จ่ายในการดูแลสัตว์ ในมุมมองของนายแพทย์บุญส่ง เขาตินควรเป็นสวนพฤกษชาติสำหรับคนชนชั้นกลางชั้นสูงที่มีรสนิยม การบริหารงานของเทศบาลนั้นมีเหตุขัดข้องหลายประการ ควรให้องค์การองค์การเป็นผู้บริหารเองมากกว่า ในขณะที่นายกเทศมนตรีนครกรุงเทพให้ความเห็นเกี่ยวกับสวนสัตว์ดูดีไว้ว่า เขาตินคับแคบ ควรย้ายไปที่สวนลุมพินี นายสง่า ววรรณดิษฐ์ หนึ่งในคณะกรรมการให้ความเห็นเช่นเดียวกันว่า เขาตินแคบไม่ควรเป็นสวนสัตว์ อีกทั้งสวนสัตว์ในเขาตินไม่อยู่ในลักษณะของธรรมชาติ ต้องอยู่ในกรงขัง และแคบไป²

ความคิดเห็นของนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล นายสง่า ววรรณดิษฐ์ หรือแม้กระทั่งนายกเทศมนตรีเทศบาลนครกรุงเทพนั้นสะท้อนให้เห็นถึงการบริหารจัดการสวนสัตว์ของเทศบาลนครกรุงเทพที่ขาดประสิทธิภาพและขาดงบประมาณซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการบริหารจัดการ เนื่องจากการทำงานนั้นต้องใช้งบประมาณมากทั้งในด้านของการดูแลรักษาสัตว์ สถานที่ ตลอดจนการปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์และการรักษาความปลอดภัย สวนสัตว์ภายใต้การบริหารจัดการของเทศบาลนครกรุงเทพนั้นไม่ได้มีเรื่องดังกล่าวเลยจนเมื่อเกิดการตั้งคณะกรรมการพิจารณาสอบสวนวางโครงการและแผนผัง ตลอดจนดำเนินการปรับปรุง ขยาย สวนสาธารณะ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.31/4 การจัดสวนพฤกษศาสตร์และสวนสัตว์ที่ลุมพินี (พ.ศ.2481-2496).

² แหล่งเดิม.

สวนสัตว์ สวนพฤกษชาติและที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนเกิดขึ้น เรื่องการบริหารจัดการสวนสัตว์จึงถูกหยิบยกมาเป็นประเด็นของคณะกรรมการได้พยายามแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการพยายามย้ายสวนสัตว์ไปอยู่ที่สวนลุมพินีแทน รวมถึงการส่งคณะทำงานไปศึกษาดูงานสวนสัตว์ในต่างประเทศ เพื่อนำองค์ความรู้ที่ได้มาประยุกต์ใช้กับสวนสัตว์ดุสิตและสวนสัตว์ที่ลุมพินีที่กำลังจะเกิดขึ้น

จากความพยายามที่จะทำให้เกิดการจัดการสวนสัตว์ในประเทศไทยให้มีประสิทธิภาพ คณะกรรมการเห็นสมควรส่งบุคคลไปดูการจัดการสวนสัตว์ในต่างประเทศ คณะกรรมการฯ ได้ลงมติให้ส่งนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล กรรมการกับเจ้าหน้าที่สวนสัตว์เทศบาลนครกรุงเทพ อีก 2 นาย ประกอบด้วย พระสวัสดิ์วิธีสอนและนายปรีชา รัตนวิภาสไปดูการจัดการสวนสัตว์ที่เมืองกัลกัตตา ประเทศอินเดียและสวนสัตว์ที่ย่างกุ้ง ประเทศพม่า มีกำหนด 15 วัน ค่าใช้จ่ายนายละ 2,500 บาท สำหรับนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุลยินดีออกค่าใช้จ่ายเอง และขออนุมัติแลกเปลี่ยนเงินรูปีของทางราชการเป็นจำนวน 7,500 บาทในการไปดูการจัดการสวนสัตว์ที่ประเทศอินเดียในครั้งนี้ รัฐมนตรีช่วยว่าการฯ ได้ให้กำหนดการเดินทางไปดูการจัดการสวนสัตว์ในต่างประเทศว่าดูอะไรบ้าง เช่น สถานที่เลี้ยงสัตว์ วิธีเลี้ยง การบริหาร การรักษาโรค รวมถึงสัตว์แปลก ๆ วิธีการให้อาหารสัตว์ พิพิธภัณฑสัตว์¹

ต่อมาในการประชุมครั้งที่ 2/2494 คณะกรรมการได้มีการแจ้งให้ที่ประชุมทราบว่างบประมาณสำหรับการดำเนินการในเรื่องสวนสัตว์และสวนสาธารณะนั้นได้เสนอคณะรัฐมนตรีเพื่อพิจารณาแล้ว ในครั้งนี้เห็นควรดำเนินการภายในวงเงิน 200,000 บาท ซึ่งเป็นเงินที่ได้มาจากสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล การที่รัฐบาลไม่ได้ตั้งงบประมาณไว้ก็เนื่องจากในขณะนี้รัฐบาลมีความจำเป็นในเรื่องอื่นที่สำคัญกว่าซึ่งต้องเฉลี่ยไปใช้การบูรณะประเทศ งบประมาณส่วนนี้ที่ประชุมได้มีมติตกลงว่า ควรจัดทำรั้วเป็นลำดับแรก ปรับที่และจัดทำคอกสัตว์เป็นลำดับต่อไป นอกจากนี้มีการกำหนดเขตบริเวณจอดรถนอกประตูทางเข้า เขตห้ามรถเข้าภายในพื้นที่ โดยเริ่มทำหลังงานฉลองรัฐธรรมนูญปี 2494 ผ่านพ้นไปแล้ว การปรับปรุงที่เขาดินค่าใช้จ่ายไม่สิ้นเปลืองมากนัก เพราะสถานที่มีพอที่จะจัดทำได้บ้างแล้ว สำหรับเงิน 200,000 บาท ควรนำมาบำรุงที่เขาดินก่อน สำหรับกรงเลี้ยงสัตว์ให้ขยายใหญ่กว่าเดิม² ดังนั้นจะเห็นได้ว่างบประมาณที่ได้ นั้นมีการเลือกนำมาใช้ปรับปรุงสวนสัตว์ดุสิตไม่ได้นำไปใช้กับสวนลุมพินีตามมติของคณะกรรมการฯ ในครั้งแรกที่ให้ย้ายสวนสัตว์ไปไว้ที่สวนลุมพินี

¹ แหล่งเดิม.

² แหล่งเดิม.

ดังนั้นแผนการสร้างสวนพฤกษชาติและสวนสัตว์ที่สวนลุมพินีจึงไม่ได้รับการปฏิบัติอย่างจริงจัง เนื่องจากการปรับปรุงสวนลุมพินีนั้นต้องใช้งบประมาณเป็นจำนวนมากกว่าการปรับปรุงเขาดินวนาหรือสวนสัตว์ดุสิตซึ่งเป็นสถานที่ที่มีพร้อมอยู่แล้ว เพียงแต่ปรับปรุงให้เกิดความเหมาะสมมากขึ้นกว่าเดิมและไม่ต้องลงทุนมากนัก

ในระหว่างที่นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุลได้เดินทางไปศึกษาดูงานกิจการสวนสัตว์ที่อินเดีย ได้ทำข้อตกลงแลกเปลี่ยนสัตว์กับอินเดียดังนี้

สัตว์ที่ทางอินเดียต้องการ	สัตว์ที่ทางไทยจะแลกเปลี่ยน
1. เสือ หรืองูหลาม 1 คู่	Blue bull 1 คู่
2. กูเห่ล้อม หรือ เสือดำ	Antelope
3. เสือดำ หรือ นกยูง	กวาง (Follow deer)
4. หมีคน	Sloah bear
5. ชะนี สมเส็ด หรือนกเงือกใหญ่	Lion tail monkey

ตาราง 1 การแลกเปลี่ยนสัตว์กับประเทศอินเดีย ใน พ.ศ.2494

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.31/4 การจัดสวนพฤกษศาสตร์และสวนสัตว์ที่ลุมพินี (พ.ศ.2481-2496).

ใน พ.ศ.2494 สวนสัตว์ดุสิตได้เริ่มมีการเก็บค่าเข้าชมเพื่อเป็นค่าจ้างเจ้าหน้าที่ จัดซื้อสัตว์และอาหารสัตว์ แต่รายได้ที่ได้มานั้นเป็นจำนวนน้อยมาก ไม่พอจะเลี้ยงตัวเองได้ รัฐบาลต้องออกเงินอุดหนุนช่วยเหลือมาโดยตลอด¹ มีการขออนุมัติเงินเพื่อนำมาใช้ในการบริหารจัดการสวนสัตว์เพิ่มเติมจากเดิม เนื่องจากไม่เพียงพอในการใช้จ่ายใน พ.ศ. 2496 คณะกรรมการฯ ได้ขออนุมัติงบประมาณจำนวน 2,000,000 บาท เพิ่มเติมเนื่องจากไม่เพียงพอต่อการดำเนินการ โดยคณะกรรมการฯ ได้แสดงรายการค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานบริหารจัดการสวนสัตว์ดุสิต ดังนี้

ลำดับที่	รายการ	จำนวนเงิน
1	ค่าเข้าชมสัตว์	540,000
2	ค่าเช่าที่ร้านตั้งแผงลอย	15,000

¹ คำเนียร เลขะกุล. (2504, กันยายน). สวนสัตว์ดุสิต. *อนุสาร อ.ส.ท.* 2(2): 37-43.

ลำดับที่	รายการ	จำนวนเงิน
3	ค่าเช่าอาคาร	2,700
4	ค่าเช่าที่ตั้งหาบแร่	15,000
5	ค่าเช่าเรือ	16,000
6	ค่าเช่าเสื้อและเก้าอี้	6,100
7	ค่าขายสัตว์	2,500
8	ค่าบำรุงซ่อม	3,800
9	ค่าน้ำประปา	1,100
10	กำไรร้านค้า	16,000
11	ค่ารับฝากรถ	700
12	รายได้เบ็ดเตล็ด	800
รวมเป็นเงิน (หกแสนสามหมื่นสามพันสองร้อยบาทถ้วน)		633,200

ตาราง 2 งบประมาณรายรับประจำปีของเขาดินวนา พ.ศ.2495

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.31/4 การจัดสวนพฤกษศาสตร์และสวนสัตว์ที่ลุมพินี (พ.ศ.2481-2496).

ประเภทรายการ	จำนวนเงิน
ลักษณะ 1 ค่าจ้างและเบี้ยเลี้ยง	
ค่าจ้างชั่วคราว	19,920
ค่าเบี้ยเลี้ยง	23,500
ลักษณะ 2 ค่าจ้างพัสดุ	
ค่าซื้อครุภัณฑ์	3,000
ค่าคอมไฟต่าง ๆ	400
ค่าเครื่องมือต่าง ๆ	1,000
ค่าเวชภัณฑ์	1,000
ค่าอาหารสัตว์	98,000
ค่าเครื่องใช้ในการสูบน้ำ	1,820

ประเภทรายการ	จำนวนเงิน
ลักษณะ 3 ค่าบำรุงสถานที่	
ค่าซ่อมสถานที่	3,000
ค่าบำรุงถนน	2,000
ลักษณะ 4 ค่าใช้สอยเบ็ดเตล็ด	
ค่าใช้จ่ายออฟฟิศและจ่ายเบ็ดเตล็ด	1,000
ค่าซ่อมแซมครุภัณฑ์	3,000
รวมเป็นเงิน (หนึ่งแสนห้าหมื่นเจ็ดพันหกร้อยสี่สิบบาทถ้วน)	157,640

ตาราง 3 งบประมาณค่าใช้จ่ายของเขาดินวนา พ.ศ.2495

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.31/4 การจัดสวนพฤกษศาสตร์และสวนสัตว์ที่ลุมพินี (พ.ศ.2481-2496).

รายรับรายจ่ายดังกล่าวเป็นเอกสารที่แนบไปเพื่อใช้ประกอบการพิจารณางบประมาณของสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล จำนวน 2,000,000 บาท¹ โดยการขออนุมัติเงินยืมนี้เพื่อนำมาใช้ในการปรับปรุงพัฒนาสวนสัตว์ ได้แก่ การสร้างอาคารให้สัตว์ต่าง ๆ ได้พักอาศัยโดยถูกสุขลักษณะ และใกล้เคียงกับความเป็นอยู่ตามธรรมชาติมากที่สุด จัดหาสัตว์ต่าง ๆ ในประเทศมาไว้และสั่งสัตว์ที่น่าสนใจจากต่างประเทศทั้งโดยวิธีแลกเปลี่ยนและซื้อเอง ปรับปรุงสภาพพื้นดินให้สวยงาม

การปรับปรุงสวนสัตว์ดุสิตนั้นได้แสดงรายการปรับปรุงโดยใช้เงินงบประมาณที่ได้มาจากสำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาลและดำเนินการปรับปรุงพัฒนา ใน พ.ศ. 2496 ได้ระบุไว้ในหนังสือราชการเรื่อง รายงานการดำเนินการปรับปรุง ขยาย สวนสัตว์ สวนสาธารณะของพลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยและประธานคณะกรรมการฯ

บัญชีการดำเนินงานปรับปรุง ขยาย สวนสัตว์ สวนสาธารณะ ได้แก่ สร้างรั้วสวนสัตว์ด้านที่อยู่ตรงข้ามพระที่นั่งอนันตสมาคม เป็นรั้วเหล็กตอกลางก่อคอนกรีตให้สวยงามและคล้ายคลึงกับรั้วพระที่นั่งอนันตสมาคมและสร้างกำแพงที่บ ตลอดทางด้านถนนอุททองและถนนราชวิถี สร้างเขื่อนไม้กั้นดิน สร้างที่กักขังสัตว์ให้สัตว์อยู่อย่างธรรมชาติ สร้างพิพิธภัณฑสัตว์ตาย ซ่อมแซม

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.31/4 การจัดสวนพฤกษศาสตร์และสวนสัตว์ที่ลุมพินี (พ.ศ.2481-2496).

อาคารนรสิงห์ให้เป็นสถานที่แสดงพิพิธภัณฑ์ สร้างคอกและบ่อฮิปโปโปแตมัส สร้างบ่อหมีสีน้ำตาล สร้างกรงนกในเกาะเขาทะเล 4 กรง สร้างบ่อลิง สร้างกรงนกขนาดใหญ่ในสนาม 1 กรง สร้างคอก และโรงช้าง สร้างคอกและโรงพักกวางป่า สร้างคอกและโรงพักม้าลาย สร้างคอกและโรงพักยีราฟ สร้างคอกและโรงพักนกกระจอกเทศ สร้างคอกและโรงพักวัวกระทิงและวัวป่า สร้างกรงสัตว์เล็กต่าง ๆ รวม 10 หลัง สร้างถนนและทางเท้าคอนกรีตในบริเวณสวนสัตว์ดุสิต สร้างที่เลี้ยงสัตว์น้ำ สร้างเครื่องเล่นของเด็กในสนาม สร้างรถไฟเล็กสำหรับเด็กเดินรอบเกาะ สร้างเครื่องบินเล็กสำหรับเด็ก สร้างที่พักผ่อนสำหรับประชาชนผู้เข้าชมสวนสัตว์และผู้ค้าเพิ่มเติม สร้างอ่างน้ำพุ ส่วนการจัดซื้อสัตว์ได้แก่ ฮิปโปโปแตมัส 1 คู่ ม้าลาย 1 คู่ นกกระจอกเทศ 1 คู่ ยีราฟ 1 คู่ ลิงมาโมเซท 5 ชนิด ชนิดละ 1 คู่ นกต่างประเทศชนิดต่าง ๆ สิงโต สิงโตทะเล หมีสีน้ำตาล ไก่ฟ้าพิกต้าแอมเฮอร์ส นกกระทิว นกยูงขาว อูฐ จิงโจ้ หงส์ดำ หงส์ขาว นกอีมู ไก่ฟ้าสีทอง ไก่ฟ้าคอแหวน นกมาคอเซีย นกแก้วไนรี นกแก้วเขียวใหญ่ นกขุนทองชวา นกไอบิสแดง นกทูราโด ไก่ฟ้าเลดีแอมเฮอร์ส¹

การปรับปรุงพัฒนาสวนสัตว์ดังกล่าว ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อสภาพพื้นที่ภายในสวนสัตว์อย่างมาก รวมไปถึงมีการสรรหาสัตว์ชนิดใหม่ ๆ เข้ามาเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่คณะกรรมการฯ ชุดที่ 2 เข้ามามีบทบาทต่อการบริหารจัดการสวนสัตว์อย่างมาก ส่งผลให้ปริมาณผู้เข้าชมมีมากขึ้นดังนี้

ปี พ.ศ.	จำนวน (คน)
2493	7,562
2494	15,936
2495	16,621
2496 (เดือนมิถุนายน)	24,455

ตาราง 4 จำนวนผู้เข้าชมสวนสัตว์ดุสิต พ.ศ.2493 - 2496

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.31/4 การจัดสวนพฤกษศาสตร์และสวนสัตว์ที่ลุมพินี (พ.ศ.2481-2496).

การบริหารจัดการสวนสัตว์ในช่วงแรกของคณะกรรมการฯ แสดงให้เห็นถึงการเข้ามาช่วยเหลือเทศบาลกรุงเทพในการบริหารจัดการสิ่งต่าง ๆ ในสวนสัตว์ที่ยังขาดประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตามด้วยข้อจำกัดทางด้านงบประมาณที่ไม่เพียงพอและภาระงานด้านอื่น ๆ ซึ่งเมื่อคณะกรรมการเข้า

¹ แหล่งเดิม.

มาบีบบทบาทในการบริหารจัดการนั้นทำให้การของบประมาณเกิดความคล่องตัวมากขึ้น เพราะในบรรดาคณะกรรมการหลายคนเป็นผู้ที่มีตำแหน่งอยู่แล้ว เช่น รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงมหาดไทย อธิบดีกรมตำรวจ อธิบดีกรมป่าไม้ เป็นต้น ทำให้กระบวนการของบประมาณเพื่อการพัฒนาสวนสัตว์จึงเป็นเรื่องสะดวกมากขึ้น และแก้ปัญหาการบริหารจัดการสวนสัตว์ได้ดีทั้งในด้านอาคารสถานที่ การเดินทางไปต่างประเทศเพื่อหาความรู้และศึกษาการจัดการสวนสัตว์จากต่างประเทศ การแลกเปลี่ยนและซื้อสัตว์ การปรับสภาพภูมิทัศน์ต่าง ๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่เทศบาลนครกรุงเทพไม่สามารถทำได้เต็มที่

ใน พ.ศ.2497 พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ได้ดำเนินการเสนอต่อคณะรัฐมนตรีขอจัดตั้งองค์การสวนสัตว์ขึ้นและรัฐบาลได้ตราพระราชกฤษฎีกา “องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย” ขึ้น เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2497 เทศบาลนครกรุงเทพได้มอบสวนสัตว์ดุสิตและอินทรีพยับสีนทั้งหมดให้แก่องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2497 องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยจึงได้เริ่มขึ้นเป็นครั้งแรก ด้วยทุนประเดิม 2 ล้านบาท โดยมี พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา เป็นประธานกรรมการ¹ การที่สวนสัตว์ดุสิตเปลี่ยนผู้ควบคุมดูแลจากเทศบาลนครกรุงเทพเป็นองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยถือเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของสวนสัตว์ดุสิตที่จะได้รับการดูแลและบริหารจัดการอย่างเต็มที่ เนื่องจากองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยได้ถูกกำหนดให้เป็นหน่วยงานเป็นรัฐวิสาหกิจ ดังนั้นในช่วงเวลาตั้งแต่ทศวรรษ 2500 องค์การสวนสัตว์จะเป็นหน่วยงานหนึ่งที่ได้รับงบประมาณโดยตรงจากรัฐบาล การบริหารงานของสวนสัตว์ดุสิตจึงเน้นไปที่การปรับปรุงสวนสัตว์ให้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจของคนในกรุงเทพมหานครเป็นหลักก่อนมากกว่าเพื่อการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ซึ่งจะเกิดขึ้นในช่วงเวลาต่อมา

3.4 สวนสัตว์ : สถานที่พักผ่อนกลางเมืองหลวง

ในช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่หนึ่งถึงสงครามโลกครั้งที่สอง จำนวนประชากรของกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นอย่างมากเห็นได้จาก ใน พ.ศ. 2462 จำนวน 437,294 คน พ.ศ.2472 จำนวน 713,384 คน พ.ศ.2480 จำนวน 890,453 คน² ส่งผลให้เกิดความต้องการสินค้าและบริการในสังคมเมืองกรุงเทพฯ เป็นจำนวนมาก³ ประกอบกับการเติบโตและการขยายตัวทางการค้า

¹ บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. (2519). เล่มเดิม. หน้า 101.

² สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2553). รายงานสถิติรายปีประเทศไทย พ.ศ. 2553 (ฉบับพิเศษ). หน้า 9.

³ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. หน้า 307.

ภายในประเทศที่เรียกได้ว่าเป็นยุคผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้ายุคแรกของไทย ทำให้ชีวิตของคนกรุงเทพฯเปลี่ยนแปลงไปสู่ชีวิตสังคมเมืองสมัยใหม่

การเพิ่มจำนวนของข้าราชการระดับล่างอย่างรวดเร็ว เปิดโอกาสให้พลเมืองที่ไม่ใช่สมาชิกจากราชตระกูลเข้ารับราชการมากขึ้น ดังสถิติที่บันทึกไว้ระหว่าง พ.ศ. 2433 และ 2462 ว่าจำนวนข้าราชการที่รับเงินเดือนประจำเพิ่มขึ้นจาก 12,000 คน เป็น 80,000 คน¹ การทำงานและใช้เวลาแบบใหม่ที่เริ่มแยกขาดระหว่างเวลาทำงานและวันหยุดเริ่มชัดเจนมากขึ้น และผู้รับราชการก็ได้จำกัดอยู่แต่ชนชั้นสูงดั้งเดิมแล้ว ทำให้พวกเขาเหล่านี้มีโอกาสเดินทางไปท่องเที่ยว² ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมความบันเทิงที่เกิดขึ้นตามการขยายตัวของพื้นที่สาธารณะ ไม่ว่าจะเป็นการชมภาพยนตร์ การเที่ยวเตร่กินดื่มในสถานที่กินดื่มสาธารณะและสถานเริงรมย์ และการพักผ่อนหย่อนใจในสวนสาธารณะ กิจกรรมในพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งหมดนี้เป็นตัวอย่างสำคัญที่เผยให้เห็นการใช้ชีวิตยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ ในโลกสมัยใหม่และการกลายสภาพเป็นเมืองกลางคืนของกรุงเทพฯ ในทศวรรษ 2460³ ทำให้แหล่งท่องเที่ยวในกรุงเทพมหานครมีทั้งช่วงกลางวันและกลางคืน⁴ ประทับ คล่องตรวจโรค นักธุรกิจจับเหมาก่อสร้าง ประธานกรรมการบริษัท อินเทอร์เน็ตชั้นนำ บิสซิเนสดีเวลลอปเม้นท์ จำกัด ได้บันทึกเรื่องราวชีวิตของตนเองในช่วงตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 - พ.ศ. 2512 ได้กล่าวถึงเขาตินวนาไว้ในช่วงรัชกาลที่ 7 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของชนชั้นที่ดุสิตที่ติดหูและขึ้นชื่อมานานไว้ว่า

“ข้าพเจ้าอดทนอยู่ได้ประมาณ 3 เดือน ก็เก็บสตางค์ได้กว่า 60 สตางค์ พอวันนั้นก็เดินแถวไปถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้ากับแถวโรงเรียน พอเขาเลิกปล่อยให้กลับบ้านข้าพเจ้าก็ไม่ยอมกลับ เที่ยวดิ้นหาของเล่น ซื้อปิ่นแก้วปึงอย่างสนุกสนาน เข้าเขาดินเดินดูลิงดูช้างจนมืด สตางค์ก็หมด ทั้งหิวทั้งเหนื่อยจะเดินกลับบ้านก็ไม่ไหวหมดแรง”⁵

¹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). เล่มเดิม. หน้า 299.

² ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์. (2563). ประวัติศาสตร์แห่งการเดินทางและภูมิศาสตร์การเมืองในรอบศตวรรษ. หน้า 58.

³ วีระยุทธ ปีสาลี. (2555). เล่มเดิม. หน้า 139.

⁴ ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์. (2563). เล่มเดิม. หน้า 90.

⁵ ประทับ คล่องตรวจโรค. (2513). สารคดีนิยายแห่งชีวิต 50 ปีของข้าพเจ้า. หน้า 80.

เห็นได้ว่าเขาดินวนาเป็นสถานที่ที่คนในกรุงเทพฯมักเข้าไปเที่ยวชมในเวลาว่างเพื่อเป็นการพักผ่อนหย่อนใจ จนกระทั่งทศวรรษ 2480 ความนิยมเช่นนี้ยังมีอยู่และทวีความสำคัญมากขึ้น อีกทั้งในสมัยที่จอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในสมัยแรก (พ.ศ. 2481-2487) รัฐบาลได้ส่งเสริมให้ประชาชนรู้จักและประกอบกิจกรรมการพักผ่อนหย่อนใจ เพื่อแสดงถึงความ เป็น “อารยะ” ของประชาชนในชาติ¹ จนกลายเป็นเหตุผลหนึ่งที่รัฐบาลจำเป็นต้องขอพระราชทาน เขาดินวนามาเป็นสวนสาธารณะอีกแห่ง เทศบาลนครกรุงเทพได้มีหนังสือไปยังสำนักกราช เลขาธิการ ดังนี้

“...สวนสาธารณะของเทศบาลกรุงเทพมีแต่สวนลุมพินีแห่งเดียว ไม่พอสำหรับประโยชน์แห่งประชาชน เทศบาลนครกรุงเทพจึงใคร่ขอ พระราชทานพระบรมราชานุญาตดัดแปลงบริเวณเขาดินวนาและสวนกวาง 2 แห่งนี้ เป็นสวนสาธารณะของเทศบาลนครกรุงเทพเปิดให้ประชาชนได้ใช้เป็น ที่หย่อนใจเพิ่มขึ้นอีก คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในพระปรมาภิไธย สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวลงมติอนุญาต และมีบัญชาว่า ในเขาดินมีสัตว์เลี้ยงไว้ หลายอย่าง ขอได้รับไปเลี้ยงด้วย...”²

เมื่อเทศบาลนครกรุงเทพ ได้รับพระบรมราชานุมัติแล้ว ได้จัดการสร้างถนนลาดยางใน บริเวณเขาดินวนา และสนามเสือป่า สร้างบ่อเลี้ยงสัตว์ คอกสัตว์ และทรงสัตว์ เพื่อนำสัตว์มาเลี้ยง ไว้ให้ประชาชนชม โดยได้ย้ายกวางจากสวนอัมพรมาไว้ในเขาดินวนา ย้ายสัตว์บางชนิด เช่น จระเข้ ลิง จากสวนสราญรมย์มาไว้ในเขาดินวนา และขอให้สำนักพระราชวังส่งช้างหลวงมาให้ประชาชน ชมในวันอาทิตย์ มี พังแป้น และพังล่า เป็นต้น³ เขาดินวนาจึงได้เปลี่ยนเป็น สวนสัตว์ดุสิต ตั้งแต่ พ.ศ.2481 เป็นต้นมา

ต่อมาเมื่อ พ.ศ.2485 เกิดอุทกภัยน้ำท่วมกรุงเทพ สวนสัตว์ดุสิตได้รับความ กระทบกระเทือนมาก สัตว์หลายชนิดสูญหายหรือว่ายน้ำหนีไป เหลืออยู่เพียงบางส่วนเท่านั้น สวน

¹ อีสริย์ คุณากรบดินทร์. (2562, พฤษภาคม-ธันวาคม). บทบาทของโรงภาพยนตร์ในยุคจอมพล ป. พิบูลสงคราม. Veridian E-Journal, Silpakorn University. 12(6): 969.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.31/4 การจัดสวนพฤกษศาสตร์และสวนสัตว์ที่ลุมพินี (พ.ศ.2481-2496).

³ เกยูร ศรีม่วง. (2531). สวนสัตว์ดุสิต ใน องค์การสวนสัตว์. (2531). **ที่ระลึกในวาระครบรอบ 50 ปี สวนสัตว์ดุสิต 18 มีนาคม 2531**. หน้า 13.

สัตว์จึงได้หยุดให้บริการประชาชนไประยะหนึ่ง¹ จนกระทั่งใน พ.ศ.2491 ได้มีการจัดตั้ง คณะกรรมการพิจารณาสอบสวนวางโครงการและแผนผัง เพื่อดำเนินการปรับปรุง ขยาย สวนสาธารณะ สวนสัตว์ และที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนให้เหมาะสมกับความต้องการของ บ้านเมืองและประชาชนที่จะเกิดประโยชน์ในด้านความสุขสำราญตลอดจนบำรุงพลานามัย ศึกษา ให้ความรู้ทั้งผู้ใหญ่และกุลบุตรธิดา² แสดงให้เห็นถึงความนิยมในการเข้าชมสวนสัตว์ของประชาชน ในช่วงเวลาดังกล่าว

เมื่อเกิดสวนสัตว์สาธารณะขึ้นมาในสังคมไทย รูปแบบการดำเนินชีวิตในพื้นที่สาธารณะ แห่งใหม่นี้ก็เกิดขึ้นตามมาด้วย รูปแบบชีวิตสมัยใหม่หมายถึงการพักผ่อนหย่อนใจที่กลายเป็นเรื่อง สำคัญ³ บางครอบครัวนำอาหารใส่ปิ่นโตไปปูเสื่อนั่งรับประทานกันตามริมสระ หากเป็นหนุ่มสาวจะ ใช้เป็นพื้นที่พบปะกัน หากเป็นเด็ก ๆ จะชอบมาวิ่งเล่นมาก เพราะมีพุ่มไม้สูง ๆ ต่ำ ๆ อีกทั้งพื้นที่ กว้างขวาง⁴ มีการแต่งเพลงเกี่ยวกับสถานที่ท่องเที่ยวขึ้น คือ เพลงกรุงเทพฯราตรี จากตอนหนึ่งของ เพลงกรุงเทพฯราตรีนี้ แสดงให้เห็นว่าค่านิยมการพักผ่อนหย่อนใจนอกบ้านในกรุงเทพมหานครที่ ได้รับความนิยมมากขึ้น โดยมีสถานที่หลายแห่งที่มักมีการไปพักผ่อนหย่อนใจในช่วงกลางคืน ซึ่งเขาดินวนาเป็นอีกหนึ่งสถานที่หลักที่ผู้คนมักเข้าไปพักผ่อนหย่อนใจในช่วงกลางคืนเช่นกัน โดยเฉพาะช่วงทศวรรษ 2480 ดังที่วีระยุทธ ปีศาจ ได้ยกตัวอย่างมาดังนี้

“...แหล่งเที่ยวหย่อนใจทั่วไปหลากหลายเรียง หญิงชายค้ำค้ำเคียงเปลวเสียงดนตรี
ทุกคืนเสียงเพลงครื้นเครงเพราะดี สวนลุมพินีเขาดินวนา...”⁵

¹ เกยูร ศรีม่วง. (2531). สวนสัตว์ดุสิต ใน องค์การสวนสัตว์. (2531). เล่มเดิม. หน้า 14.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.31/4 การจัดสวนพฤกษศาสตร์และสวนสัตว์ที่ลุมพินี (พ.ศ.2481-2496).

³ เอกชัย เอื้อธรรพพิสิฐ. (2545). สวนสัตว์ : มายาคติว่าด้วยธรรมชาติและสัตว์ป่า. หน้า 86.

⁴ ดำเนียร เลขะกุล. (2504, กันยายน). สวนสัตว์ดุสิต. *อนุสาร อ.ส.ท.* 2(2): 37.

⁵ เพลงกรุงเทพฯราตรี ผู้แต่ง คือ แก้ว อัจฉริยะกุล ผู้แต่งทำนอง คือ เอื้อ สุนทรสนาน ขับร้องโดย เอื้อ สุนทรสนานและชวลีย์ ช่างวิทย์ สันนิษฐานว่าแต่งขึ้นราวทศวรรษที่ 2480 อ้างถึงใน วีระยุทธ ปีศาจ. (2555). เล่มเดิม. หน้า 94.

เขาดิน (สวนสัตว์ดุสิต) จึงไม่ได้เป็นเพียงสวนสัตว์เท่านั้น แต่ยังเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจอันดับต้น ๆ ของกรุงเทพฯ ในยุคที่ยังไม่มีห้างสรรพสินค้าอยู่ทุกมุมเมือง ต่างพากันมาใช้ชีวิตวันหยุดหรือในเทศกาลต่าง ๆ¹ เช่น งานฉลองรัฐธรรมนูญ งานประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น

3.3.1 งานฉลองรัฐธรรมนูญ

งานฉลองรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2482 ได้มีการย้ายมาจัดงานในพื้นที่บริเวณเขาดินวนาและบริเวณโดยรอบ โดยหลวงพรหมโยธี รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงกลาโหมในฐานะประธานกรรมการจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2482 ได้ให้เหตุผลไว้ว่า

“สถานที่เดิมไม่อำนวยให้จัดงานชนิดมหิพารยี้ดังที่กำลังจัดอยู่เวลานี้ได้เพียงพอ...กับความรู้สึกว่าพระราชอุทยานสราญรมย์คับแคบ ทั้งจะสร้างสิ่งใดลงไปให้เป็นสิ่งถาวรไม่ได้โดยไม่เหมาะสมกับสถานที่นั้นด้วย คณะกรรมการจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญ จึงได้พิจารณาเปลี่ยนสถานที่ซึ่งงานเสีย โดยจัดให้งานแผนกมหุรสปที่เคยมี ณ ท้องสนามหลวงไปมี ณ สวนลุมพินี ส่วนงานแผนกประกวดต่าง ที่เคยมีในพระราชอุทยานสราญรมย์นั้น ได้จัดไปมีที่บริเวณเขาดินวนา ลานพระบรมรูป และสวนอัมพร ทั้งนี้เพราะสถานที่ดังกล่าวมีอาณาบริเวณกว้างใหญ่ไพศาล ทั้งหมดที่จะปลูกสร้างสิ่งถาวรลงไป”²

ดังนั้น พ.ศ.2482 จึงถือเป็นปีแรกที่มีการจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญโดยใช้พื้นที่ของสวนสัตว์ดุสิต ด้วยเหตุผลที่เกี่ยวกับความกว้างขวางและความสะดวกของสถานที่

การจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2484 มีมติจัดงานฉลอง แบ่งเป็น 2 แห่ง คือ งานฉลองภายนอก ให้มีบริเวณท้องสนามหลวง เริ่มแต่วันที่ 8 ถึง 12 ธันวาคม งานฉลองภายใน ให้มีที่บริเวณเขาดินวนา สนามเสือป่า และสวนอัมพร เริ่มแต่วันที่ 8 ถึง 14 ธันวาคม เพื่อยังความครึกครื้นให้แก่งานอันสำคัญของชาติและเชิญชวนหน่วยราชการมาร่วมออกร้านในบริเวณงานฉลองภายในเขาดินวนา สนามเสือป่า และสวนอัมพร เพื่อเผยแพร่กิจการที่ประชาชนควรทราบ

¹ สุภัทญา เตชะชูเชิด. (2561). ย้อนตำนาน 80 ปีเขาดินกับการกิจการเป็นสวนสัตว์ยุคใหม่. *National Geographic ฉบับภาษาไทย*. หน้า 48.

² หนังสือพิมพ์ศรีกรุง. (17 พฤษภาคม 2482) : 5 อ้างถึงใน สุพิศรา กอบกิจสุขสกุล. (2531). *การประกวดนางสาวไทย (พ.ศ.2477-2530)*. หน้า 71.

หรือจำหน่ายสินค้า หรือมีการแสดงต่าง ๆ¹ เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 มีความรุนแรงมากขึ้นการจัดงานรื่นเริงต่าง ๆ ถูกงดจนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุด

ใน พ.ศ.2490 ได้มีการจัดงานโดยใช้สวนสัตว์ดุสิตเป็นพื้นที่ในการจัดงาน โดยรัฐบาลได้พิจารณาเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลวชิราลงกรณ) เมื่อครั้งยังไม่ได้ประกอบพิธีบรมราชาภิเษก) จะทรงบรรลุนิติภาวะในวันที่ 5 ธันวาคม 2490 จึงเห็นเป็นการสมควรจะมีการสมโภชฉลองพระชนมายุ กับอีกประการหนึ่งในช่วงภายหลังสงครามนี้ได้เห็นว่าการฉลองรัฐธรรมนูญมานาน ถ้าได้มีการฉลองรัฐธรรมนูญช่วยสร้างความสนุกสนาน เพื่อให้ราษฎรได้พักผ่อนหย่อนใจ ก็จะเป็นทางหนึ่งที่ช่วยให้จิตใจของราษฎรปกติดีขึ้น ควรใช้สถานที่บริเวณสวนอัมพรและเขาดินกับบริเวณท้องสนามหลวง ในบริเวณสวนอัมพรและเขาดินกำหนดให้มีงาน 7 วัน คือ ตั้งแต่วันที่ 5-11 ธันวาคม พ.ศ.2490 แสดงกิจการของกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ โดยมีการตั้งจุดจำหน่ายบัตรผ่านประตูบริเวณสวนอัมพร เขาดิน สนามเสือป่า และกองมหรสพจัดการให้มีดนตรีในบริเวณงาน ณ สวนอัมพรและเขาดิน² งานฉลองรัฐธรรมนูญ พ.ศ.2491 บริเวณเขาดินวนา สนามเสือป่า และสวนอัมพร ให้มีการแสดงหนักไปในทางการแสดงกิจการของกระทรวง ทบวง กรม ต่าง ๆ การแสดงเกษตร พาณิชย และอุตสาหกรรมกับการแสดงศิลปหัตถกรรม³

3.3.2 งานประเพณีสงกรานต์

งานประเพณีสงกรานต์ พ.ศ.2493 เขาดินวนาเป็นเส้นทางผ่านในกำหนดการอัญเชิญพระพุทธรูปศิลาขาวเพื่อให้ประชาชนได้สรงน้ำ มีการจัดแสดงมหรสพต่าง ๆ เช่น ละคร นาฏดนตรี หุ่นกระบอก หนังตะลุง ภาพยนตร์ เพลงทรงเครื่อง ฯลฯ และการบรรเลง ซึ่งหน่วยงานราชการต่าง ๆ จัดมาที่บริเวณงานสนามเสือป่า บริเวณเขาดินวนา และบริเวณสวนอัมพร⁴

การจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญและงานประเพณีสงกรานต์ซึ่งพื้นที่ในการจัดงานแม้จะไม่ได้จัดอยู่ในเขาดินวนาหรือสวนสัตว์ดุสิตเพียงแห่งเดียว แต่มีการจัดงานโดยใช้พื้นที่เป็นบริเวณกว้าง

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0201.2.1.28.1/2 เชิญออกร้านในงานฉลองรัฐธรรมนูญ 2484 (พ.ศ.2484).

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0201.2.1.28.1/4 งานฉลองราชินิติภาวะและงานฉลองรัฐธรรมนูญ ปี 2490 (พ.ศ.2490).

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0201.2.1.28.1/5 การจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญ ปี 2491 (พ.ศ.2491).

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0201.2.1.28.2/2 การฟื้นฟูประเพณีฉลองวันตรุษสงกรานต์ ปี 2493 (พ.ศ.2493-2494).

ทั้งสวนอัมพรและสนามเสือป่า ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีบริเวณกว้างขวางเมื่อรวมเข้ากับพื้นที่ของสวนสัตว์ดุสิตเข้าไปด้วยแล้วจึงทำให้การจัดงานมีความเหมาะสมสามารถจัดงานรูปแบบต่าง ๆ ไว้ได้ตามที่ ต้องการ สวนสัตว์ดุสิตจึงมักถูกใช้เป็นสถานที่ในการจัดงานเทศกาลต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงบทบาทของการเป็นพื้นที่ของการพักผ่อนหย่อนใจของประชาชนผ่านการจัดงานเทศกาลต่าง ๆ

ใน พ.ศ.2495 รัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทย (พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ได้มี รายงาน เรื่อง การใช้พื้นที่ของเขาดินว่า เพื่อให้เพียงพอต่อความต้องการของประชาชนผู้เข้าชม สวนสัตว์และเพื่อเพิ่มปริมาณและชนิดของสัตว์ให้มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นอีก จึงเห็นสมควรให้ ดำเนินการขยายและปรับปรุงสวนสัตว์ในบริเวณเขาดินวนาและสวนลุมพินีให้มีอาณาเขตกว้าง ออกไปอีก เพราะสวนสัตว์ที่ได้จัดเลี้ยงไว้ให้ประชาชนชมในเขาดินวนาขณะนี้ มีสถานที่จำกัดและ คับแคบไม่เหมาะสมที่จะดำเนินการ ในบริเวณเขาดินวนาและสวนลุมพินีเป็นที่ดอน มีสระ มีต้นไม้ ร่มรื่น และมีสภาพคล้ายกับสวนสัตว์ในต่างประเทศ จึงเหมาะแก่การที่จะจัดขยายและปรับปรุงให้ เป็นสวนสัตว์สำหรับให้ประชาชนได้มาชมและใช้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ¹

ดังนั้นสวนสัตว์ดุสิตจึงมีสถานภาพเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของกรุงเทพมหานครมา ตั้งแต่ช่วงก่อนการเปิดเป็นสวนสัตว์อย่างเป็นทางการใน พ.ศ.2481 และมีความสำคัญมากขึ้นใน ฐานะที่เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจที่เข้าถึงได้ไม่ง่าย เต็มไปด้วยร่มไม้ อีกทั้งยังมีความเหมาะสมใน การใช้เป็นสถานที่จัดงานต่าง ๆ เพราะมีอาณาเขตติดต่อกันกับสวนอัมพร สนามเสือป่าอีกด้วย แสดงให้เห็นว่าสวนสัตว์ดุสิตเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจหลัก ๆ ของคนในกรุงเทพมหานคร

การเปลี่ยนแปลงมุมมองของที่มีต่อสัตว์และกระแสการอนุรักษ์ป่าและสัตว์ป่าทำให้เกิด องค์กรและกลุ่มบุคคล ได้แก่ สมาคมสงเคราะห์สัตว์ นิยมไพรสมาคม และอาชีพสัตวแพทย์ แต่ถึง กระนั้นการล่าสัตว์ป่ายังคงมีอยู่ในกลุ่มคนจำนวนหนึ่ง กระบวนการแก้ปัญหาการตระหนักรู้ใน ความสำคัญของสัตว์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติจึงมีความสำคัญมากในขณะนั้น ซึ่งบุคคลที่มี บทบาทในการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ ป่า และสัตว์ป่า คือ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล กับ นิยมไพรสมาคม

ในขณะเดียวกันสวนสัตว์ดุสิตได้เปิดอย่างเป็นทางการใน พ.ศ.2481 ภายใต้การดูแลของ เทศบาลนครกรุงเทพ อีกทั้งยังมีนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล เข้ามาเป็นคณะกรรมการพิจารณา สอบสวนวางโครงการและแผนผัง ตลอดจนดำเนินการปรับปรุง ขยาย สวนสาธารณะ สวนสัตว์ สวนพฤกษชาติและที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน ทำให้สวนสัตว์ทำหน้าที่ในการเป็นตัวแทน

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.31/4 การจัดสวนพฤกษศาสตร์และสวนสัตว์ที่ลุมพินี (พ.ศ.2481-2496).

ของการอนุรักษ์สัตว์ป่าควบคู่ไปกับการเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจของคนกรุงเทพฯ แต่การบริหารจัดการสวนสัตว์ของเทศบาลนครกรุงเทพนั้นยังเต็มไปด้วยอุปสรรค ทั้งในด้านสภาพภูมิทัศน์ การดูแลรักษาสัตว์ที่อยู่อาศัยของสัตว์ต่าง ๆ อาคารสถานที่ สวนสัตว์จึงไม่ได้ทำหน้าที่ของตนเองได้ดีเท่าที่ควรจะเป็น ประกอบกับเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้สวนสัตว์ชบเซาและกลับมาฟื้นตัวอีกครั้งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง สวนสัตว์กลายเป็นสถานที่จัดงานในโอกาสพิเศษต่าง ๆ เพื่อให้ประชาชนชนได้ใช้เป็นสถานที่พักผ่อน แต่ปัญหาด้านการบริหารจัดการสวนสัตว์ยังคงเป็นปัญหาอย่างต่อเนื่องส่งผลให้ใน พ.ศ.2497 มีการโอนย้ายสวนสัตว์เข้าไปอยู่ภายใต้หน่วยงานรัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้นใหม่เพื่อรองรับงานด้านสวนสัตว์โดยเฉพาะ คือ องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย

บทที่ 4

สวนสัตว์ในยุคแห่งการอนุรักษ์ พ.ศ.2497 – 2520

เมื่อเข้าสู่ พ.ศ.2497 สวนสัตว์ดุสิตได้เข้ามาอยู่ในความดูแลขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย ถือเป็นช่วงเวลาที่สวนสัตว์ดุสิตได้รับการควบคุมดูแลโดยหน่วยงานที่ถูกจัดตั้งขึ้นเพื่อกิจการสวนสัตว์โดยเฉพาะ ต่างจากเดิมที่ผ่านมา ทำให้ในช่วงเวลาดังกล่าวเกิดการพัฒนารูปแบบสวนสัตว์ในด้านต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้น ถือเป็นช่วงเวลาของความเจริญรุ่งเรืองของสวนสัตว์ดุสิต อีกทั้งเป็นช่วงเวลาของกระแสการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ขยายตัวออกไปวงกว้างมากขึ้น ซึ่งกระแสความคิดนี้ได้รับการขับเคลื่อนจากกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ที่ได้มีบทบาทมาแล้วตั้งแต่ช่วงก่อนการก่อตั้งองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย

ในบทนี้จะกล่าวถึงแนวคิดด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่ได้รับการเผยแพร่อย่างหลากหลายมากขึ้นในสังคมไทยซึ่งต่อเนื่องจากช่วงเวลาที่กล่าวไปแล้วในบทที่ผ่านมาซึ่งแนวคิดนี้ได้มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้และอนุรักษ์สัตว์ป่าที่ขยายวงกว้างมากขึ้น ตลอดจนการบริหารงานสวนสัตว์ขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในการดูแลจัดการสัตว์เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์สัตว์ป่า ทำให้สวนสัตว์เป็นมากกว่าที่พักผ่อนหย่อนใจอย่างที่เคยเป็นมา

4.1 การเผยแพร่แนวคิดด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสัตว์ป่าในสังคมไทย

ตั้งแต่ที่ได้มีการก่อตั้งนิคมไพรสมาคมใน พ.ศ.2495 นั้น ได้มีการเผยแพร่แนวคิดทางด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสัตว์ป่า โดยมีนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุลเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่แนวคิดดังกล่าวซึ่งการเผยแพร่แนวคิดการอนุรักษ์ธรรมชาติและสัตว์ป่าของนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุลนั้นมีทั้งรูปแบบของการเขียนบทความ การออกนิตยสาร การรณรงค์ผลักดันกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสัตว์ป่า การก่อตั้งชมรม และการสร้างวันสำคัญเกี่ยวกับสัตว์ป่า

4.1.1 การเคลื่อนไหวของนิคมไพรสมาคมในการเผยแพร่แนวคิดด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสัตว์ป่า

ต้นทศวรรษ 2500 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีและเริ่มต้นวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรกขึ้นมา ทรัพยากรธรรมชาติกลายเป็นคำที่นิยมและมีความหมายแก่สังคมอย่างกว้างขวางและกลายเป็นหลักคิดสำคัญในแต่ละหน่วยงานราชการ¹

¹ เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. (2534). วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า. อ้างถึงใน อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2545). นิเวศประวัติศาสตร์ : พรหมแดนความรู้. หน้า 27.

ในขณะที่เดียวกันการตัดไม้ทำลายป่ายังคงมีอยู่อย่างกว้างขวางทำให้เกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่มีแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ นั่นคือ กลุ่มของนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุลและนิยมไพรสมาคมที่ได้เข้ามามีบทบาทในการเผยแพร่แนวคิดในการอนุรักษ์ธรรมชาติและสัตว์ป่า

นายแพทย์บุญส่ง ได้เขียนบทความเรื่อง นกในประเทศไทยลงในวารสารวิทยาศาสตร์เป็นประจำมาตั้งแต่ พ.ศ.2498 เป็นผู้ผลักดันให้มีการออกนิตยสารของสมาคม ชื่อว่า “นิยมไพร” ในเดือนเมษายน พ.ศ.2501 ถือเป็นนิตยสารรายเดือนเล่มแรกของสมาคม¹ หน้าแรกของนิตยสารได้ระบุวัตถุประสงค์ของการทำนิตยสารไว้ว่า “นิยมไพรเป็นหนังสือรายเดือนเพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมให้สัตว์ป่า” ซึ่งนับเป็นนิตยสารเล่มแรกที่ชูประเด็นและเป็นจุดกำเนิดของการอนุรักษ์ธรรมชาติอันมีป่าไม้และสัตว์ป่าเป็นศูนย์กลาง นับตั้งแต่บัดนั้นนายแพทย์บุญส่งได้เขียนและแปลหนังสือเกี่ยวกับสัตว์จำนวนมากกว่า 30 เรื่อง เล่มที่แพร่หลายคือ ธรรมชาตินานาชาติ ลูกกระทิง และสัตว์ป่าเมืองไทย² ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐรายวันนายแพทย์บุญส่ง ได้เขียนบทความต่อเนื่องโดยใช้ชื่อว่า “หากป่าไม้ยังอยู่ ยืนยง” มาตั้งแต่ พ.ศ.2502³ เห็นได้ชัดเจนว่าพลังของความต้องการให้เกิดการอนุรักษ์ธรรมชาติในสังคมไทยเกิดขึ้นจากแรงผลักดันของประชาชนนอกระบบราชการ ถือได้ว่าเป็นกลุ่มประชาชนกลุ่มแรก ซึ่งต่อมาหลังจากภาคสังคมนี้จะขยายตัวมากขึ้น⁴ บทบาทของนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุลและนิยมไพรสมาคมได้พัฒนาขึ้นโดยเข้าไปมีส่วนในการผลักดันกฎหมายเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสัตว์ป่าให้เกิดขึ้น

นายแพทย์บุญส่ง กล่าวถึงความสำคัญของป่าที่มีต่อสัตว์ป่าไว้ว่า

“สัตว์ป่าต้องอาศัยป่าไม้ สัตว์ใหญ่ตั้งแต่ช้างลงมาจนถึงสัตว์เล็ก เช่นตุ่นและเล็กลงไปจนถึงไส้เดือน กิ่งก็ ออาศัยป่าไม้แทบทั้งสิ้น การทำลายป่าไม้หมายความว่า เป็นการทำลายที่อยู่ของสัตว์ป่า ฉะนั้นจึงเป็นสิ่งสำคัญที่

¹ อนุสรณ์งานศพ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 6 มิถุนายน 2535. หน้า 189.

² สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย. (2550). ปากไก่ ฉบับ 100 ปี เพชรงามสามนักเขียนไทย : ยาขอบ มนัส จรรย์รงค์ หมอบุญส่ง เลขะกุล. หน้า 106.

³ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล. (2502). หากป่าไม้ยังอยู่ ยืนยง. หน้า ก.

⁴ อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2545). นิเวศประวัติศาสตร์ : พรมแดนความรู้. หน้า 25.

จะต้องรักษาป่าไว้เพื่อรักษาสัตว์ป่า ไม่ใช่จะหลับหูหลับตาเปิดป่าให้ราษฎร
ทำอะไรจนเสียความสมดุลของธรรมชาติ”¹

นอกจากนี้วิธีการที่ดีที่สุดในทัศนะของนายแพทย์บุญส่ง คือ การจัดตั้งป่าสงวนและวน
อุทยาน นอกจากจะเป็นการรักษาป่าไว้เพื่อเก็บผลจากป่าแล้ว ยังเป็นการคุ้มครองสัตว์ป่าให้คงมี
อุดมสมบูรณ์ไม่น้อยลง จนสูญพันธุ์ต่อไปอีกด้วย²

การรณรงค์ผลักดันรัฐบาลให้ออกกฎหมายคุ้มครองสัตว์ป่าและจัดตั้งอุทยานแห่งชาติ
นับว่าเป็นงานชิ้นสำคัญที่สุดชิ้นหนึ่งของนิคมไพรสมาคมที่เป็นรูปธรรมในการอนุรักษ์
ทรัพยากรธรรมชาติในเวลานั้น ใน พ.ศ.2501 นิคมไพรสมาคมได้เสนอรัฐบาล ให้ประกาศเขต
อุทยานแห่งชาติหลายแห่ง ได้แก่ เขตกเขาสลอบ (กาญจนบุรี) เขตกพาน (สกลนคร) ทุ่งแสลง
หลวง (พิษณุโลก) เขตกฉกภู (จันทบุรี) เขตกเขาหลวง (นครศรีธรรมราช) ดอยอินทนนท์ ดอยสุ
เทพ (เชียงใหม่) เขตกอยดาว (จันทบุรี) ป่าน้ำหนาว (เพชรบูรณ์) และป่าทับลาน (ระหว่างอำเภ
ปักธงชัย และปราจีนบุรี)

รูปแบบการดำเนินงานของนิคมไพรสมาคมนั้นใช้วิธีในการติดต่อสื่อสารกับรัฐบาล
โดยตรง เห็นได้จากเมื่อมีเรื่องที่จะทักท้วงหรือเสนอรัฐบาลจะเป็นหนังสือถึงรัฐบาลโดยตรง
แล้วสมาคมฯ โดยนายแพทย์บุญส่งและคณะกรรมการจะขออนุญาตเข้าพบนายกรัฐมนตรีเพื่อ
ชี้แจงและหารือเกี่ยวกับรายละเอียดของเรื่องราวที่เสนอไป วิธีการดังกล่าวได้ผลดีสมตามความ
มุ่งหมายของสมาคมฯ อีกทั้งถือเป็นความโชคดีของสมาคมฯ ที่ในระยะนั้น รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์
ธนะรัชต์ และต่อมาเป็นรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร มีใจกว้างยินดีรับฟังและรับข้อเสนอ
หลังจากที่มีความพยายามเสนอรัฐบาลขอให้มีการจัดตั้งอุทยานแห่งชาติมาตั้งหลายรัฐบาล แต่
ไม่มีรัฐบาลใดสนใจ

จนกระทั่งใน พ.ศ. 2502 นายแพทย์บุญส่ง ยังได้พยายามผลักดันการอนุรักษ์ธรรมชาติและ
สัตว์ป่าต่อไปและยังไม่ละความพยายามในการเสนอให้มีการจัดตั้งอุทยานแห่งชาติขึ้น ใน
ฐานะนายนิคมไพรสมาคมได้นำคณะกรรมการเข้าคำนับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และขอความ
ร่วมมือจากพ่อเลี้ยงพงษ์สวัสดิ์ สุริโยทัย ซึ่งเป็นผู้ที่สนิทสนมกับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์
นายแพทย์บุญส่งและพ่อเลี้ยงพงษ์สวัสดิ์จึงชักชวนให้จอมพลสฤษดิ์ขึ้นเฮลิคอปเตอร์ไปดูป่าดง
พญาเย็นที่เคยยิ่งใหญ่ในอดีต แต่ในขณะนั้นสภาพป่าแย่มาก จอมพลสฤษดิ์วิตกกังวลกับความ

¹ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล. (2502). หากป่าไม่ยังอยู่ ยินยอม. หน้า 17.

² นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล. (2502). เล่มเดิม. หน้า 17-18.

จริงที่ได้พบทำให้จอมพลสฤษดิ์เปลี่ยนความคิด จากเดิมที่ไม่เคยคิดว่า ป่าไม้ของไทยจะหมดไป นำไปสู่ความคิดในการที่จะคุ้มครองรักษาธรรมชาติโดยเฉพาะป่าไม้ จึงยอมให้จัดตั้งอุทยานแห่งชาติ¹ เมื่อความคิดในการตั้งอุทยานแห่งชาติขึ้นในประเทศไทยได้รับความเห็นชอบจาก นายกรัฐมนตรี จอมพลสฤษดิ์จึงมีคำสั่งให้กระทรวงเกษตรและกระทรวงมหาดไทยจัดการ ร่วมมือ และประสานงานกันจัดการ โดยกระทรวงมหาดไทยได้ประกาศเมื่อ 6 พฤศจิกายน พ.ศ.2502 เพื่อ กำหนดเขตหวงห้ามที่ดินเพื่อเตรียมจัดเป็นอุทยานแห่งชาติที่เขาใหญ่ ดอยอินทนนท์ จังหวัด เชียงใหม่ ท่งแสงหลวง จังหวัดเพชรบูรณ์ และเทือกเขาสลอบ จังหวัดกาญจนบุรี และในเดือน กันยายนปีเดียวกันนี้ คณะรัฐมนตรีได้แต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาปรับปรุงเขาใหญ่เป็นอุทยาน ขึ้น มีกรรมการทั้งหมด 17 นาย โดยมีรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเกษตรฯ เป็นประธาน กรรมการ ส่วนมากเป็นอธิบดีและผู้แทนกรม และองค์กรที่เกี่ยวข้อง โดยนายแพทย์บุญส่ง ได้ถูกเชิญเป็น กรรมการด้วย คณะกรรมการชุดนี้มีการประชุมเพียงครั้งเดียว

เมื่อวันที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2503 มีเรื่องสำคัญคือ มีเอกชนต่างชาติยื่นขอพัฒนาเขา ใหญ่ โดยจะรับตัดถนนขึ้นไปบนเขาใหญ่ด้วยทุนของตนเอง แต่จะขอกรรมสิทธิ์ที่ดินบนเขาใหญ่ 5,000 ไร่ เพื่อทำสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และขอสัมปทานตั้งคาสีโนบนเขาเป็นเวลา 25 ปี เรื่องนี้ นายแพทย์บุญส่งได้เล่าให้นายแพทย์นัดดา ศรียาภักดิ์ ซึ่งเป็นกรรมการของนิคมไพรสมมาคมฟังว่า ในการประชุมกรรมการครั้งนั้น ท่านได้ลุกขึ้นคัดค้านว่า “ผู้ใดที่ยกเขาใหญ่ไปให้ชาวต่างชาติ ตามที่ เขาเสนอมานี้ ควรจะจับไปลงโทษสถานหนักที่สุด” ซึ่งในที่สุดทั้งรัฐบาลและกรรมการไม่มีใครเห็น ด้วย เพราะเป็นภัยต่อประชาชนและประเทศชาติ²

ต่อมาเมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ.2503 คณะรัฐมนตรีให้ยุบเลิกคณะกรรมการชุดเดิมและ ตั้ง “คณะกรรมการพัฒนาเขาใหญ่” ขึ้นแทน แต่คราวนี้ ผู้แทนนิคมไพรสมมาคมไม่ถูกเชิญให้เข้าอยู่ ในกรรมการชุดใหม่นี้ และเมื่อสภารับหลักการ พ.ร.บ. อุทยานแห่งชาติ ทำให้อุทยานแห่งชาติเขา ใหญ่เปิดดำเนินการใน พ.ศ. 2505 ประเทศไทยจึงได้มีเขาใหญ่เป็นอุทยานแห่งชาติแห่งแรกที่ผิ ดแบบแผนของอุทยานแห่งชาติทั่วโลก โดยมีสนามกอล์ฟอยู่ในเขตอุทยานฯ ด้วย³ เพราะหาก พิจารณาความหมายของอุทยานแห่งชาติตามพระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ระบุว่า

¹ อนุสรณ์งานศพ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 6 มิถุนายน 2535.

หน้า 77.

² อนุสรณ์งานศพ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 6 มิถุนายน 2535.

หน้า 192.

³ แหล่งเดิม.

“อุทยานแห่งชาติ” หมายถึง ที่ดินซึ่งรวมทั้งพื้นที่ดินทั่วไป ภูเขา ห้วย หนอง คลอง บึง บาง ลำน้ำ ทะเลสาบ เกาะ และชายฝั่งที่ได้รับการกำหนดให้เป็นอุทยานแห่งชาติ ลักษณะที่ดินดังกล่าว เป็นที่มีสภาพธรรมชาติที่น่าสนใจ และมีได้อยู่ในกรรมสิทธิ์หรือครอบครองโดยชอบด้วยกฎหมาย ของบุคคลใด ที่มีโชทบวงการเมือง ในขณะที่เดียวกันเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเป็นอีกวิธีหนึ่งในการอนุรักษ์ สัตว์ป่าให้ปลอดภัยจากการถูกล่าได้เช่นกัน โดยเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่านั้น หมายถึง พื้นที่ที่กำหนด ขึ้นเพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าโดยปลอดภัย เพื่อว่าสัตว์ป่าในพื้นที่ดังกล่าวจะได้มีโอกาส สืบพันธุ์และขยายพันธุ์ตามธรรมชาติได้มากขึ้น ทำให้สัตว์ป่าบางส่วนได้มีโอกาสกระจายจำนวน ออกไปในท้องที่แหล่งอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกับเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า

การเกิดขึ้นของอุทยานแห่งชาติในสมัยจอมพลสฤษดิ์ถือเป็นการริเริ่มให้คนในสังคม ตระหนักในเรื่องความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ สัตว์ป่า ดังเช่นคำปราศรัยของ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ในใน พ.ศ.2503 ตอนหนึ่งว่า

“...ป่าไม้ให้ประโยชน์แก่ประเทศชาติอย่างมากทั้งทางตรงและทางอ้อม ข้าพเจ้าใคร่จะเปรียบว่า ป่าไม้เป็นเสมือนหัวใจซึ่งคอยสูบฉีดโลหิตคือน้ำไปหล่อ เลี้ยงร่างกายตลอดจนกระดูกสันหลังด้วย เมื่อป่าหมดไปก็เปรียบเสมือนร่างกาย ปราศจากหัวใจ...การใช้ป่าที่ถูกต้อง คือ การใช้ส่วนที่ออกเงยขึ้นหรือใช้แต่ ดอกเบี้ยแต่เก็บทุนไว้ สภาพของป่าไม้จึงจะสามารถดำรงอยู่เพื่ออำนวย คุณประโยชน์ต่าง ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อมอย่างสมบูรณ์แก่ประชาราษฎร์ และประเทศชาติได้...”¹

กระแสดังกล่าวยังส่งผลต่อสัตว์ป่าอีกด้วย เนื่องจาก ก่อนหน้านี้นิยมไพรสมาคมนได้เสนอให้ รัฐบาลออกพระราชบัญญัติคุ้มครองสัตว์ป่ามาหลายสมัย และได้แก้ไขตัดทอนกันตลอดมา แต่ก็ไม่เคยนำเข้าพิจารณาในสภา จนมาถึงรัฐบาลคณะปฏิวัติ (จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์)² จึงได้หยิบยกขึ้น มาพิจารณาแก้ไขปรับปรุง ในที่สุดก็ได้รับหลักการ และต่อมาก็มีการประกาศใช้ พ.ร.บ. สงวนและ คุ้มครองสัตว์ป่า เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ.2503

¹ ม.ป.ต. (2507). พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2503 ; พระราชบัญญัติ อุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 ; และ, คำปราศรัยของ ฯพณฯ จอมพล สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ที่เกี่ยวแก่ป่าไม้. หน้า 47.

² สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย. (2550). เล่มเดิม. หน้า 191.

พื้นที่ป่าทุกแห่งที่กลุ่มสมาคมนิยมไพรเสนอรัฐบาลให้ประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติใน พ.ศ.2501 นิยมไพรสมาคมยังได้เสนอรัฐบาล ให้ประกาศเขตอุทยานแห่งชาติอีกหลายแห่ง ได้แก่ เทือกเขาสลอบ (กาญจนบุรี) เขตภูพาน (สกลนคร) ทุ่งแสลงหลวง (พิษณุโลก) เขาคิชฌกูฏ (จันทบุรี) เทือกเขาหลวง (นครศรีธรรมราช) ดอยอินทนนท์ ดอยสุเทพ (เชียงใหม่) เขาสอยดาว (จันทบุรี) ป่าน้ำหนาว (เพชรบูรณ์) และป่าทับลาน (ระหว่างอำเภอปักธงชัย และปราจีนบุรี) ซึ่งในปัจจุบันนี้สถานที่ดังกล่าวก็ได้มีการประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติหรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทั้งหมดแล้ว ใน พ.ศ.2508-2517 มีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเพิ่มขึ้นไม่น้อยกว่า 63 แห่ง รัฐบาลจึงได้มีการจัดตั้งเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าขึ้น โดยเริ่มที่ในป่าสลักพระ (กาญจนบุรี) (พ.ศ. 2508) ห้วยขาแข้ง (อุทัยธานี ตาก นครสวรรค์) (พ.ศ.2515) คลองนาคา (ระนอง) (พ.ศ.2515) ภูเขี้ยว (ชัยภูมิ) (พ.ศ.2515) ลุ่มน้ำป่า (แม่ฮ่องสอน) (พ.ศ.2515) เขาสอยดาว (จันทบุรี) (พ.ศ. 2515) ทุ่งใหญ่นเรศวร (กาญจนบุรี) (พ.ศ. 2517)¹ โดยวัตถุประสงค์ของการก่อตั้งเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่านั้นได้มีการระบุไว้ว่า เพื่อให้เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าโดยปลอดภัย เพื่อรักษาไว้ซึ่งพันธุ์สัตว์ป่า ซึ่งเป็นทรัพยากรธรรมชาติอันมีค่ายิ่งของประเทศชนิดหนึ่งที่มีอำนาจประโยชน์ในทางเศรษฐกิจวิทยาการและรักษาความงามตลอดจนคุณค่าตามธรรมชาติ ซึ่งเป็นประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่รัฐและประชาชน²

อย่างไรก็ตามการให้ความสำคัญกับป่าไม้ของจอมพลสฤษดิ์ส่งผลให้พระราชบัญญัติคุ้มครองสัตว์ป่า ได้ประกาศใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. 2503 แต่เหมือนว่าการปฏิบัติงานต่าง ๆ ไม่คืบหน้า นิยมไพรสมาคมจึงเชิญคณะกรรมการ รวมทั้งเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ สโมสรวนศาสตร์ และหัวหน้านิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัยต่าง ๆ มาประชุมพิจารณา เพื่อจัดให้มีงานวันคุ้มครองสัตว์ป่าแห่งชาติขึ้น โดยกำหนดวันที่ 26 ธันวาคม อันเป็นวันที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงลงพระปรมาภิไธยประกาศใช้ พ.ร.บ. สงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า เมื่อ พ.ศ. 2503 จึงทำให้ใน พ.ศ. 2511 จึงมีการจัดวันคุ้มครองสัตว์ป่าแห่งชาติขึ้นเป็นครั้งแรก ในการจัดงานดังกล่าว นอกจากมีการพิมพ์เอกสารแจกในเรื่องการคุ้มครองสัตว์ป่าแล้ว ก็มีกิจกรรมฉายภาพยนตร์ การบรรเลงดนตรี สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เมื่อยังทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าสิรินธรเทพรัตนสุดา ทรงร้องเพลงหมู่ “ไพรนิยม” ร่วมกับพระสหาย และนิสิตนักศึกษา 5 มหาวิทยาลัย ที่

¹ เล่มเดิม.

² ราชกิจจานุเบกษา, พ.ร.ฎ.กำหนดบริเวณที่ดินป่าสลักพระ ในท้องที่ตำบลท่ากระดาน อำเภอศรีสวัสดิ์ ตำบลหนองรี ตำบลบ่อพลอย อำเภอบ่อพลอย และตำบลช่องสะเดา ตำบลวังดัง อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ให้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า พ.ศ.2508, เล่ม 82, 31 ธันวาคม พ.ศ.2508, หน้า 92.

โรงภาพยนตร์เฉลิมเขตในวันงานด้วย นอกจากนี้ นิยมไพรสมาคมยังได้เสนอนายกรัฐมนตรี (จอมพลถนอม กิตติขจร) เพื่อขอความร่วมมือในการสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า ซึ่งนายกรัฐมนตรีได้พิจารณาแล้วมีคำสั่งให้กระทรวงทบวงกรมต่าง ๆ กำชับข้าราชการให้ช่วยคุ้มครองสัตว์ป่า 4 ประการ คือ กำชับข้าราชการมิให้ทำผิดกฎหมายว่าด้วยการสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า ให้เจ้าหน้าที่ปราบปรามร้านขายอาหาร ที่นำเนื้อสัตว์ป่าที่ต้องห้ามมาปรุงอาหาร โดยไม่ได้รับอนุญาต กำชับเจ้าหน้าที่ให้จับกุมผู้ทำผิดกฎหมายฉบับนี้ สิ่งห้ามยิงนก ระเบิดปลาในบริเวณอ่างเก็บน้ำทุกแห่ง¹

ในด้านการเผยแพร่ความรู้ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ได้พยายามถ่ายทอดความรู้ให้แก่ นักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนทั่วไป ด้วยการเป็นอาจารย์ เช่น สอนวิชาปักษีวิทยาในมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สอนวิชาการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และยังได้รับเชิญให้เป็นวิทยากรพิเศษไปบรรยายในมหาวิทยาลัย วิทยาลัย และโรงเรียนต่าง ๆ ปีละหลายครั้ง ไปบรรยาย นายแพทย์บุญส่งฉายหนังสือสารคดีธรรมชาติและสัตว์ป่า ให้นิสิตนักศึกษาได้ชม นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุลยังถือเป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้รับเลือกให้เขียนบทความเกี่ยวกับนกและสัตว์ต่าง ๆ ในหนังสือสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เขียนตำราเกี่ยวกับสัตว์ป่า ซึ่งกระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้เป็นแบบเรียนสำหรับนักเรียนชั้นประถม นอกจากนี้ยังแต่งตำราที่ใช้ในระดับอุดมศึกษาอีกหลายเรื่อง ทั้งที่เป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ตำราภาษาอังกฤษที่สำคัญ เช่น ตำราเกี่ยวกับนก ผีเสื้อ และสัตว์เลื้อยคลานด้วยนมของประเทศไทย นับเป็นตำราที่สมบูรณ์ที่สุดในตำราประเภทเดียวกันที่มีอยู่ในประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากนี้ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ยังได้ถ่ายทอดความรู้ถึงประชาชนทั่วไป โดยการเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชนต่าง ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ และโทรทัศน์ จนทำให้ประชาชนมีความสำนึกในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้นเป็นลำดับ²

กระแสทางสังคมที่หันมาให้คุณค่าแก่สิ่งแวดล้อมมากขึ้น ทำให้รัฐเริ่มปรับตัวปรับกระแสทางสังคม คือ กรณีทุ่งใหญ่นเรศวร ซึ่งเกิดขึ้นในวันที่ 28 เมษายน พ.ศ.2516 เป็นเหตุการณ์เฮลิคอปเตอร์ตกในพื้นที่อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม โดยเฮลิคอปเตอร์เป็นของกลุ่มคณะนายทหารและตำรวจที่กำลังเดินทางกลับจากทุ่งใหญ่นเรศวร พร้อมด้วยดาราทองหญิงร่วมเดินทางไปด้วย ในซากเฮลิคอปเตอร์พบว่ามีเนื้อสัตว์ เช่น กระตัง กุ้ง กวาง จำนวนมาก กรณีนี้

¹ เล่มเดิม. หน้า 193-194.

² อนุสรณ์งานศพ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 6 มิถุนายน 2535.

กลายเป็นข่าวใหญ่ นักศึกษาชมรมอนุรักษ์ธรรมชาติหลายสถาบันได้ร่วมกันนำภาพถ่ายมาเผยแพร่ ว่าคณะทหารตำรวจดังกล่าวไปล่าสัตว์ในเขตสงวนพันธุ์สัตว์ป่าเขชาโว้ของทุ่งใหญ่เพื่อหาความสำราญส่วนตัว แล้วยิงทิ้งสัตว์ป่าเป็นจำนวนมาก แต่รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร กลับแถลงปิดเบือนว่า เจ้าหน้าที่เหล่านั้นเดินทางไปราชการลับชายแดนไทยพม่าเพื่อเตรียมการต้อนรับนายพลเนวิน ผู้นำพม่าที่มีกำหนดการมาเยือนไทยในเดือนพฤษภาคม ส่วนเนื้อสัตว์ในเฮลิคอปเตอร์ อาจเป็นของคนอื่นที่ฝากมา หลังจากเหตุการณ์ดังกล่าวส่งผลให้รัฐออกกฎหมายกระทรวงเกษตรฉบับที่ 7 ว่าด้วยการค้าสัตว์ป่าคุ้มครองและเนื้อสัตว์ป่าคุ้มครอง และกฎหมายฉบับที่ 89 ว่าด้วยการล่าสัตว์ป่าคุ้มครอง¹

4.1.2 การปรับปรุงหลักสูตรทางการศึกษา

ในขณะเดียวกันระบบการศึกษาของประเทศไทยได้มีการเพิ่มแนวคิดทางด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพิ่มเติมลงไป เพื่อให้สถานศึกษาได้ปลูกฝังแนวคิดดังกล่าวให้กับนักเรียนตั้งแต่ระดับประถมศึกษาตามที่จิราภรณ์ จันทรสุพัฒน์ ได้กล่าวไว้ว่า ในระยะพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม มีการปรับปรุงหลักสูตรประถมศึกษาครั้งใหญ่ โดยได้ยกวางหลักสูตรขึ้นใหม่ใน พ.ศ.2503 เป็นหลักสูตรที่ให้ความสำคัญต่อทรัพยากรและการสงวนทรัพยากรอย่างมาก เห็นได้จากความมุ่งหมายของหลักสูตรที่มุ่งหวังส่งเสริมให้เด็กมีคุณลักษณะต่าง ๆ ตามที่ระบุไว้ทั้งสิ้น 36 ข้อ มีอยู่ 2 ข้อที่สนับสนุนการรักษาสถาปัตยกรรมสมบัติและทรัพยากรธรรมชาติ คือ ข้อ 34 และ 35 ที่กำหนดไว้ว่า²(จิราภรณ์ จันทรสุพัฒน์, 2529) ข้อ 34 ให้รู้จักใช้รู้จักรักษาสถาปัตยกรรมสมบัติและสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ข้อ 35 ให้รู้จักและสงวนทรัพยากรธรรมชาติ³ นอกจากนี้จิราภรณ์ได้สรุปความคิดรวบยอดในหลักสูตรระดับประถมศึกษาไว้ โดยมีข้อที่เกี่ยวกับป่า สัตว์ป่า และการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติไว้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติมีส่วนเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ เพราะทรัพยากรเป็นปัจจัยในการผลิต จึงควรรู้จักใช้และสงวนทรัพยากรธรรมชาติ พืชและสัตว์มีประโยชน์ต่อมนุษย์ การบำรุงรักษาพืชและสัตว์ย่อมทำให้เป็นผลดีต่อมนุษย์ยิ่งขึ้น⁴

ในระดับมัธยมศึกษาให้ความสำคัญต่อทรัพยากรและการสงวนทรัพยากรอย่างมาก ความรู้เกี่ยวกับการสงวนทรัพยากรแทรกอยู่ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นและมัธยมศึกษาตอน

¹ อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2545). เล่มเดิม. หน้า 31.

² จิราภรณ์ จันทรสุพัฒน์. (2529). พัฒนาการของสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ระหว่างพุทธศักราช 2441 ถึง 2524. หน้า 129-130.

³ กระทรวงศึกษาธิการ. (2503). หลักสูตรประถมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2503 อ้างถึงใน จิราภรณ์ จันทรสุพัฒน์. (2529). เล่มเดิม. หน้า 130.

⁴ จิราภรณ์ จันทรสุพัฒน์. (2529). เล่มเดิม. หน้า 131.

ปลาย โดยแทรกอยู่ในวิชาภูมิศาสตร์ สำหรับวิชาวิทยาศาสตร์ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ให้ ความรู้เกี่ยวกับเปลือกโลกสิ่งมีชีวิตบนเปลือกโลก ความสัมพันธ์ของพืชและสัตว์ สมดุลธรรมชาติ และการสงวนทรัพยากรธรรมชาติ ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย เรื่องการสงวน ทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในวิชาวิทยาศาสตร์ทั่วไป¹ ในระดับอุดมศึกษาเริ่มปรากฏวิชานิเวศวิทยา แพร่หลายมากกว่าเดิม ดังที่มีวิชานิเวศวิทยา เปิดสอนกันในภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ ในมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาคหลายแห่ง ในช่วงระหว่าง พ.ศ.2500 ถึงประมาณ พ.ศ.2518 เป็น ความพยายามทำความเข้าใจวงจรชีวิตของสัตว์ทั่ว ๆ ไปว่าสามารถดำรงชีวิตได้ในสภาวะแวดล้อม ที่ดีและเหมาะสมอย่างไร โดยจะเน้นให้นักศึกษาได้เข้าใจวงจรกว้าง ๆ ของการดำรงอยู่ของชีวิตที่ มีลักษณะค่อนข้างเป็นกลไก เช่น วงจรอาหารของสัตว์ เป็นต้น²

การเผยแพร่แนวคิดด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสัตว์ป่าทำให้เกิดการตระหนักถึง ความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้นส่งผลให้เกิดการเข้าชมสวนสัตว์ของนักเรียนเพิ่มมา กขึ้นตั้งแต่มีการปรับปรุงหลักสูตรและเผยแพร่แนวคิดเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น พ.ศ.2503 มีนักเรียนเข้าชมสวนสัตว์ดุสิต จำนวน 265,871 คน พ.ศ.2508 มีนักเรียนเข้าชม สวนสัตว์ จำนวน 1,792,224 คน เป็นต้น

4.2 องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยกับการจัดการสวนสัตว์

องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยก่อตั้งขึ้นตามพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การสวนสัตว์ พ.ศ.2497 เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2497 โดยใช้ตราสัญลักษณ์เป็นรูป “สมัน” เพื่อเป็นเครื่อง เตือนใจถึงความสูญเสียสัตว์ป่าหายากที่ไม่ได้รับการอนุรักษ์ ดูแลได้อย่างทันเวลาส่งผลให้สูญ พันธ์ไปจากโลก ซึ่งการนำสมันมาเป็นสัญลักษณ์ขององค์การสวนสัตว์นี้เป็นการปรับตัวให้เข้ากับ การเปลี่ยนแปลงของแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสัตว์ป่ามากขึ้น สะท้อนถึงความ เป็นองค์กรที่มีจุดยืนในด้านการอนุรักษ์สัตว์ป่าในอนาคต โดยได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการ ก่อตั้งไว้ 4 ข้อสำคัญ ประกอบด้วย

1. จัดดำเนินการ ส่งเสริม รวบรวมสัตว์นานาชนิดไว้เพื่อประโยชน์ในการศึกษา และ อำนวยบริการแก่ประชาชน
2. ส่งเสริมและจัดให้มีการบำรุงและผสมพันธุ์ต่าง ๆ ไว้เพื่อมิให้สูญพันธุ์
3. จัดดำเนินการเกี่ยวกับสถานที่เลี้ยงสัตว์ขององค์การ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 144.

² อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2545). เล่มเดิม. หน้า 29.

4. จัดบริการสาธารณะเพื่อให้เป็นที่พักผ่อนของประชาชนโดยแท้จริง¹

ภาพประกอบ 2 ตราสัญลักษณ์องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย

ที่มา : องค์การสวนสัตว์. (2531). ที่ระลึกในวาระครบรอบ 50 ปี สวนสัตว์ดุสิต, 18 มีนาคม 2531. หน้า 10.

ในตอนท้ายของพระราชกฤษฎีกาได้ให้เหตุผลในการประกาศพระราชกฤษฎีกาจัดตั้ง องค์การสวนสัตว์ พ.ศ.2497 ไว้ว่า

“กิจการสวนสัตว์ได้เจริญก้าวหน้าเป็นที่นิยมและสนใจของประชาชน มีรายได้ประจำท่วมรายจ่ายพอที่จะเลี้ยงตนเองได้ จึงเห็นสมควรตั้งเป็นองค์การอิสระขึ้น การบริหารงานจะได้เป็นไปโดยรวดเร็วและเรียบร้อย มีสมรรถภาพ กิจการสวนสัตว์จะได้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นและเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจและศึกษาหาความรู้ของประชาชนอย่างแท้จริง”²

การประกาศพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การสวนสัตว์ พ.ศ.2497 นั้นเกิดจากความจำเป็นของการตั้งองค์การสวนสัตว์เนื่องจากสวนสัตว์ได้มีความเจริญก้าวหน้าอย่างมาก ซึ่งมาเปรียบเทียบกับสถิติการเข้าชมที่กล่าวไว้ในบทที่ผ่านมาจึงเป็นเหตุผลที่เหมาะสม แต่แม้ว่าจะได้รับความนิยมจากประชาชนจะเพิ่มขึ้น ในขณะเดียวกันสวนสัตว์ประสบกับปัญหาด้านการบริหารจัดการสวนสัตว์จากเทศบาลนครกรุงเทพ โดยเฉพาะในด้านงบประมาณ จึงทำให้เกิดการผลักดัน

¹ ราชกิจจานุเบกษา, พ.ร.ฎ.จัดตั้งองค์การสวนสัตว์ พ.ศ. 2497, เล่ม 71, 2 มีนาคม พ.ศ.2497, หน้า 394.

² แหล่งเดิม, หน้า 401.

ให้สวนสัตว์ดุสิตไปอยู่ในความควบคุมขององค์กรที่ตั้งขึ้นเพื่อสวนสัตว์โดยเฉพาะจึงเป็นการเหมาะสมกว่าซึ่งเหตุผลในลักษณะดังกล่าวดังกล่าวปรากฏในหนังสือประวัติของฉันไว้ว่า

“...พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่ง รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ได้พิจารณาเห็นว่า เทศบาลมีงบประมาณ น้อย ประกอบกับมีภาระมากอยู่แล้ว ไม่สามารถทุ่มเทปรับปรุงด้านสวนสัตว์ ได้เต็มที่ จึงน่าจะจัดตั้งเป็นองค์การสวนสัตว์ขึ้น เพื่อความคล่องตัวในการ บริหารงาน และเพื่อความเจริญก้าวหน้าขององค์การสวนสัตว์กับทั้งจะได้ใช้ เป็นที่รักษาสัตว์ที่นับวันจะเสื่อมสูญให้คงไว้เพื่อการศึกษาแก่อนุชนในรุ่นหลัง และเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนในนครหลวงกับเป็นสถานที่ ท่องเที่ยว...”¹

เมื่อองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยได้ก่อตั้งขึ้น ยังมีภารกิจในการแลกเปลี่ยนสัตว์กับ สวนสัตว์ต่างประเทศ เช่น ในช่วง พ.ศ.2497 – 2500 สวนสัตว์นครอติเลค ประเทศออสเตรเลียได้ ประสงค์ขอให้จัดส่งช้างไทยมาทดแทนเนื่องจากช้างไทยที่มีอยู่ป่วยและอาจตายลงไม่ช้า จึงมี ความประสงค์เพื่อขอช้างเชือกใหม่ โดยองค์การสวนสัตว์ได้รับมอบหมายให้จัดหาช้าง พร้อมฝึก ช้างให้เชื่องก่อนส่งมอบ ส่วนสวนสัตว์นครอติเลคจะส่งสัตว์มาให้แก่สวนสัตว์ดุสิต ได้แก่ จิงโจ้ 3 ชนิด ชนิดละ 1 คู่ นกต่าง ๆ เช่น นกฟลามิงโก นกอีมู เป็นต้นอย่างละ 1 คู่ และใน พ.ศ.2502 เทศบาลนครมะนิลา ประเทศฟิลิปปินส์ กำลังสร้างสวนสัตว์จึงขอช้างไปไว้ยังสวนสัตว์ที่สร้างขึ้นนี้ โดยส่งมอบลูกช้าง ชื่อ เอราวัดน์ ไปให้สวนสัตว์เทศบาลนครมะนิลา² ซึ่งหน้าที่ในการจัดหาสัตว์เป็น หน้าที่หนึ่งขององค์การสวนสัตว์ เพื่อเป็นการแสดงถึงความพร้อมของประเทศไทยในการจัดหาสัตว์ ตลอดจนฝึกสัตว์ป่า ถือเป็น การเชื่อมความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสวนสัตว์

นอกจากนี้ ใน พ.ศ.2497 องค์การสวนสัตว์ได้ขอกู้เงินจากธนาคารออมสินจำนวน 2 ล้านบาท เพื่อนำเงินมาใช้ในการดำเนินกิจการของสวนสัตว์ โดยมีกระทรวงการคลังเป็นผู้ค้ำประกัน แต่ กระทรวงการคลังให้ความเห็นว่าเนื่องจากไม่ใช่การค้าและกระทรวงไม่เคยทราบผลรายรับรายจ่าย

¹ บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. (2519). **ประวัติของฉัน** (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ.2519). หน้า 101.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.32/55 **การให้สัตว์แก่สวนสัตว์ต่างประเทศ** (23 ต.ค. 2497 - 10 พ.ย.2502).

ขององค์การจึงไม่ค้ำประกันเงินกู้¹ แสดงถึงสภาพทางการเงินที่ยังไม่มั่นคงขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยที่ยังจำเป็นต้องใช้วิธีการกู้เงินจำนวนมากนำมาลงทุนในกิจการของสวนสัตว์ดุสิต แต่องค์การสวนสัตว์ยังมีเงินที่นำมาใช้หมุนเวียนในการจัดการสวนสัตว์ดุสิตจากรายได้และเงินที่ได้รับการจัดสรรจากรัฐบาลโดยมีรายละเอียดดังตารางที่ 5

ปี พ.ศ.	แหล่งงบประมาณ	จำนวน (บาท)
2497	สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล	850,000
2498	สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล	1,150,000
2499	สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล	800,000
2500	สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล	600,000
2501	งบประมาณแผ่นดิน	150,000
2502	งบประมาณแผ่นดิน	300,000
2503	งบประมาณแผ่นดิน	600,000
2504	งบประมาณแผ่นดิน	900,000

ตาราง 5 งบประมาณที่องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยได้รับ ระหว่าง พ.ศ.2497 - 2504

ที่มา : สำนักงบประมาณ. (2505). งบประมาณประจำปีงบประมาณ 2505 เอกสารประมาณฉบับที่ 2 ประมาณรายรับ. หน้า 478.

ในช่วงปีงบประมาณ 2505 – 2520 องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยได้รับงบประมาณจัดสรรจากรัฐบาลดังนี้

ปี พ.ศ.	แหล่งงบประมาณ	จำนวน (บาท)
2506	งบประมาณแผ่นดิน	1,000,000
2507	งบประมาณแผ่นดิน	800,000
2508	งบประมาณแผ่นดิน	1,000,000
2509	งบประมาณแผ่นดิน	1,500,000

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.4.3/55 เงินกู้ องค์การสวนสัตว์ (13-18 พ.ย.2497).

ปี พ.ศ.	แหล่งงบประมาณ	จำนวน (บาท)
2510	งบประมาณแผ่นดิน	2,000,000
2511	งบประมาณแผ่นดิน	1,920,000
2512	งบประมาณแผ่นดิน	1,126,000
2513	งบประมาณแผ่นดิน	1,040,000
2514	งบประมาณแผ่นดิน	1,000,000
2515	งบประมาณแผ่นดิน	1,000,000
2516	งบประมาณแผ่นดิน	1,000,000
2517	งบประมาณแผ่นดิน	1,000,000
2518	งบประมาณแผ่นดิน	1,000,000
2519	งบประมาณแผ่นดิน	-
2520	ไม่ได้รับงบประมาณ งบประมาณแผ่นดิน	1,000,000

ตาราง 6 งบประมาณที่องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยได้รับการจัดสรรจากรัฐบาล
ปีงบประมาณ 2506 - 2520

ที่มา : สรุปลงจากพระราชบัญญัติงบประมาณรายจ่ายประจำปีงบประมาณ 2506 - 2520

องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยนั้นแม้ว่าจะได้เงินงบประมาณจากรัฐบาลอย่างต่อเนื่องแต่การดำเนินกิจการของสวนสัตว์ยังต้องอาศัยเงินจำนวนมากและยังต้องปรับปรุงสวนสัตว์ให้เหมาะสมกับการเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจเพื่อดึงดูดประชาชนให้เข้ามาใช้บริการสวนสัตว์ที่จะส่งผลให้สวนสัตว์มีรายมากพอที่จะเลี้ยงตนเองและพัฒนาสวนสัตว์ให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น จึงพบว่าใน พ.ศ.2497 เป็นต้นมาองค์การสวนสัตว์ได้ซื้อสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เพื่อใช้ในการพักผ่อนของประชาชนเพิ่มมากขึ้นกว่า โดยในรายงานการตรวจรับรองเงินขององค์การสวนสัตว์ ซึ่งรายงานยอดทรัพย์สินขององค์การสวนสัตว์ไว้ในเดือนธันวาคม พ.ศ.2497 ซึ่งเป็นช่วงเวลาหลังจากการก่อตั้งองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย ได้กล่าวถึงรายละเอียดของทรัพย์สินที่ได้ซื้อเข้ามาเพิ่มเติม ได้แก่ รถยนต์และรถจักรยาน ซื่อใหม่เป็นจำนวนเงิน 64,000 บาท รถ

เด็กเล่น ซื่อใหม่ เป็นจำนวนเงิน 7,285 บาท เครื่องเล่นเด็ก ซื่อใหม่ เป็นจำนวนเงิน 31,110 บาท¹ ซึ่งการจัดซื้อสิ่งต่าง ๆ ที่ได้กล่าวไปข้างต้นเป็นความพยายามสร้างให้สวนสัตว์กลายเป็นสถานที่ที่เป็นสวนสนุกให้มากขึ้น เพื่อตอบสนองต่อการพักผ่อนหย่อนใจของประชาชนที่อาจไม่ได้มาเพื่อชมสัตว์เพียงอย่างเดียว หากแต่ยังต้องมีกิจกรรมอื่น ๆ ทำในสวนสัตว์ด้วยเพื่อความเพลิดเพลิน

การทำกิจกรรมอื่นนอกจากการชมสัตว์ตั้งแต่สวนสัตว์ดุสิตเข้ามาอยู่ในความดูแลขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยนั้น ราวทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา สวนสัตว์ดุสิตได้มีการจัดแสดงซากสัตว์ที่ผ่านกระบวนการแท็กซิดอร์มี (Taxidermy) มีร้านถ่ายรูปพร้อมกรอบ ร้านอาหารขนาดใหญ่² มีการแสดงละครลิงในโรงละครของสวนสัตว์ดุสิต โดยลิงชิมแปนซี ชื่อ โจ และ จิม เปิดแสดงสัปดาห์ละ 2 วัน ในวันเสาร์และวันอาทิตย์ รอบ 11 นาฬิกาและรอบ 13 นาฬิกา³ มีสนามเด็กเล่น ให้เด็กได้วิ่งเล่น ถัดจากสนามเด็กเล่น มีสระ

ในหนังสือประวัติของข้าพเจ้า ของพลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ซึ่งเป็นผู้ผลักดันให้สวนสัตว์ดุสิตกลายเป็นองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยและเป็นประธานคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2497 - 2508 ได้กล่าวว่า เนื่องจากได้รับงบประมาณน้อย ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายต่าง ๆ จึงต้องพยายามหารายได้พิเศษช่วย โดยทำเป็นแบบสวนสนุก มีเครื่องเล่นต่าง ๆ สำหรับเด็ก จัดให้มีการแสดงละครสัตว์ในวันหยุดราชการ มีเรือพาย จักรยาน นาวา เรือใบ ให้ผู้ที่มาพักผ่อนได้รับความสนุกสนาน และเพื่อเป็นการส่งเสริมและรักษาวัฒนธรรมประเพณีไทยโบราณไว้ ในวันนักขัตฤกษ์ เช่น วันสงกรานต์ได้จัดมีขบวนแห่นางสงกรานต์ และมีการลอยกระทงในวันเพ็ญเดือน 12 ด้วย⁴ การจัดการขององค์การสวนสัตว์ในเรื่องดังกล่าวขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยส่งผลให้จำนวนผู้เข้าชมสวนสัตว์ดุสิตในช่วงเวลาดังกล่าวมีเป็นจำนวนมาก ดังตารางต่อไปนี้

ปี พ.ศ.	เด็ก	นักเรียน	ผู้ใหญ่	รวม
2497	336,885	0	702,510	1,039,395
2498	487,734	0	825,706	1,313,440

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.4./39 **ตรวจรับรองเงินขององค์การสวนสัตว์ดุสิต (31 ธ.ค.2497 – 10 พ.ย.2498).**

² คำเนิร เลขะกุล. (2504, กันยายน). สวนสัตว์ดุสิต. **อนุสาร อ.ส.ท.** 2(2): 38-39.

³ คำเนิร เลขะกุล. **เล่มเดิม.** หน้า 42.

⁴ บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. (2519). **เล่มเดิม.** หน้า 104.

ปี พ.ศ.	เด็ก	นักเรียน	ผู้ใหญ่	รวม
2499	276,564	32,512	671,204	980,280
2500	10,975	258,971	655,854	925,800
2501	14,919	147,724	497,432	660,075
2502	45,211	270,055	634,471	949,737
2503	46,394	265,871	549,804	862,069
2504	34,281	204,450	399,743	638,474
2505	104,987	337,853	733,115	1,175,955
2506	201,718	215,575	785,176	1,202,469
2507	275,775	59,213	770,611	1,105,599
2508	302,102	1,792,224	827,411	2,921,737
2509	333,528	43,852	955,084	1,332,464
2510	390,980	53,511	1,124,362	1,568,853
2511	386,790	79,694	1,197,162	1,663,646
2512	394,767	86,106	1,225,665	1,706,538
2513	409,100	88,808	1,261,457	1,759,365
2514	461,463	90,509	1,403,850	1,955,822
2515	444,568	79,202	1,430,497	1,954,267
2516	444,246	82,932	1,537,437	2,064,615
2517	470,295	56,645	1,511,022	2,037,962
2518	440,371	57,804	1,335,345	1,833,520
2519	419,259	65,079	1,257,492	1,741,830
2520	474,696	63,474	1,455,606	1,993,776

ตาราง 7 สถิติผู้ใช้บริการสวนสัตว์ดุสิต พ.ศ.2497-2520

ที่มา : องค์การสวนสัตว์ดุสิต. (2541) อ้างถึงใน ศศิธร จันลา. (2544, ม.ค.-มิ.ย.). แนวทางการจัดการสวนสัตว์ในเขตเมือง ในทัศนะของผู้ใช้บริการ : กรณีสวนสัตว์ดุสิต. หน้า 63.

จะเห็นได้ว่าองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยได้รับงบประมาณมาอย่างต่อเนื่อง โดยงบประมาณส่วนใหญ่มักจะนำไปใช้ในการสร้างสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เพื่อปรับปรุงสวนสัตว์ต่าง ๆ ให้มีความเหมาะสมต่อการเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ โดยตั้งแต่ในช่วงที่ พลโทบัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา เป็นประธานคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์ตั้งแต่ พ.ศ.2497 - 2508 ได้มีการปรับปรุงสวนสัตว์ดุสิตในส่วนต่าง ๆ

การขยายขอบเขตขององค์การสวนสัตว์ฯออกไปจนถึงถนนอุทองในด้านพระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งขณะนั้นยังเป็นเขตของเทศบาล และเทศบาลใช้เป็นที่จอดรถในงานถวายบังคมพระบรมรูปทรงม้า และยังได้ขยายขอบเขตออกไปด้านหน้าสนามเสือป่า ทำให้องค์การสวนสัตว์มีเนื้อที่ 112 ไร่ 227 ตารางวา จัดการตกแต่งสวนสัตว์ให้สวยงามน่าดูเป็นสวนพฤกษชาติ ให้ช่างมาตกแต่งต้นไม้เป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ ปลุกดอกไม้หลากสีในบริเวณต่าง ๆ เช่น เกาะกลางน้ำ ตามเนินเขาปลูกเป็นชั้น ๆ บริเวณหน้าศาลาดิน ตกแต่งเลียนแบบธรรมชาติชายป่า มีไม้ดอกและธารน้ำไหลปล่อยให้นกฟลามิงโกเดินหากินอยู่ตามชายน้ำ บริเวณสระน้ำได้จัดทำน้ำพุสูงกลางสระ มีฝูงหงส์ขาว หงส์ดำ วายเล่นอยู่ใกล้ ๆ ทั้งยังได้ปลูกต้นไม้ใหญ่ เพื่อความร่มรื่นของประชาชนผู้เข้ามาพักผ่อนและของสัตว์เลี้ยง¹ นอกจากนี้ยังมีการจัดซื้อสัตว์แปลกจากต่างประเทศเข้ามาจัดแสดงในสวนสัตว์ดุสิต ได้แก่ สิงโต ยีราฟ ม้าลาย แรด หมีขาว หมีสีน้ำตาล สิงโตทะเล²

งานด้านการก่อสร้างได้สร้างกำแพงสวนสัตว์ขึ้นเป็นการถาวรทั้ง 4 ด้าน สร้างกองอำนวยการเพื่อเป็นสถานที่ทำงานของเจ้าหน้าที่ และจัดสร้างบ้านพักให้คนงานและเจ้าหน้าที่ขององค์การ ซ่อมแซมศาลาเรือนไทย เกาะกลางน้ำและศาลาเขากบให้กลับคืนมาในสภาพเดิมปรับปรุงกรงสัตว์ต่าง ๆ จากแบบเก่าซึ่งเป็นกรงสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ เช่น กรงเสือ สิงโต โดยขยายให้สูงใหญ่ กว้างขวางพอที่สัตว์จะเดินหรือวิ่งได้สบายหลาย ๆ ตัว กรงหมีจัดทำเป็นเขาลึก ๆ และมีน้ำเลียนแบบธรรมชาติ การออกแบบกรงสัตว์นอกจากจะให้สัตว์ได้อยู่อย่างอิสระแล้ว ยังคำนึงถึงความปลอดภัยของผู้ที่มาพักผ่อนเป็นประการสำคัญอีกด้วย ในระหว่างที่ พลโท บัญญัติฯ เป็นประธานกรรมการ มีสัตว์อยู่ 2,528 ตัว³ การปรับปรุงสวนสัตว์ต่าง ๆ ของพลโทบัญญัติ แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการสร้างให้สวนสัตว์เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจสำหรับประชาชนที่มาเป็นครอบครัว นอกจากจะสามารถมาชมสัตว์ได้และยังสามารถพักผ่อนภายใต้ความร่มรื่นของต้นไม้ และสามารถทำกิจกรรมนันทนาการต่าง ๆ ได้ นอกจากการชมสัตว์เพียงอย่างเดียว

¹ บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. (2519). เล่มเดิม. หน้า 102.

² คำเนียร เลขะกุล. (2504, กันยายน). สวนสัตว์ดุสิต. *อนุสาร อ.ส.ท.* 2(2): 37.

³ แหล่งเดิม. หน้า 103.

ใน พ.ศ.2501 องค์การสวนสัตว์ได้รับช้างพลายมาจากจังหวัดกระบี่เชือกหนึ่ง จึงได้ถวาย แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 9) และได้พระราชทานนามว่า “พระเศวตอดุลยเดชพาหน” ซึ่งเป็นช้างเผือกเชือกแรกที่ขึ้นระวางในรัชกาล¹ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้องค์การสวนสัตว์เลี้ยงดูและดูแลไว้ในสวนสัตว์ดุสิต เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน พ.ศ.2502² องค์การสวนสัตว์มีนโยบายที่จะปรับปรุงการสวนสัตว์ให้เจริญยิ่งขึ้น จึงจัดให้มีการสร้างพิพิธภัณฑ์สัตว์สถาน ใน พ.ศ. 2505 และปรับปรุงขยายโรงพยาบาลสัตว์ โรงอาหาร บ้านพักเจ้าหน้าที่และคนงาน³ ต่อมาใน พ.ศ. 2506 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชได้ทรงรับองค์การสวนสัตว์เข้าไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์จึงให้ใช้ชื่อเต็มว่า “องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์”⁴

วันที่ 28 มกราคม พ.ศ.2507 พระมหาเทพกษัตรสมุห (เนื่อง สาคกริก) รองผู้อำนวยการ องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 9) เพื่อถวายงานของพระเศวตอดุลยเดชพาหน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราโชวาทที่สะท้อนถึงสภาพของการจัดการสวนสัตว์ขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยว่า

“องค์การสวนสัตว์นี้ดีขึ้นมากแล้ว แต่มีเงินอุดหนุนน้อย ก็ขอให้พยายามหารายได้ เช่น การจัดงาน ซึ่งจะขอพระราชทานรางวัลอะไรก็จะโปรดเกล้าฯ ให้ ทั้งนี้ก็เพื่อสวนสัตว์จะได้เลี้ยงตัวเองได้ต่อไป ขอให้ค่อยทำ ค่อยไปตามกำลังเงิน”⁵

องค์การสวนสัตว์ฯ ได้นำพระบรมราโชวาทดังกล่าวมาใส่ใจเกล้าไว้ดำเนินการสนองพระบรมราโชบายตลอดมาและได้ขอ “พระราชทานรางวัล” ต่าง ๆ จากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ พ.ศ.2507 และพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ พระราชทานทุกครั้ง⁶ พระบรมราโชวาทของ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 105.

² องค์การสวนสัตว์. (2531). *ที่ระลึกในวาระครบรอบ 50 ปี สวนสัตว์ดุสิต 18 มีนาคม 2531*. หน้า 19.

³ สำนักงบประมาณ. (2505). *งบประมาณประจำปีงบประมาณ 2505 เอกสารประมาณฉบับที่ 2 งบประมาณรายรับ*. หน้า 479.

⁴ บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. (2519). *เล่มเดิม*. หน้า 101.

⁵ องค์การสวนสัตว์. (2531). *ที่ระลึกในวาระครบรอบ 50 ปี สวนสัตว์ดุสิต 18 มีนาคม 2531*. หน้า 18.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 18.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 9) แสดงให้เห็นถึงสภาพทางการเงินขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยที่ยังมีรายได้ไม่มากพอที่จะนำมาใช้ในการปรับปรุงพัฒนากิจการสวนสัตว์ให้เจริญรุ่งเรืองก้าวหน้าได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 9) ได้ทรงเล็งเห็น และแสดงถึงความคาดหวังในการพัฒนาตนเองขององค์การสวนสัตว์ในอนาคตให้สามารถยืนหยัดได้ด้วยตนเอง

ใน พ.ศ.2508 สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการดำเนินงานขององค์การสวนสัตว์เนื่องจากพบว่าองค์การสวนสัตว์นั้นที่น่าสนใจไว้ ดังนี้

งบประมาณประจำปี 2508 ขององค์การสวนสัตว์ดุสิต ประมาณรายได้ 4,217,300 บาท งบประมาณรายจ่าย 3,757,400 บาท งบประมาณกำไรสุทธิ 459,900 บาท ซึ่งเป็นตัวเลขประมาณการที่สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติได้แก้ไขตัวเลขให้ใกล้เคียงกับความเป็นจริง แต่เป็นจำนวนเงินที่ยังไม่ได้หักค่าเสื่อมราคา หากหักออกแล้ว องค์การฯ อาจไม่มีกำไรใน พ.ศ.2508¹

1. เนื่องจากองค์การสวนสัตว์ต้องจ่ายเงินเดือนและค่าจ้างให้แก่คนงานและพนักงานจำนวนมาก ทำให้รายจ่ายสูงกว่ารายได้อยู่เสมอ องค์การสวนสัตว์ควรจะได้พิจารณาเกี่ยวกับปริมาณคนงาน ให้เหมาะสมกับปริมาณของงานด้วย เพื่อจะได้จัดวางอัตราค่าจ้างให้เหมาะสมกับปริมาณของงานต่อไป²

2. องค์การฯ ควรจะได้พิจารณาเรื่องระเบียบการจัดหาสัตว์ว่า จะมอบให้ผู้ใดเป็นผู้วางนโยบายในการจัดหาสัตว์ เพื่อให้การจัดหาสัตว์เป็นไปตามนโยบายที่วางไว้ตามหลักเกณฑ์ที่เหมาะสมและถูกต้องด้วย³

3. องค์การสวนสัตว์ฯ ควรจะได้จัดทำโครงการระยะยาว เพื่อปรับปรุงกิจการขององค์การให้มีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น⁴

ในขณะเดียวกันสวนสัตว์ยังถูกมองเป็นหน่วยงานที่ใช้เงินมากและยังต้องพึ่งพารัฐบาลในการสนับสนุนงบประมาณเพราะขาดการพัฒนา ซึ่งประเด็นนี้ถูกกล่าวถึงในตอนหนึ่งของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 (พ.ศ.2515-2520) ว่า

¹สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (6) สร 2.1.3.1/56 งบลงทุนประจำปีองค์การสวนสัตว์ (10 มิ.ย. 2508 – 22 มิ.ย.2509)

²แหล่งเดิม.

³แหล่งเดิม.

⁴แหล่งเดิม.

“รัฐจำเป็นต้องให้ความช่วยเหลือทางการเงินจำนวนมากในทุก ๆ ปี และจะเป็นเช่นนี้ต่อไปจนกว่าจะได้มีการปรับปรุงกันอย่างจริงจัง ทั้งทางด้านบริหาร บริการ ตลอดจนอัตราค่าบริการด้วย นอกจากการประสานครหลวงแล้วยังมีกิจการบริการสังคมอีก 2 แห่ง คือ องค์การสวนสัตว์ดุสิต และสถาน ธนาอนุเคราะห์ ซึ่งจำเป็นต้องพึ่งเงินงบประมาณแผ่นดินตลอดมา”¹

การได้รับจัดสรรงบประมาณขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยนั้น มีความเกี่ยวข้องกับพัฒนาสวนสัตว์ให้เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจและให้ความรู้สำหรับประชาชนเกี่ยวกับสัตว์ป่า และทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริง เนื่องจากตลอดระยะเวลาตั้งแต่สวนสัตว์ดุสิตกลายเป็นหน่วยงานภายใต้การกำกับดูแลขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย องค์การสวนสัตว์มีบทบาทในการปรับปรุงพัฒนาสวนสัตว์ให้มีความก้าวหน้ามากขึ้น ส่งผลให้ความนิยมในการท่องเที่ยวสวนสัตว์มีมากขึ้น แต่หากพิจารณาจากกิจการสวนสัตว์แล้วจะพบว่ากิจกรรมที่องค์การสวนสัตว์ทำรายได้มากที่สุดกลับเป็นกิจกรรมนันทนาการอื่นที่ไม่ใช่เกี่ยวกับสัตว์ โดยสังเกตได้จากรายรับ-รายจ่ายที่บันทึกไว้ใน พ.ศ.2514 - 2516 ดังนี้

การดำเนินกิจการสวนสัตว์ระหว่าง พ.ศ.2514 รายรับขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยที่สำคัญได้แก่ รายได้จากการจำหน่ายบัตรจำนวนเงินทั้งหมด 3,763,839.50 บาท และพบว่ารายรับจากการจำหน่ายบัตรจักรยานนาวาได้เงินมากที่สุด จำนวนเงินทั้งหมด 38,380 บาท รองลงมาคือบัตรรถยนต์ จำนวนเงินทั้งหมด 28,620 บาท ส่วนรายรับจากส่วนอื่น ๆ พบว่า รายรับจากร้านค้าได้จำนวนเงินทั้งหมด 342,210.27 บาท รายได้จากค่าเช่าที่ดินขายของได้จำนวนเงินทั้งหมด 224,543.30 บาท เมื่อรวมกับรายรับอื่น ๆ จะมีรายรับรวมทั้งหมดเป็นเงิน 6,930,791.42 บาท รายจ่าย 3,866,955 บาท²

ทงน นทีพิทักษ์ รองผู้อำนวยการองค์การสวนสัตว์ ได้อธิบายถึงในขณะนั้นสวนสัตว์ดุสิตได้มีโรงละครสัตว์ที่ตั้งอยู่บริเวณพิพิธภัณฑสถานสัตว์ในปัจจุบัน เริ่มเปิดการแสดงครั้งแรกราว ๆ พ.ศ. 2514 ซึ่งเป็นพื้นที่เปิดโล่งกว้าง มีการทำรั้วตาข่ายขนาดใหญ่ให้สัตว์ทำการแสดงอยู่ในนั้น แล้วก็มีอัฒจันทร์ให้ผู้เข้าชมชมการแสดงอยู่ด้านนอกรั้วตาข่าย ก่อนการแสดงก็มีการเล่นดนตรีเพื่อเรียก

¹สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2515). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2515-2520)**. หน้า 121.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กทม 4.2.1.2/2 **การประชุมคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์ (9 เม.ย.-18 พ.ค.2516)**.

คนเข้ามาชมบ้าง สร้างบรรยากาศที่สนุกสนาน พอถึงเวลาแสดงสัตว์ต่าง ๆ ก็พากันเข้ามาทำการแสดง มีทั้งเสือด่า เสือดาว เสือโคร่ง ช้าง ลิงอุรังอุตัง ลิงชิมแปนซี ฯลฯ การแสดงจะใช้เวลาราว ๆ 1 ชั่วโมง ค่าเข้าชมเพียงท่านละ 2 บาท เท่านั้น โดยโรงละครสัตว์เปิดให้บริการในระยะเวลาสั้น ๆ จึงถูกยกเลิก¹

ใน พ.ศ.2515 รายได้จากการจำหน่ายบัตรจำนวนเงิน 3,867,174.50 บาท และพบว่า รายรับจากการจำหน่ายบัตรจักรยานนาวาได้เงินมากที่สุด จำนวนเงินทั้งหมด 28,200 บาท รองลงมาคือบัตรรถยนต์ จำนวนเงินทั้งหมด 23,540 บาท ส่วนรายรับจากส่วนอื่น ๆ พบว่า รายรับจากร้านค้าจำนวนเงิน 249,747.60 บาท รายได้จากค่าเช่าที่ดินข้างของจำนวนเงิน 271,530.80 บาท การ เมื่อรวมกับรายรับอื่น ๆ จะมีรายรับรวมทั้งหมด 5,825,194.36 บาท รายจ่าย 4,658,990 บาท²

ใน พ.ศ.2516 รายได้จากการจำหน่ายบัตรจำนวนเงิน 3,818,541 บาท และพบว่า รายรับจากการจำหน่ายบัตรจักรยานนาวาได้เงินมากที่สุด จำนวนเงินทั้งหมด 32,040 บาท รองลงมาคือบัตรรถยนต์ จำนวนเงินทั้งหมด 27,495 บาท ส่วนรายรับจากส่วนอื่น ๆ รายรับจากร้านค้าจำนวนเงิน 297,026.69 บาท รายได้จากค่าเช่าที่ดินข้างของจำนวนเงิน 266,920 บาท เมื่อรวมกับรายรับอื่น ๆ จะมีรายรับทั้งหมด 5,738,488.41 บาท รายจ่าย 3,813,753 บาท³

ความนิยมในการเล่นจักรยานนาวานั้นแสดงให้เห็นถึงการมาสวนสัตว์ที่มาเพื่อการพักผ่อนมากกว่าที่จะมาชมสัตว์หรือแสวงหาความรู้จากสัตว์ เนื่องจากรายได้ที่เกิดจากการขายบัตรจักรยานนาวามีจำนวนมากกว่ารายได้ที่เกิดจากสัตว์ ซึ่งมีความสอดคล้องกับที่บทความของ วสันต์ สิงห์มาศได้กล่าวถึงว่า เครื่องเล่นต่าง ๆ ในสวนสนุกที่สร้างความตื่นเต้นได้อีกรูปแบบหนึ่งเป็นขวัญใจคนทุกวัยแบบอมตะนิรันดร์กาล คือ “เรือถีบ” หรือ “จักรยานนาวา” ที่ได้รับความนิยมมาทุกยุคทุกสมัย แทบจะกลายเป็นสัญลักษณ์ของเขาดินวนา⁴ นอกจากนี้การจัดงานพิเศษต่าง ๆ เป็นอีกวิธีการหนึ่งในการดึงดูดให้ประชาชนมาใช้สวนสัตว์เพื่อประกอบกิจกรรมยามว่างได้มากขึ้น

¹ Krapook travel. (2562). 8 บุคคล 8 มุมมอง ความประทับใจที่มีต่อเขาดิน. (ออนไลน์).

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กทม 4.2.1.2/2 การประชุมคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์ (9 เม.ย.-18 พ.ค.2516).

³ แหล่งเดิม.

⁴ วสันต์ สิงห์มาศ. (2542, มกราคม-มีนาคม). เขาดิน. ความรู้คือประทีป: (1), หน้า 23.

หากปีใดงดการจัดงานพิเศษรายได้ของสวนสัตว์จะลดลง เช่น เดือนมีนาคม พ.ศ.2516 รายได้จาก
การจำหน่ายบัตรในเดือนนี้ต่ำกว่าเดือนที่แล้วประมาณ สองแสนเศษ เพราะไม่มีการจัดงานพิเศษ¹

ภาพประกอบ 3 สระน้ำในสวนสัตว์ดุสิต ด้านหลังคือพระที่นั่งอนันตสมาคม ผู้เยี่ยมชมนิยมพาย
เรือหรือนั่งเรือถีบ ภาพถ่ายเมื่อ 11 กันยายน พ.ศ.2517

ที่มา : <http://www.muangboranjournal.com/post/dusit-zoo-memories>

ภาพประกอบ 4 การประกวดกระทงในงานวันลอยกระทง วันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ.2500

ที่มา : <https://readthecLOUD.co/photo-dusit-zoo/>

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กทม 4.2.1.2/2 การประชุมคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์ (9
เม.ย.-18 พ.ค.2516).

ภาพประกอบ 5 การประกวดนางนพมาศในงานวันลอยกระทง วันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ.2500

ที่มา : <https://readthecloud.co/photo-dusit-zoo/>

ภาพประกอบ 6 การประกวดชายงามในงานฤดูหนาว 9 – 12 ธันวาคม 2502

ที่มา : <https://readthecloud.co/photo-dusit-zoo/>

แม้ว่าสวนสัตว์ดุสิตจะเปิดให้ผู้คนเข้าชมมาได้ระยะหนึ่งแล้ว แต่ปัญหาสำคัญในการบริหารจัดการสัตว์ยังคงเป็นสิ่งที่ต้องเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะกับสัตว์ที่ไม่ได้เป็นสัตว์ประจำถิ่นในประเทศไทย เช่น ใน พ.ศ.2516 รายงานการประชุมคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์ ครั้งที่ 4/2516 ได้มีการแจ้งสาเหตุการตายของยีราฟ เพศเมีย ที่ตายจากสาเหตุไขมันอุดหลอดเลือดและปอดบวมแทรก ซึ่งสันนิษฐานว่าอาจเป็นเพราะยีราฟเป็นสัตว์ใหญ่แต่ถูกจำกัดให้อยู่ในที่แคบ ทำให้ไม่ได้วิ่งออกกำลังกายตามธรรมชาติ อีกประการหนึ่งอาจเป็นเพราะอาหารที่ให้มันไขมันมากเกินไป เพื่อเป็นการป้องกันโรคที่เกิดกับสัตว์ใหญ่เช่นนี้จึงต้องลดอาหารที่มีไขมัน แล้วใช้อาหารที่มีคุณภาพพอ ๆ กัน แต่จำนวนไขมันน้อยกว่าแทน สำหรับสัตว์อื่น ๆ ซึ่งเคยใช้ถั่วลิสงหุงกับข้าวกลั่นให้กินนั้น ถั่วลิสงมีราคาแพงมากจึงทดลองใช้ถั่วคละแทนถั่วลิสง ซึ่งมีราคาถูกกว่ากันมาก และใช้

ข่าวสารชนิด 5% แทนข่าวกล้อง¹ การดูแลสัตว์ของสวนสัตว์ดุสิตยังคงมีอุปสรรคอยู่บ้าง ดังที่ นายสัตวแพทย์อลงกรณ์ มหรรณพ อดีตผู้อำนวยการสวนสัตว์ดุสิต ซึ่งได้เข้ามาปฏิบัติหน้าที่ครั้งแรกเป็นสัตวแพทย์ประจำสวนสัตว์ดุสิตตั้งแต่ พ.ศ.2518 ได้กล่าวถึงปัญหาของบุคลากรที่ดูแลสัตว์ต่าง ๆ ในสวนสัตว์ดุสิตไว้ว่า

“สมัยทำงานใหม่ ๆ งานหนักมาก โดยเฉพาะการป้องกันโรคสัตว์ การใช้ยาฆ่าเชื้อ การทำความสะอาดคอกที่ค่อนข้างจะสกปรกมาก ต้องลงไปลุยทำงาน เพราะคนงานสมัยนั้นเขี้ยวมาก เรียกว่าเขี้ยวลากดิน เพราะแก่พรรษา กวาดอุจจาระสัตว์ไปหมกไว้ตามมุมคอก มีทั้งคนขี้เกียจและคนขยัน คนขยันเราเข้าไปแนะนำวิธีเลี้ยงสัตว์เขาก็ทำได้ แล้วจะทำไปตลอด แต่คนขี้เกียจต้องกำราบเขา ต้องควบคุมใกล้ชิด ไม่อย่างนั้นสัตว์จะตายง่าย ๆ สัตว์แต่ละตัวมีมูลค่าตั้งแต่หลักพันถึงหลักแสน เวลานั้นมีสัตว์กว่า 1,800 ชนิด”²

นอกจากนี้กลุ่มคนที่มาทำงานในสวนสัตว์ดุสิตขณะนั้นเป็นกลุ่มคนที่จบการศึกษา ป.4 หรือ ป.6 ซึ่งมีใจรักสัตว์ ส่วนใหญ่มาจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งหลังจากที่ทำงานไปได้ระยะหนึ่งกลุ่มคนเหล่านี้จะมีการชักชวนญาติของตนให้เข้ามาทำงาน ส่งผลให้เกิดเป็นกลุ่มของคนงานในสวนสัตว์ที่เป็นเครือญาติกัน โดยอัตราเงินเดือนอยู่ที่ประมาณ 800 – 850 บาท³ นอกจากนี้ นายสัตวแพทย์อลงกรณ์ มหรรณพ ยังได้อธิบายถึงการแสดงละครสัตว์ในสวนสัตว์ดุสิตไว้ว่า

“การแสดงละครสัตว์ของสวนสัตว์ดุสิตนั้น เมื่อเข้ามาทำงานก็เห็นว่า มีแล้ว มีเหมือนสวนสัตว์ต่าง ๆ ทั่วโลก สัตว์ที่แสดงละครสัตว์ในช่วงเวลานั้น เช่น หมีควาย เสือโคร่ง แต่ต่อมาในสมัย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็น

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กทม 4.2.1.2/2 การประชุมคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์ (9 เม.ย.-18 พ.ค.2516).

² เหมือนอร ณ หิมวันต์. (2536, กุมภาพันธ์). นายสัตวแพทย์อลงกรณ์ มหรรณพ ชีวิตนี้เพื่อสัตว์. สารคดี: 8(96). หน้า 83.

³ นายสัตวแพทย์อลงกรณ์ มหรรณพ. อดีตผู้อำนวยการสวนสัตว์ดุสิต. สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2565.

นายกรัฐมนตรี ได้มีคำสั่งให้ยกเลิกละครสัตว์ เพราะถูกมองเป็นการทรมานสัตว์มากกว่า”¹

การจัดการสวนสัตว์ ตั้งแต่ พ.ศ.2497 เป็นต้นมานั้นเป็นการจัดการโดยเน้นไปที่การพัฒนาสวนสัตว์ให้กลายเป็นสถานที่พักผ่อนอย่างสมบูรณ์แบบที่นอกจากจะเป็นการพักผ่อนในรูปแบบการชมสัตว์ต่าง ๆ ที่สะท้อนถึงกระบวนการอนุรักษ์สัตว์ป่าแล้ว ประชาชนยังสามารถพักผ่อนในสวนสนุกที่แฝงไว้ในสวนสัตว์ได้ ซึ่งการมีอยู่ของสวนสนุกในสวนสัตว์ถือได้ว่าเป็นจุดที่สามารถทำรายได้ให้แก่สวนสัตว์มากกว่ารายได้อันเกิดจากสัตว์ ส่วนการจัดการสัตว์ยังคงมีอุปสรรคที่ต้องปรับปรุงแก้ไข โดยเฉพาะปัญหาด้านการขาดความรู้ของบุคลากร

4.3 สวนสัตว์ : แหล่งอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า

ในขณะที่การก่อตั้งสวนสัตว์ที่กล่าวไว้ในบทที่ผ่านมาได้แสดงให้เห็นว่าวัตถุประสงค์แรกในการก่อตั้งสวนสัตว์นั้นไม่ได้เน้นไปที่การอนุรักษ์สัตว์ป่าหรือธรรมชาติแต่อย่างใด หากแต่เป็นการก่อตั้งเพื่อใช้เป็นสถานที่ในการพักผ่อนหย่อนใจเพิ่มขึ้นเท่านั้น เนื่องจากประชากรในกรุงเทพมหานครมีจำนวนมากขึ้นเท่านั้นซึ่งการอนุรักษ์สัตว์ป่านั้นในทางปฏิบัติเป็นวัตถุประสงค์รองลงมาที่ยังไม่ได้รับความสำคัญ ซึ่งสอดคล้องกับที่เอกชัย เอื้อธารพิสิฐ ได้อธิบายถึงที่มาของการเปลี่ยนแปลงบทบาทของสวนสัตว์ไว้ว่า

“สวนสัตว์ในสังคมไทยไม่ได้ก่อตั้งเพื่อแก้ปัญหาการสูญพันธุ์ของสัตว์ป่ามาแต่แรก แต่เมื่อสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป องค์การสวนสัตว์ฯ จึงพยายามปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ เริ่มจากการเน้นย้ำถึงความสำคัญของทรัพยากรสัตว์ป่าผ่านเรื่องเล่าของความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์ป่าในอดีตที่ตรงข้ามกับปัจจุบัน สวนสัตว์กับการอนุรักษ์สัตว์ป่าจึงไปด้วยกันได้ดีในบริบทของสังคม”²

ในระหว่าง พ.ศ.2497 – 2508 องค์การสวนสัตว์ฯ ได้รับความร่วมมือจากบุคคลต่าง ๆ ที่เป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาสวนสัตว์ให้สามารถเป็นที่อนุรักษ์สัตว์ป่าได้อย่างสมบูรณ์แบบ ได้แก่ นายเฉลิม บัททพงษ์ นักธุรกิจค้าสัตว์ป่า นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล นักนิยมนไพรและธรรมชาติ

¹ แหล่งเดิม.

² เอกชัย เอื้อธารพิสิฐ. (2545). สวนสัตว์ : มายาคติว่าด้วยธรรมชาติและสัตว์ป่า. หน้า 106.

วิทยา นายปกรณ อังคุสิงห์ อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ ม.ร.ว.ชนาญวัตร เทวกุล จากคณะสัตวแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย¹ เพื่อให้องค์การเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสัตว์ได้ บรรจूसัตว์แพทย์เข้ามาช่วยดูแลสัตว์ เพราะสัตว์บางชนิดอาจตายได้ง่ายเมื่อผิดอาหาร ผิดอากาศ หรือได้รับการดูแลไม่ถูกต้อง ทั้งยังเป็นผู้ช่วยในการผสมพันธุ์เพื่อประโยชน์ในการศึกษาและขยายพันธุ์อีกด้วย² ทำให้สวนสัตว์ดุสิตเป็นสถานที่ที่สามารถอนุรักษ์สัตว์ป่าได้ ในขณะที่สวนสัตว์ดุสิตนั้นยังได้ทำหน้าที่เป็นสถานที่ในการเลี้ยงสัตว์ซึ่งเป็นสัตว์สงวนที่กำลังอยู่ภาวะใกล้สูญพันธุ์ตามพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.2513 ด้วย ได้แก่ เนื้อทราย³

นอกจากนี้ยังมีสัตว์ป่าสงวนต่าง ๆ ตามพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2503 เช่น นางอาย สมเสร็จ แมวป่า สิงโต กระเจง กระรอกดำ นกชนิดต่าง ๆ เป็นต้น พร้อมกันนั้นสวนสัตว์ดุสิตยังเป็นสวนสัตว์ที่มีสวนสนุกรวมอยู่ด้วยกันในเวลาเดียวกัน ถือได้ว่าสวนสัตว์ดุสิตในแง่มุมมองของการเป็นสถานที่ที่แสดงออกถึงการพัฒนาความรู้ทางด้านสัตว์ป่า กลายเป็นสถานที่สำคัญลำดับแรก ๆ ที่ขีดหน้าชูตาในยามมีผู้มาเยือนจากต่างประเทศ เช่น การเยือนประเทศไทยของประธานาธิบดีลินดอน บี. จอห์นสันแห่งสหรัฐอเมริกา (Lyndon Baines Johnson ค.ศ. 1908 - 1973) และภริยา นางคลอเดีย อัลตา จอห์นสัน (ค.ศ. 1912 - 2007) ใน พ.ศ.2509 ได้มีเดินทางเยี่ยมชมสวนสัตว์ดุสิต มีกิจกรรมการให้อาหารปลา ขึ้นชมต้นไม้ดัดรูปสัตว์ต่าง ๆ ชมการแสดงช้าง⁴ แสดงให้เห็นถึงการที่สวนสัตว์เป็นแหล่งอนุรักษ์สัตว์ป่าของประเทศไทยอย่างเป็นทางการและเป็นรูปธรรมและสามารถแสดงให้ชาวต่างประเทศได้เห็น แต่ขณะเดียวกันปัญหาที่เกิดขึ้นตามมานั้นคือ สวนสัตว์ดุสิตมีพื้นที่ไม่เพียงพอต่อการที่จะพัฒนาให้เป็นแหล่งอนุรักษ์สัตว์ป่าที่ยั่งยืนได้

สิ่งที่ประชาชนพบเห็นคือสภาพของสัตว์ที่ถูกขังอยู่ในกรง ดังที่ถนอม เปรมรัศมีได้กล่าวถึงไว้ว่า แหล่งที่มีสัตว์ป่าที่จะชมได้ คือเขาดินวนา ซึ่งสัตว์ทั้งหลายอยู่ในที่กักขังมิได้ปล่อยให้ไปตามธรรมชาติ⁵

¹ บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. (2519). เล่มเดิม. หน้า 106.

² บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. (2519). เล่มเดิม. หน้า 103.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กทม 4.2.1.2/2 การประชุมคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์ (9 เม.ย.-18 พ.ค.2516).

⁴ บรรณาธิการ. (1966, พฤศจิกายน). ต้อนรับประธานาธิบดีจอห์นสัน. THAILAND ILLUSTRATES. หน้า 9-17.

⁵ ถนอม เปรมรัศมี. (2514). คำบรรยายเรื่อง ป่าไม้คือความอยู่ดีมีสุขของประชาชนและเรื่องป่าไม้ทางสถานีวิทยศึกษา กระทรวงศึกษา (ในคราวประชุมเพลิง คุณพ่ออิน วิภาตะโยธิน ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 24 เมษายน 2514). หน้า 88.

พันเอกดำเนียร เลขะกุล ได้อธิบายถึงบรรยากาศภายในสวนสัตว์ดุสิต ในช่วงทศวรรษ 2500 ได้แก่ กวางป่า กวางดาว ละอง ละมั่ง นกกระสาคอดำ นกตะกรุม นกกระจอกเทศ และนกอีมู มีเรือบนนทีพริบพริบน้ำซึ่งคนมักจะเข้าไปโปรยถั่วเขียวให้นักพิราบมาจิกกินอย่างเป็นกันเอง ในป่าเลี้ยงสัตว์มีฮิปโปโปเตมัส หมีสีน้ำตาล หมี่หมา นาก เต่า จระเข้ หมี่ควาย และสิงโตทะเล ด้านเหนือของสวนสัตว์มีกรงหมี่ขาว เสือดาว เสือดำ เสือโคร่งและสิงโต ถัดจากสิงโตเป็นลิงชนิดทางบริเวณประตูออกด้านเหนือมีจิ้งจอกออสเตรเลีย ยีราฟจากแอฟริกา ม้าลาย หมูป่า สุนัขป่า สุนัขจิ้งจอก นกยูงไทย นกยูงขาว นกคาลาโซวารี สมเส็ด บริเวณเกาะด้านใต้จะมีกรงนก อยู่หลายชนิด เช่น ไก่ฟ้า นกชาปีไหน กาเผือก นกเงือก นกกระต๊ว เป็นต้น¹

จากจำนวนเนื้อที่ของสวนสัตว์ดุสิตที่มีจำกัด ไม่สามารถขยายพื้นที่ออกไปได้อีก ประกอบกับปริมาณสัตว์ที่มีมากขึ้น จึงจำเป็นต้องมีแหล่งรองรับสัตว์จำนวนนี้ องค์การสวนสัตว์มองเห็นถึงข้อบกพร่องดังกล่าวจึงต้องการขยายงานกิจการสวนสัตว์ให้กว้างขวางออกไปทุกภูมิภาคของประเทศ จึงทำให้สวนสัตว์สาขาถือกำเนิดขึ้น² สวนสัตว์สาขาแห่งแรกขององค์การสวนสัตว์ฯ จัดตั้งขึ้นในพื้นที่จังหวัดชลบุรี คือ สวนสัตว์เปิดเขาเขียว แต่ยังไม่ได้เปิดเป็นสวนสัตว์ให้ประชาชนเข้าชมอย่างเป็นทางการในทันที เนื่องจากมีกระบวนการดำเนินการอีกหลายขั้นตอน ถือเป็น การเปลี่ยนแปลงขององค์การสวนสัตว์ที่มีความพยายามในการสร้างให้สวนสัตว์เป็นสถานที่ที่ใช้ในการอนุรักษ์สัตว์ป่าได้อย่างเป็นระบบมากขึ้น

สวนสัตว์เปิดเขาเขียว ได้เริ่มจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2513 (แต่ยังไม่เปิดอย่างเป็นทางการ) ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นที่ระบายสัตว์จากสวนสัตว์ดุสิต คณะกรรมการองค์การสวนสัตว์มีมติรับหลักการพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเขาเขียวและเขาชมภู จังหวัดชลบุรี เพื่อดำเนินการสร้างเป็นสวนสัตว์เปิด และได้รับอนุญาตให้ดำเนินการใน พ.ศ. 2516³ โดยมีมติให้ผู้เข้าจับจองที่ดินป่าสงวนทั้งหมดทั้งที่อ้างว่า มีส.ค. 1 และไม่มีให้ออกไปจากบริเวณป่าสงวน เมื่อผู้บุกรุกออกไปหมดแล้ว องค์การสวนสัตว์ฯ จะใช้งบประมาณในการก่อสร้างที่ทำงานและบ้านพักพนักงาน สำหรับทางเข้าออกสวนสัตว์ ทางจังหวัดชลบุรีได้จัดสร้างถนนไปยังที่ก่อสร้างสวนสัตว์ไปบ้างแล้ว⁴ สวนสัตว์เขาเขียวมีลักษณะเป็นสวนสัตว์เปิดซึ่งมีลักษณะเด่น คือ มีพื้นที่กว้างขวางมากถึง 5,000 ไร่

¹ ดำเนียร เลขะกุล. (2504, กันยายน). สวนสัตว์ดุสิต. *อนุสาร อ.ส.ท.* 2(2): 41-43.

² สมยศ อุ่นเสียม. (2536, พ.ค.-มิ.ย.). อินไซด์ องค์การสวนสัตว์. *เศรษฐกิจและสังคม.* 30(3): 38.

³ สมยศ อุ่นเสียม. *เล่มเดิม.* หน้า 39.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กทม 4.2.1.2/2 การประชุมคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์ (9 เม.ย.-18 พ.ค. 2516).

และการเลี้ยงสัตว์จะมีลักษณะใกล้เคียงธรรมชาติมากที่สุด สัตว์สามารถเคลื่อนไหวได้อิสระ สัตว์รู้สึกว่าจะไม่ถูกคุมขัง วิ่งออกกำลังได้เต็มที่ สัตว์ในสวนสัตว์เขาเขียวจึงสามารถเจริญพันธุ์ได้ดี สัตว์บางชนิดในสวนสัตว์ดุสิตเมื่อมีจำนวนมากจะนำมาปล่อยที่สวนสัตว์เปิดเขาเขียว¹ องค์การสวนสัตว์ได้จัดพื้นที่ส่วนหนึ่งของสวนสัตว์เปิดเขาเขียวเป็นที่เลี้ยงกวางป่า เก้ง เนื้อทราย ละมั่ง วัวแดง นกกาบัว ให้อยู่ในพื้นที่กึ่งธรรมชาติ เพื่อให้สัตว์ได้ฝึกหัดและพัฒนาขีดความสามารถในการหาอาหาร หลบภัย ซึ่งนับว่าประสบความสำเร็จ สัตว์หลายตัวสามารถมีความปราดเปรียวและเป็นสัตว์ป่าสูงชันกว่าที่เลี้ยงอยู่²

ภาพลักษณ์ของสวนสัตว์ใน พ.ศ.2519 ได้ถูกอธิบายในลักษณะของการที่พื้นที่ป่าที่ลดน้อยลงจากการขยายตัวของแหล่งกิจกรรม ไร่ นา และบ้านเมือง รวมไปถึงการเพิ่มขึ้นของประชากรสวนสัตว์จึงเป็นเหมือน “ธนาคารสัตว์” ที่นักวิชาการจะใช้สัตว์ในครอบครองผสมเพิ่มขยายพันธุ์เพื่อป้องกันมิให้สูญพันธุ์ไปจากโลกนี้ได้ เช่น การผสมช้าง ชะนี ซึ่งให้ลูกยากในสวนสัตว์นั้นประสบความสำเร็จมากกว่าในระยะ 10 ปี แรกขององค์การสวนสัตว์ (ก่อน พ.ศ.250)³

ตั้งนั้นสวนสัตว์ในช่วงตั้งแต่ พ.ศ.2497 เป็นต้นมาได้เริ่มมีแนวคิดในการปรับเปลี่ยนสวนสัตว์ให้สามารถเป็นสถานที่ในการอนุรักษ์สัตว์ป่า จนกระทั่งเกิดการโอนสวนสัตว์เชียงใหม่ เขามาในความควบคุมขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ใน พ.ศ.2520 ถือเป็นสวนสัตว์สาขาแห่งที่สองที่เกิดขึ้น แต่เปิดให้ประชาชนเข้าชมอย่างเป็นทางการก่อนสวนสัตว์เปิดเขาเขียว

เมื่อมีการก่อตั้งองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย ใน พ.ศ.2497 เป็นหน่วยงานในการควบคุมดูแลสวนสัตว์ดุสิต และสวนสัตว์อื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในอนาคต โดยมีฐานะเป็นรัฐวิสาหกิจ ภายใต้บทบาทหน้าที่ 4 ประการ ได้แก่ การส่งเสริมให้สวนสัตว์เป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ การส่งเสริมการศึกษาทางด้านวิชาการ การเป็นสถานที่ในการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ และเป็นแหล่งค้นคว้าวิจัยสัตว์ ซึ่งในทางปฏิบัติแล้วสวนสัตว์ดุสิตประสบความสำเร็จในการเป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชน แสดงให้เห็นจากรายได้จากการขายบัตรเครื่องเล่นที่มีมากกว่ารายได้จากสัตว์ เช่น ใน พ.ศ.2513 - 2516 และกิจกรรมต่าง ๆ ที่เป็นกิจกรรมการพักผ่อนภายในสวนสัตว์ ดุสิตกลับกลายเป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญของสวนสัตว์มากกว่าบรรดาสัตว์ทั้งหลาย รวมไปถึงการ

¹ สมยศ ชูนเสียม. เล่มเดิม. หน้า 40.

² สำนักนายกรัฐมนตรี. (2535). สำนักนายกรัฐมนตรี ปีที่ 58. หน้า 126.

³ บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. (2519). เล่มเดิม. หน้า 107.

พยายามหารายได้ขององค์การสวนสัตว์จึงต้องทำทุกวิถีทางเพื่อให้สวนสัตว์มีรายได้เลี้ยงตนเองได้ เพราะต้องมีการปรับปรุงพัฒนาสวนสัตว์ในทางกายภาพต่าง ๆ ที่ต้องอาศัยงบประมาณจำนวนมาก โดยใช้วิธีการจัดงานพิเศษต่าง ๆ เช่น งานฤดูหนาว งานลอยกระทง งานประเพณีสงกรานต์ เป็นต้น ซึ่งงานเหล่านี้เป็นงานพิเศษตามวาระโอกาสต่าง ๆ ที่สวนสัตว์มักจัดมาตั้งแต่ก่อนการก่อตั้งองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย

ในขณะที่การเผยแพร่แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสัตว์เริ่มมีความเข้มข้นในตั้งแต่การก่อตั้งสมาคมนิรมไพร ใน พ.ศ.2495 และทวีความสำคัญมากขึ้น เมื่อนิรมไพรสมาคมนำโดยนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล เคลื่อนไหวในการเรียกร้องกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสัตว์ป่าจนเป็นผลสำเร็จ ส่วนสวนสัตว์นั้นนายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ได้เข้ามาเป็นคณะกรรมการในช่วง พ.ศ.2497 – 2511 โดยสวนสัตว์นั้นตอบสนองต่อแนวคิดในการอนุรักษ์สัตว์ป่าอย่างชัดเจนด้วยการริเริ่มสร้างพื้นที่เขาเขียวให้เป็นสวนสัตว์ ใน พ.ศ.2513 เพื่อเป็นพื้นที่ในการกระจายสัตว์จากสวนสัตว์ดุสิตและเป็นพื้นที่จัดให้สัตว์ได้อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ และเอื้อประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้า กลายเป็นช่วงของการกระจายสวนสัตว์ให้เข้าสู่ภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์สัตว์ป่าให้ประชาชนตระหนัก จนกระทั่ง ใน พ.ศ.2520 ได้มีการโอนสวนสัตว์เชียงใหม่เข้ามาเป็นสาขาหนึ่งขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย

บทที่ 5

สวนสัตว์ในยุคแห่งการเรียนรู้ พ.ศ.2520 – 2535

สวนสัตว์ดุสิตเป็นสวนสัตว์แห่งเดียวที่อยู่ภายใต้การกำกับดูแลขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยมาตั้งแต่ พ.ศ.2497 จนสวนสัตว์ดุสิตกลายเป็นพื้นที่ในการพักผ่อนหย่อนใจของประชาชนทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด แสดงถึงวัฒนธรรมการพักผ่อนในสวนสัตว์ของคนในสังคมไทยกำลังได้รับความนิยมเป็นอย่างมาก อีกทั้งสวนสัตว์ยังเป็นแหล่งอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า ด้วยความร่วมมือและมีกิจกรรมต่าง ๆ ให้ทำในสวนสัตว์หลายอย่าง

ในบทนี้จะกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงของสวนสัตว์ในสังคมไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2520 - 2535 ได้แก่ การเกิดสวนสัตว์ในจังหวัดต่าง ๆ ซึ่งภายใต้ความดูแลขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย ตลอดจนการเกิดสวนสัตว์เอกชนที่เข้ามาเป็นทางเลือกหนึ่งในการท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจ รวมถึงการจัดการสวนสัตว์ขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในการสร้างให้สวนสัตว์กลายเป็นสถานที่ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของคนทุกเพศทุกวัย จนกระทั่งเกิดการบังคับใช้พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.2535 ซึ่งส่งผลให้การดำเนินการจัดหาสัตว์ป่าของสวนสัตว์ไม่สามารถทำได้อย่างเสรี

5.1 การเกิดสวนสัตว์ในภูมิภาคต่าง ๆ

รัฐบาลเห็นความสำคัญของสวนสัตว์ในการเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจและให้การศึกษาค้นคว้าที่สำคัญเป็นสถานที่ในการอนุรักษ์สัตว์ป่านอกถิ่นอาศัย จึงได้มีนโยบายให้องค์การสวนสัตว์จัดตั้งสวนสัตว์เพิ่มเพื่อให้บริการด้านการศึกษา การเพาะขยายพันธุ์สัตว์ป่าครอบคลุมทั่วประเทศ องค์การสวนสัตว์จึงได้ดำเนินการจัดตั้งสวนสัตว์เพิ่มตามนโยบายรัฐบาล¹ ส่งผลให้ตั้งแต่ พ.ศ.2520 เป็นต้นมาเป็นช่วงเวลาที่เกิดการสร้างสวนสัตว์ในภูมิภาคต่าง ๆ เนื่องจากเป็นการขยายพื้นที่ในการอนุรักษ์สัตว์ให้กว้างขวางมากขึ้น อีกทั้งการเปิดสวนสัตว์ในภูมิภาคต่าง ๆ ยังทำให้ประชาชนที่ไม่มีโอกาสเดินทางมายังสวนสัตว์ดุสิตได้มีโอกาสเข้าชมสวนสัตว์ใกล้เคียงได้ สวนสัตว์ในภูมิภาคในช่วงตั้งแต่ พ.ศ.2520 – 2535 ได้แก่ สวนสัตว์เชียงใหม่ และสวนสัตว์เปิดเขาเขียว

5.1.1 สวนสัตว์เชียงใหม่

สวนสัตว์เชียงใหม่ ก่อตั้งขึ้นโดยนายฮาโรลด์ เมสัน ยัง (Mr.Harold Mason Young) มิชชันนารี ชาวอเมริกัน ผู้ที่เข้ามาเป็นอาสาสมัครสอนการยิงชีพในป่าให้แก่พวกทหารและตำรวจ

¹ ปารีชาติ ทัทภะสุต. (2553). การน่านโยบายการพัฒนาสวนสัตว์ในสังกัดขององค์การสวนสัตว์สู่มาตรฐานระดับโลกไปปฏิบัติ. หน้า 3.

ชายแดนในช่วงสงครามเกาหลี (พ.ศ.2493 - 2496) โดยอาศัยพื้นที่บ้านที่ตนเช่าอยู่ คือ บ้านเวฬุวัน เชียงดอยสุเทพของนายกี-นางกิมฮ้อ นิมมานเหมินท์ เป็นสถานที่เริ่มต้นโดยเริ่มเปิดเป็นสวนสัตว์เล็ก ๆ เป็นครั้งแรกเมื่อประมาณ พ.ศ. 2495¹ เป็นที่รู้จักกันทั่วไปในเวลานั้น คือ สวนสัตว์ห้วยแก้ว

การสะสมสัตว์ของนายฮาโรลด์ เมสัน ยัง เริ่มต้นจากการเห็นชาวบ้านล่าสัตว์เอาเนื้อมาขาย ด้วยความรักสัตว์จึงซื้อสัตว์ป่าเหล่านั้นที่ชาวบ้านจับได้มาเลี้ยง² และเพื่อศึกษานิเวศวิทยาต่าง ๆ ของสัตว์ ชนิดต่าง ๆ อย่างใกล้ชิดด้วย เพื่อประโยชน์ในการประกอบอาชีพสอนการยิงซีพในป่าให้แก่ทหารและตำรวจตระเวนชายแดน ซึ่งต้องเผชิญกับสัตว์ป่านานาชนิดเสมอ โดยจ้างคนพื้นเมืองและชาวเขาจำนวนไม่มากนักช่วยดูแล ต่อมานายกี-นางกิมฮ้อ นิมมานเหมินท์ ได้ขอให้ นายฮาโรลด์ เมสัน ยังผู้เช่าบ้านเวฬุวัน ย้ายสวนสัตว์ของเขาไปที่ที่ดินอีกแปลงหนึ่งของนายกี-นางกิมฮ้อ นิมมานเหมินท์ ซึ่งอยู่เชิงดอยสุเทพเช่นกันซึ่งปัจจุบันเป็นพื้นที่ที่ส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ แต่ด้วยเหตุที่นายฮาโรลด์ เมสัน ยัง เป็นชาวอเมริกันประชาชนของประเทศที่มีอิทธิพลทางการเมืองสูงยิ่งของโลก เขาจึงติดต่อขอเช่าที่ดินป่าสงวน เชียงดอยสุเทพต่อผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่โดยตรง จนได้รับอนุมัติให้ใช้พื้นที่ป่าสงวนเชียงดอยสุเทพ ประมาณ 60 ไร่เป็นที่ตั้งสวนสัตว์ของเอกชนเปิดบริการให้เข้าชมตั้งแต่วันที่ 6 เมษายน พ.ศ.2500 จนกระทั่งนายฮาโรลด์ เมสัน ยัง ถึงแก่อนิจกรรม ใน พ.ศ.2518³

หลังจากนายฮาโรลด์ เมสันยัง ถึงแก่อนิจกรรม ใน พ.ศ.2518 องค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงใหม่ได้ พิจารณาเห็นคุณค่าของสวนสัตว์ของนายฮาโรลด์ เมสันยัง ทั้งในฐานะเป็นแหล่งพักผ่อนและศึกษาสัตว์ของประชาชนในจังหวัดเชียงใหม่และเป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยวแหล่งหนึ่งตามโครงการปรับปรุงดอยสุเทพเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ จึงรับกิจการสวนสัตว์ของนายฮาโรลด์ เมสัน ยัง ไว้ใน ความดูแลขององค์การบริหารส่วนจังหวัดเชียงใหม่ จนกระทั่ง พ.ศ. 2520 จึงโอนเข้าสังกัดองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย สำนักนายกรัฐมนตรีย⁴

¹ องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย. (2563). รายงานประจำปี 2563 องค์การสวนสัตว์ในพระบรมราชูปถัมภ์. หน้า 9.

² นายเหมือง. (2528,9 มกราคม). สวนสัตว์เชียงใหม่ธรรมชาติที่สัมผัสได้. **สยามรัฐสุดสัปดาห์** **วิจารณ์**. 31(9): 25.

³ กรรณิการ์ จันทรังษี. (2557,มิถุนายน). เปิดบันทึกกำเนิดสวนสัตว์เชียงใหม่. **วารสารสวนสัตว์เชียงใหม่**. 1(7): 8.

⁴ แหล่งเดิม.

ใน พ.ศ.2530 สวนสัตว์เชียงใหม่มีอายุครบ 10 ปี ในรอบทศวรรษนั้นสวนสัตว์เชียงใหม่ได้ขยายพื้นที่จากเดิมที่จังหวัดเชียงใหม่อนุมัติให้นายฮาโรลด์ เมสัน ยัง จัดตั้งสวนสัตว์ประมาณ 60 ไร่ ได้รับการขยายเป็น 130 ไร่ ตั้งแต่ พ.ศ.2526 สวนสัตว์เชียงใหม่ได้รับความเห็นชอบจากกรมป่าไม้ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ และคณะรัฐมนตรีให้ขยายพื้นที่บริเวณเชิงดอยสุเทพ เพิ่มเติมอีกประมาณ 500 ไร่ ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการส่งเสริมและพัฒนาสวนสัตว์ ประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญทั้งจากภาครัฐและภาคเอกชน จำนวนหนึ่งโดยมี ศาสตราจารย์อานันท์ นิมมานเหมินท์ เป็นประธานดำเนินงานวางผังหลักกำหนดแนวทางพัฒนาสวนสัตว์เชียงใหม่ต่อไป¹ ใน พ.ศ.2533 สวนสัตว์เชียงใหม่มีสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมจำนวน 349 ตัว สัตว์ปีกจำนวน 573 ตัว สัตว์เลื้อยคลาน 199 ตัว ซึ่งภูมิทัศน์ในสวนสัตว์เชียงใหม่ได้มีการจัดตกแต่งแบบผสมผสานกับสวนสาธารณะ² มีศาลานั่งพักผ่อนอยู่ตามจุดต่าง ๆ อีกทั้งมีน้ำพุจำลองเป็นรูปสัตว์ต่าง ๆ เช่น ช้าง ฮิปโป³

สัตว์ส่วนใหญ่ของสวนสัตว์เชียงใหม่ส่วนใหญ่ถูกจำกัดให้อยู่ในพื้นที่เฉพาะของแต่ละตัว อีกทั้งมีการตกแต่งพื้นที่เลี้ยงสัตว์ให้มีความคล้ายคลึงกับธรรมชาติมากที่สุด ดังที่นายเมืองได้อธิบายไว้ว่า

“เรายังมีโอกาสได้เห็นกวางน้อยเดินเอียงอย่างอยู่บนพื้นหญ้าในดงแมกไม้สีเขียวครึ้ม เหมือนกันมันกำลังเดินอยู่ในป่า โดยไม่ต้องมองลอดผ่านช่องซี่กรงให้เสียความรู้สึก เพราะมีเพียงรั้วเตี้ย ๆ กันสัมผัสระหว่างธรรมชาติกับความเป็นคนเอาไว้เท่านั้น บ่อยครั้งเราจะได้เห็นกระท่ายน้อยผิวสีขาวสะอาดดูขุ่ยหิมะกระโดดโลดเต้นอยู่ในป่าละเมาะริมทางเดินอย่างอิสระ นกนานาชนิดบินฉวัดเฉวียนโยกย้ายอยู่บนต้นไม้อย่างมีความสุข เสียงหรีดหรืออะไรส่งเสียงร้องระงมเป็นดนตรีธรรมชาติขับกล่อมผู้คน ดอกไม้หลากสีแต่งแต้มอยู่บนสีเขียวขจีของใบไม้”⁴

¹ สวนสัตว์เชียงใหม่. (2564). ประวัติความเป็นมา. (ออนไลน์).

² ขนิษฐา สุวรรณชาติ. (2533, ธันวาคม). จากเขาดินสู่เขาเขียวเที่ยวชมสัตว์ถึงเชียงใหม่. **อนุสาร อ.**

ส.ท. 31(5): 79.

³ นายเหมือง. **แหล่งเดิม.** หน้า 25.

⁴ **แหล่งเดิม.**

ผู้เข้าชมสวนสัตว์เชียงใหม่ตั้งแต่ พ.ศ.2520 – 2530 เฉลี่ยประมาณ 200,000 คนต่อปี ส่วน พ.ศ.2530 มีผู้เข้าชมเฉลี่ย 500,000 คน แสดงให้เห็นถึงความนิยมในการพักผ่อนหย่อนใจที่เพิ่มขึ้นในสวนสัตว์ของประชาชนในเขตภาคเหนือ

ภาพประกอบ 7 แรดอินเดียในสวนสัตว์เชียงใหม่

ที่มา : ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทจวน วรรณรัตน์. หน้า 37.

5.1.2 สวนสัตว์เปิดเขาเขียว

สวนสัตว์เปิดเขาเขียวสร้างขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.2517 แต่เปิดให้บริการอย่างเป็นทางการใน พ.ศ.2521 โดยปรับปรุงจากพื้นที่ไร่อ้อย ไร่มันสำปะหลังให้กลายเป็นสวนสัตว์¹ ซึ่งวัตถุประสงค์ในการสร้างสวนสัตว์เปิดเขาเขียว คือ เพื่อเป็นพื้นที่ระบายสัตว์จากสวนสัตว์ดุสิต ซึ่งมีพื้นที่น้อยแต่ปริมาณสัตว์มากเกินไปจนสมควร ส่งผลให้สัตว์หลายชนิดมีสภาพความเป็นอยู่ที่ไม่แออัดและการขยายพันธุ์สัตว์เป็นไปได้อย่างเชื่องช้า อีกทั้งสัตว์ป่าหายากบางชนิดไม่มีการขยายพันธุ์ จึงได้ทำการย้ายสัตว์ต่าง ๆ มาเลี้ยงดูให้อยู่ในสภาพใกล้เคียงธรรมชาติ ซึ่งสวนสัตว์เปิดเขาเขียวมีพื้นที่กว่า 500 ไร่² สภาพของเขาเขียวในขณะนั้นยังเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ตามแบบฉบับของป่าดงดิบ เต็มไปด้วยไหลเขาสลักซับซ้อนมีโกรกธารเล็ก ๆ อากาศเย็นสบาย ในระยะแรกที่มีการนำสัตว์จากสวน

¹ นายสัตวแพทย์สุเมธ กมลนรนาถ. อดีตรองผู้อำนวยการองค์การสวนสัตว์. สัมภาษณ์, 24 พฤษภาคม 2565.

² องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย. (2557). รายงานประจำปี 2557 องค์การสวนสัตว์ในพระบรมราชูปถัมภ์. หน้า 8.

สัตว์ดุสิตไปปล่อยนั้นจะนำเฉพาะสัตว์กึ่ง เช่น กวางป่า กวางดาว เก้ง เนื้อทราย หรือม้าลาย ข้อดีของสวนสัตว์เปิดเขาเขียวคือเป็นสวนสัตว์ที่ใกล้เคียงธรรมชาติอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพมหานคร ทำให้สัตว์สามารถอยู่ได้อย่างอิสระ การชมสัตว์จึงเป็นการชมสัตว์ที่ใช้ชีวิตอยู่ในธรรมชาติแทนการดูสัตว์จากกรงแคบ ๆ ที่สวนสัตว์ดุสิต¹ ต่อมา พ.ศ.2527 องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย ได้รับอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีให้ขยายพื้นที่ดำเนินการของสวนสัตว์เพิ่มขึ้นอีก 2,500 ไร่ สวนสัตว์เปิดเขาเขียวจึงมีพื้นที่ดำเนินการทั้งหมด 3,000 ไร่²

มูลเหตุของการสร้างสวนสัตว์เปิดเขาเขียวนั้นสอดคล้องกับนายสัตวแพทย์อลงกรณ์ มหรรณพ อดีตผู้อำนวยการสวนสัตว์ดุสิตที่ได้อธิบายถึงการสร้างสวนสัตว์ที่เขาเขียว ไว้ว่า

“เดิมพื้นที่บริเวณเขาเขียวเป็นไร่มันสำปะหลัง เราสร้างสวนสัตว์เปิดเขาเขียวไว้เพื่อเป็นสถานที่ที่ไว้ระบายสัตว์จากสวนสัตว์ดุสิตที่ออกลูกหลานมากมาย อีกทั้งยังเป็นการปล่อยให้สัตว์ได้คุ้นเคยกับธรรมชาติ เมื่อสัตว์โตเต็มทีและเรียนรู้ที่จะอยู่ในธรรมชาติได้ อาจมีการปล่อยสัตว์เหล่านั้นกลับคืนสู่ธรรมชาติได้ โดยเฉพาะสัตว์ที่ได้รับบริจาคจากประชาชน นอกจากสวนสัตว์ที่เขาเขียวแล้ว สวนสัตว์เชียงใหม่ก็เป็นทีระบายสัตว์จากสวนสัตว์ดุสิตเหมือนกัน”³

จุดเด่นของสวนสัตว์เปิดเขาเขียว คือ ความเป็นธรรมชาติ สัตว์ทุกตัวมีอิสระที่จะไปทีใดก็ได้ ไม่ถูกขังอยู่ในกรงเหมือนสวนสัตว์อื่น นอกจากนี้ยังมีจำนวนสัตว์และพื้นที่มากกว่าแห่งอื่น ๆ ด้วย ใน พ.ศ.2525 สวนสัตว์เปิดเขาเขียว มีจำนวนสัตว์ทั้งหมด 362 ตัว แบ่งเป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม จำนวน 167 ตัว สัตว์ปีก 67 ตัว และสัตว์เลื้อยคลาน 28 ตัว⁴ ในเดือนตุลาคม 2530 สัตว์ในสวน

¹ ไพบูลย์ สุขสุเมธ. (2515, 29 มิถุนายน). สวนสัตว์เปิด แห่งแรกที่เขาเขียว. **สยามรัฐ**. หน้า 10.

² สำนักนายกรัฐมนตรื. (2535). 60 ปี สำนักนายกรัฐมนตรื. หน้า 240.

³ นายสัตวแพทย์อลงกรณ์ มหรรณพ. อดีตผู้อำนวยการสวนสัตว์ดุสิต. สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2565.

⁴ พิทยา ตามรสวรรณ. (2525). การออกแบบสัญลักษณ์ของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมสำหรับสวนสัตว์ดุสิต. หน้า 8.

สัตว์เปิดเขาเขียวมีทั้งหมด 4,755 ตัว แบ่งเป็น สัตว์ปีก มีจำนวน 4,126 ตัว สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม มีจำนวน 517 ตัว สัตว์เลื้อยคลานมีจำนวน 96 ตัว¹

ประเภทของสัตว์ที่เด่นได้แก่ เกาะชะนีแดง วัวแดง เนื้อทราย เกาะนก กรงม้ายาย คอกวัว สวนกวาง ซึ่งจะเห็นได้ว่าในบางส่วนยังมีคอกซึ่งไม่สอดคล้องกับการเป็นสวนสัตว์เปิดที่สัตว์จะสามารถใช้ชีวิตได้อย่างอิสระ

ในทศวรรษ 2530 การเดินทางมาชมสวนสัตว์เปิดเขาเขียว ประชาชนนิยมเดินทางมาด้วยรถยนต์ส่วนตัว หากเป็นคนที่พื้นที่ใกล้เคียงจะเดินทางมาด้วยรถจักรยานยนต์ หากเป็นวันหยุด นักชัตตกรรมหรือวันสำคัญต่าง ๆ จะมีประชาชนมาเยี่ยมชมจำนวนมาก ซึ่งจะมีการจัดกิจกรรมแสดงดนตรี โชว์สัตว์

การเกิดขึ้นของสวนสัตว์ในภูมิภาคต่าง ๆ นอกจากจะเป็นการสร้างสถานที่พักผ่อนหย่อนใจแล้ว ยังเป็นพื้นที่สำคัญในการเผยแพร่และส่งเสริมให้ประชาชนตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสัตว์ป่า รวมถึงยังเป็นสถานที่สำรองที่องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ใช้ในการโยกย้ายสัตว์จากสวนสัตว์ดุสิต

ภาพประกอบ 8 กรงนกขนาดใหญ่ที่สวนสัตว์เปิดเขาเขียว สร้างขึ้น พ.ศ.2526

ที่มา : ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทจวน วรรณรัตน์. หน้า 37.

¹ ศิริวรรณ รุ่งสว่าง. (2530). **โครงการออกแบบเลขนศิลป์สิ่งพิมพ์โฆษณา สำหรับสวนสัตว์เปิดเขาเขียว**. หน้า 15-16.

² **นายสัตวแพทย์สุเมธ กมลนรรณารถ**. อดีตรองผู้อำนวยการองค์การสวนสัตว์. สัมภาษณ์, 24 พฤษภาคม 2565.

นอกจากการเปิดสวนสัตว์ในภูมิภาคต่าง ๆ แล้ว ตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา เจ้าหน้าที่ฝ่ายบำรุงสัตว์ของสวนสัตว์ดุสิตยังได้มีการรักษาสัตว์โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย อีกทั้งยังมีการออกนอกพื้นที่สวนสัตว์เพื่อจับสัตว์ที่หลุดจากกรงเมื่อได้รับการขอความช่วยเหลือจากประชาชน รวมไปถึงสวนสัตว์ดุสิตยังรับบริจาคสัตว์ป่าที่ประชาชนไม่สามารถเลี้ยงดูได้อีกด้วย¹ สวนสัตว์ทำหน้าที่เสมือนพื้นที่ปลอดภัยของสรรพสัตว์

5.2 การเกิดสวนสัตว์เอกชน

5.2.1 สวนสัตว์พาด้า

พาด้าปิ่นเกล้าเป็นศูนย์การค้าที่มีขนาดใหญ่ หรรษาและทันสมัยในย่านฝั่งธนบุรี ตั้งอยู่บนทำเลที่มีการคมนาคมสะดวกสบายและคล่องตัวมาก² ก่อตั้งโดยคุณวินัย เสริมสิริมงคล ใน พ.ศ.2525 ได้มีการเปิดสาขาเป็น “ห้างพาด้าปิ่นเกล้า” เป็นห้างที่มีลิฟท์แก้วตัวแรกของประเทศไทย มีจุดชมวิว น้ำพุสายรุ้งที่ดูแบบมาจากสนามบินที่สิงคโปร์และสวนสนุกในห้องแอร์ซึ่งแตกต่างจากสวนสนุกทั่ว ๆ ไปที่ทำบนชั้นดาดฟ้า³

คุณวินัย เสริมสิริมงคล เป็นผู้มีจิตใจที่รักสัตว์และต้องการช่วยเหลือสัตว์ป่า จึงอยากคืนกำไรให้สังคม หลังจากที่ประสบความสำเร็จในด้านธุรกิจแล้ว จึงอยากให้คนทั่วไปได้มีโอกาสมาเที่ยวดูสวนสัตว์และอยากจะทำสวนสัตว์ขึ้นมา จึงส่งทีมงานไปดูงานยังต่างประเทศที่มีทั้งผู้เชี่ยวชาญ สัตวแพทย์ สถาปนิก และประสานงานกับ สยามฟาร์ม ซึ่งเป็นฝ่ายจัดหาสัตว์มาให้ จากนั้นได้วางโครงการ โดยมองถึงขอบเขตในการทำสวนสัตว์ว่าจะทำได้แค่ไหนบนพื้นที่ 7 ชั้นของห้าง ในเริ่มแรกสวนสัตว์พาด้า เริ่มจากการจัดโซน สัตว์โลกพิศดารให้เป็นที่พักผ่อนของพนักงาน และเปิดให้นักท่องเที่ยวได้เข้ามาเที่ยวชมได้ แต่ด้วยเสียงตอบรับที่ดีเพราะสวนสัตว์แห่งนี้มีสัตว์แปลก ๆ ที่บุคคลทั่วไปไม่เคยได้เห็นมาก่อน อย่างเช่นเต่าสองหัว งูสองหัว คางคกมีหาง สร้างความฮือฮาให้กับนักท่องเที่ยวอย่างมากจึงมีเสียงเรียกร้องให้ทางห้างทำเป็นสวนสัตว์แบบเต็มรูปแบบ⁴

สวนสัตว์พาด้า ซึ่งตั้งอยู่บนชั้น 6 - 7 ของห้างนั้นเป็นสวนสัตว์ลอยฟ้าแห่งแรกของไทยที่รวมความแปลกพิศดารของสัตว์ท่าชมได้ยากไว้มากมาย แสดงถึงเจตนาารมณอันแน่วแน่ในการ

¹ นายสัตวแพทย์อลงกรณ์ มหรรณพ. อดีตผู้อำนวยการสวนสัตว์ดุสิต. สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2565.

² อุไรวรรณ ชินตระกูลรัตน์. (2547). การรับรู้และทัศนคติของผู้บริโภคที่มีต่อห้างสรรพสินค้าพาด้า. หน้า 89.

³ แก้วตา ปานมงคล. (2562). สวนสัตว์พาด้า-กอริลลาบัวน้อย ตำนานที่ยังมีชีวิต. (ออนไลน์)

⁴ แหล่งเดิม.

อนุรักษสัตว์ป่า ซึ่งนับวันจะสูญพันธุ์ไปในธรรมชาติ โดยสวนสัตว์ในชั้น 6 คือ สวนสัตว์สนทยา คือ โลกของสัตว์กลางคืน ชมสัตว์ที่ออกหากินเวลากลางคืน แสงสีเสียงที่มีความสมจริง และสามารถชมงูนานาชาติ เช่น งูหลามทอง วันหยุดเสาร์-อาทิตย์ มีการแสดงละครลิง มายากลและโชว์ชุดพิเศษ ส่วนสวนสัตว์ในชั้น 7 ประกอบด้วย สวนลิงที่มีขนาดเล็กจนถึงใหญ่ที่สุด เช่น กอริลล่า ชมสวนนกเปิดในบรรยากาศธรรมชาติ สวนนกมาคอว์หลากสี เพนกวินที่สามารถเพาะพันธุ์ได้เป็นผลสำเร็จ พญาเสือสีขาว ค่าง 5 สี และสัตว์หายาก¹ มีรูปปั้นและภาพวาดไดโนเสาร์ อีกทั้งสัตว์ที่เป็นดาวเด่นของสวนสัตว์พาด้าในทศวรรษ 2530 คือ บั๊นน้อย กอริลลาเพศเมียเกิดเมื่อ พ.ศ.2530 โดยพาด้าซื้อจากเยอรมันในราคา 3 ล้านบาท²

พื้นที่ของสวนสัตว์พาด้าค่อนข้างจำกัด เนื่องจากอยู่ชั้น 6-7 ทำให้การจัดการพื้นที่เลี้ยงสัตว์อาจไม่เหมาะสมเท่าที่ควร ดังที่ศิริวรรณ รุ่งสว่าง ได้อธิบายไว้ว่า

“สิ่งแวดล้อมภายในสวนสัตว์คับแคบจนไม่น่าจะเป็นสวนสัตว์ได้ แต่สัตว์จะต้องอยู่ในพื้นที่ไม่กี่ตารางเมตร เช่น หมีควายซึ่งเป็นสัตว์ใหญ่จะอยู่ในกรงที่มีด้านกว้างและยาวไม่ถึง 3 เมตร หรือ เสือขาวก็ได้แต่เดินวนไปวนมาอยู่ในกรงแคบ ๆ อยู่เพียงตัวเดียว แต่ในบางมุมก็จัดได้น่าดู เช่น สวนนก ซึ่งยังจัดเนื้อที่ให้สัตว์ได้ออกกำลังบ้าง แต่เมื่อดูรวม ๆ แล้ว สวนสัตว์แห่งนี้ก็คือสวนสัตว์มากกว่า”³

นอกจากนี้ศิริวรรณ รุ่งสว่างยังได้วิเคราะห์ลักษณะกิจการของสวนสัตว์ของพาด้าเป็นเกล้า ไว้ว่า

“สวนสัตว์แห่งนี้จัดตั้งขึ้นเพื่อการค้าโดยเฉพาะ และไม่ค่อยคำนึงถึงธรรมชาติของสัตว์ แต่จะเหมาะที่จะเป็นสถานที่พักผ่อนของคนที่ไม่ค่อยมีเวลาไปไหนไกล ๆ จึงมาใช้บริการสำเร็จรูปที่จัดวางไว้ในห้างสรรพสินค้า และนอกจากการหากำไรจากการขายบัตร การขายของที่ระลึกแล้ว ยังมีการนำ

¹ อุไรวรรณ ชินตระกูลรัตน์. (2547). แหล่งเดิม. หน้า 89.

² ชีวี. (2565). สวนสัตว์พาด้ากับกาลเวลาที่ล่วงเลย. (ออนไลน์).

³ ศิริวรรณ รุ่งสว่าง. (2530). โครงการออกแบบแบบเลขคณิตสิ่งพิมพ์โฆษณา สำหรับสวนสัตว์เปิดเขาเขียว. หน้า 18.

สัตว์มาถ่ายรูปคู่กับคน เช่น ชีมี้าแควระ ภูพันคอค นกแก้วเกาะป่า เป็นต้น แต่
ทั้งนี้เพราะสวนสัตว์แห่งนี้เป็นเอกชน ดังนั้นจึงต้องหากำไรให้ได้มากที่สุด”¹

ในช่วง 10 – 15 ปีแรกของการเปิดให้บริการถือเป็นยุคฟื้นฟูที่สูงสุดของพาด้าปิ่นเกล้า ในฐานะห้างแรกในย่านฝั่งธนและเป็นห้างแรกที่มีลิฟต์แก้ว สวนสัตว์พาด้าจึงถือเป็นสวนสัตว์เอกชนแห่งแรกในประเทศไทยที่มีมีคิงคองและนกเพนกวิน พร้อมการแสดงโชว์ต่าง ๆ เป็นแม่เหล็กในเวลา นั้น² ถือเป็นกลยุทธ์อย่างหนึ่งของห้างพาด้าปิ่นเกล้าที่เป็นการดึงดูดผู้คน เนื่องจากสวนสัตว์พาด้า นั้นเป็นสวนสัตว์ที่ตั้งอยู่ในห้างสรรพสินค้า ซึ่งเป็นพื้นที่ที่คนในกรุงเทพมหานครใช้เวลาว่าง หลังจากการทำงานในแต่ละวันมาจับจ่ายใช้สอย หรืออาจมาพักผ่อนหย่อนใจ เช่น การชมสัตว์ต่าง ๆ ถ่ายรูปกับสัตว์ ดูการแสดงโชว์สัตว์ ในสถานที่เดียวกันโดยไม่ต้องเสียเวลาเดินทางไปหลายสถานที่

5.2.2 ซาฟารีเวิลด์

ซาฟารีเวิลด์ เป็นสวนสัตว์ที่สัตว์ต่าง ๆ ถูกจำกัดให้อยู่ในบริเวณที่เป็นธรรมชาติมากที่สุด บริเวณแต่ละส่วนกว้างขวางจนไม่เห็นขอบเขตหรือรั้วแดนชัด ทำให้สัตว์เหมือนอยู่ในธรรมชาติ แต่ ละบริเวณผู้ชมสามารถเข้าชมภายในบริเวณนั้นด้วยพาหนะที่เหมาะสมภายใต้ระบบการรักษาความปลอดภัยที่รัดกุม จุดสนใจหลักของสวนสัตว์ซาฟารีมักจะเป็นสัตว์ขนาดใหญ่ เช่น ช้าง แรด สิงโต เสือ ยีราฟ กวาง นกกระเจือกเทศ ลิง ผึ้งนก ฯลฯ³ (ธนภัทร พงษ์ภมร, 2548) ซาฟารี เวิลด์ก่อตั้งขึ้นโดย นายผิน คิ้วคชา นักธุรกิจชาวไทยเจ้าของภูเก็ตแฟนตาซี เปิดดำเนินการครั้งแรก วันที่ 17 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2531 แต่ต้องปิดปรับปรุง จนกระทั่งเปิดบริการใหม่อีกครั้งในวันที่ 17 เมษายน พ.ศ.2532 เป็นแหล่งรวมระหว่างสวนสัตว์กับสวนสนุกในสถานที่เดียวกัน เน้นที่คุณภาพของตัวสินค้าความบันเทิง เช่น สัตว์หายากและโชว์พิเศษจากต่างประเทศ⁴ ซาฟารีเวิลด์ในช่วงที่ เปิดในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2531 นั้น แบ่งพื้นที่ให้นักท่องเที่ยวเข้าชม 4 โซน

โซนแรก จะเป็นสวนสัตว์เปิด มีเนื้อที่ประมาณ 750 ไร่ มีสัตว์อยู่ประมาณ 1,000 ตัว เป็น สัตว์ใหญ่หลาย ๆ พันธุ์ คือ ช้างป่าแอฟริกา สิงโต หมี เสือชีต้า แรด ควายป่า กวาง ละมั่ง ลิง ฯลฯ

¹ แหล่งเดิม.

² NALISA. (2564, 16 กรกฎาคม). ธุรกิจสวนสัตว์ ที่เคยสร้างรอยยิ้มให้ผู้คนมากมาย ตอนนี้นำล้างยิ้มไม่ออก. (ออนไลน์).

³ ธนภัทร พงษ์ภมร. (2548). ความเหมาะสมของการจัดการไนท์ซาฟารี ณ สวนสัตว์เปิดเขาเขียว. หน้า 6.

⁴ เอกชัย เอื้อธรรพพิสิฐ. (2545). สวนสัตว์ : มายาคติว่าด้วยธรรมชาติและสัตว์ป่า. หน้า 57-58.

สัตว์ใหญ่เป็นสัตว์ดุร้ายจะแยกกันอยู่ในเขตใดเขตหนึ่ง แต่สัตว์ทุกตัวจะอยู่อย่างอิสระในบริเวณที่กำหนดไว้โดยสภาพแวดล้อมให้เหมือนสภาพจริงในธรรมชาติมากที่สุด เช่น จำนวนตัวผู้ตัวเมียของสัตว์แต่ละพันธุ์จะจัดให้พอดีกันไม่ทำร้ายกัน เข้าชมโดยการขั้บรถชมปิดกระจก ภายใต้ระบบรักษาความปลอดภัยที่มีรั้วไฟฟ้าสองชั้น¹

โซนที่สอง คือ เกาะนกอมาคอร์ มีเนื้อที่ประมาณ 70 ไร่ เป็นนกอมาคอร์ทั้งหมด มีจำนวนประมาณ 1,000 ตัว นกทุกตัวได้รับการฝึกฝนมาแล้ว นกเหล่านี้สามารถบินได้อย่างอิสระในบริเวณป่าบนเกาะ อีกทั้งยังมีการจัดเวทีสำหรับแสดงโชว์นกอมาคอร์ไว้ให้ชมด้วย²

โซนที่สาม คือ สวนนก มีเนื้อที่ประมาณ 120 ไร่ เป็นที่รวบรวมนกหายากจากทั่วโลก จำนวนนับร้อยชนิด เช่น นกฮัมมิงเบิร์ด อีมู หงส์ ฯลฯ โดยจัดแสดงไว้ในกรงขนาดเล็กที่แสดงนกเฉพะพันธุ์ และกรงขนาดใหญ่ที่มีตาข่ายคลุมที่รวมนกสารพัดพันธุ์ กรงนกขนาดใหญ่นี้ได้มีการตกแต่งภายในให้มีทั้งป่าแล่น้ำตกเทียมขนาดใหญ่³

โซนที่สี่ คือ สวนสนุก มีเนื้อที่ประมาณ 30 ไร่ เครื่องเล่นในสวนสนุกนี้จะแตกต่างจากสวนสนุกทั่วไป โดยจะเน้นเรื่องการรักษาทักษะ ออกกำลังกายและเข้าใจธรรมชาติเป็นสำคัญ เช่น เขาวงกตไต่เชือก ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีสวนหนึ่งที่เกี่ยวเนื่องกับสวนสนุก คือ สวนสัตว์เด็กที่จัดตั้งขึ้นเพื่อให้เด็กเข้าถึงคุณค่าของธรรมชาติโดยนำสัตว์ที่ถูกฝึกให้เชื่องและไม่เป็นอันตรายมาปล่อยให้เด็กได้สัมผัส ลูบคลำ⁴

ส่วนในระยะที่ 2 ที่จะเปิดใน พ.ศ.2532 จะเปิดโซนเกี่ยวกับการล่องไพร ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 100 การล่องไพรดังกล่าวเป็นการล่องทางน้ำเข้าไปท่ามกลางป่าดงดิบ ได้ผจญภัยกับสัตว์ต่าง ๆ เช่นเดียวกับดิสเนย์แลนด์ เพียงแต่สัตว์ที่จัดแสดงอยู่ในเขตนี้นี้เป็นสัตว์จริง ไม่ใช่หุ่นยนต์อย่างดิสเนย์แลนด์ โดยสัตว์เหล่านี้จะถูกขังไว้ในกรง ได้รับการช้อนพร่างอย่างมิดชิดจะเห็นเฉพาะตัวสัตว์เท่านั้น บางช่วงยังได้เห็นโบราณสถานและสถานที่จำลอง เช่น นครวัด หมู่บ้านชาวป่า หมู่บ้านไทยโบราณ น้ำตก ถ้ำลอด ทั้งนี้สัตว์ทั้งหมดในสวนสัตว์จะนำเข้ามาจากหลายประเทศ เช่น อังกฤษ สหรัฐอเมริกา เยอรมนี⁵

¹ ศิริวรรณ รุ่งสว่าง. (2530). เล่มเดิม. หน้า 22.

² แหล่งเดิม. หน้า 22.

³ แหล่งเดิม. หน้า 23.

⁴ แหล่งเดิม.

⁵ ศิริวรรณ รุ่งสว่าง. เล่มเดิม. หน้า 23.

การเกิดสวนสัตว์เอกชนไม่ได้ส่งผลกระทบต่อสวนสัตว์ของรัฐที่มีปริมาณผู้เข้าชมน้อยลงแต่อย่างใด เนื่องจากตั้งแต่ พ.ศ.2520 เป็นต้นมา สถิติผู้เข้าชมสวนสัตว์ดุสิตยังคงอยู่ในจำนวนกว่า 2 ล้านคนต่อปี

ในทศวรรษ 2520 – 2530 เป็นช่วงเวลาที่มีการก่อตัวและแพร่หลายของแนวคิดเรื่องคุณภาพชีวิต ที่เน้นถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนต่าง ๆ และกิจกรรมของมนุษย์ที่ส่งผลต่อความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งปัญหาการขาดแคลนพื้นที่นันทนาการในเมืองใหญ่ ซึ่งมีผลต่อความเป็นอยู่ที่ดีของคน¹

อีกทั้งการท่องเที่ยวธรรมชาติได้รับความนิยมจากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ในทศวรรษ 2530 กล่าวคือ ใน พ.ศ.2531 ได้มีการยกเลิกสัมปทานป่าไม้ เนื่องจากอุทกภัยที่บ้านพิบูลย์ นครศรีธรรมราช นอกจากนั้น เดือนกันยายน พ.ศ.2533 สืบ นาคะเสถียร หัวหน้าเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง นักอนุรักษ์ธรรมชาติคนสำคัญฆ่าตัวตาย เพื่อเรียกร้องให้สังคมและราชการหันมาสนใจปัญหาการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างจริงจัง เหตุการณ์นี้ยิ่งทำให้กระแสอนุรักษ์ธรรมชาติเป็นที่กล่าวถึง นำไปสู่การให้ความสำคัญกับทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่ามากขึ้น เริ่มมีการออกเที่ยวป่าอย่างจริงจังมากขึ้น² การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเมืองโดยเฉพาะกรุงเทพฯ และการเปลี่ยนวิถีชีวิตทางสังคมจากการพัฒนาประเทศโดยการอุตสาหกรรม ทำให้เมืองแออัดขึ้นจากจำนวนประชากรที่หลังไหลเข้ามาทำงานทำ มีความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่สูง จนชาวเมืองต้องอาศัยอยู่ในบ้านที่แบบตึกแถวทาว์นเฮาส์ ตลอดจนอพาร์ทเมนท์และคอนโดมิเนียม เป็นผลให้ชาวเมืองยอมรับแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวพักผ่อน หลีกหนีจากสภาพแออัดและมลพิษชั่วคราว ประกอบกับการทำงานในเมือง ทำให้มีมาตรฐานชีวิตที่ดีจากงานและรายได้ที่แน่นอน รวมถึงมีวันหยุดพักผ่อนที่เอื้อต่อการท่องเที่ยว³

¹ การประชุมทางวิชาการของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ครั้งที่ 21 สาขาสิ่งแวดล้อม เรื่อง สิ่งแวดล้อมเพื่อคุณภาพชีวิต อ้างถึงใน โดม ไกรปกรณ์. (2548). **ขบวนการสิ่งแวดล้อมในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2525-2535 ศึกษาการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล**. หน้า 294.

² ภิญญพันธุ์ พจนะลาวัลย์. (2563). **ประวัติศาสตร์แห่งการเดินทางและภูมิศาสตร์การเมืองในรอบศตวรรษ**. หน้า 188.

³ ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช. (2539). วันเที่ยว. ใน **เชิงอรรถวัฒนธรรมไทย**. หน้า 16. อ้างถึงใน ปิ่นเพชร จำปา. **วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ.2394 – 2544**. หน้า 148.

สำหรับประชาชนในกรุงเทพมหานครการเข้าหาพื้นที่สีเขียวในต่างจังหวัดอาจทำได้ไม่สะดวก เนื่องจากต่างมีค่าใช้จ่ายในการเดินทาง ทางเลือกที่เหมาะสมนั้นคือ การไปท่องเที่ยวพักผ่อนในสวนสัตว์และสวนสาธารณะที่ถือว่าเป็นพื้นที่สีเขียวในเมืองได้

พ.ศ.	เด็ก	นักเรียน	ผู้ใหญ่	รวม
2520	474,696	63,474	1,455,606	1,993,776
2521	461,319	64,867	1,480,412	2,006,598
2522	581,947	83,426	1,846,705	2,512,078
2523	552,673	67,589	1,898,623	2,518,885
2524	661,199	91,182	2,240,470	2,992,851
2525	604,624	89,295	2,134,566	2,828,485
2526	546,971	75,516	2,206,742	2,847,299
2527	529,788	78,224	2,203,126	2,811,138
2528	409,484	71,668	1,941,512	2,422,664
2529	417,247	47,497	1,806,157	2,270,901
2530	306,019	177,289	1,770,320	2,253,628
2531	319,990	156,020	1,768,747	2,244,757
2532	325,462	158,395	1,882,636	2,366,493
2533	362,325	96,377	2,057,268	2,515,970
2534	309,386	105,826	1,952,408	2,367,620
2535	282,488	108,328	1,893,494	2,284,310

ตาราง 8 สถิติผู้ใช้บริการสวนสัตว์ดุสิต ตั้งแต่ พ.ศ.2520 – 2535

ที่มา : องค์การสวนสัตว์ดุสิต. (2541) อ้างถึงใน ศศิธร จันลา. (2544, ม.ค.-มิ.ย.). แนวทางการจัดการสวนสัตว์ในเขตเมืองในทัศนะของผู้ใช้บริการ : กรณีสวนสัตว์ดุสิต. หน้า 63-64.

จากตารางสถิติผู้เข้าชมสวนสัตว์ดุสิตในช่วงเวลาดังกล่าว ไม่ได้รับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปิดตัวของสวนสัตว์เอกชนที่ถึงแม้ว่าสวนสัตว์เอกชนจะมีความโดดเด่นมากกว่าสวนสัตว์ขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ หากพิจารณาแล้วจะพบว่าราคาบัตรเข้าชมสวนสัตว์ขององค์การสวนสัตว์กับสวนสัตว์ของเอกชนมีความแตกต่างกันอยู่บ้าง

สวนสัตว์พาด้า ปีนเกล้า มีราคาบัตรเข้าชม ผู้ใหญ่ ราคา 15 บาท เด็ก 7 บาท บัตรชมการแสดงในวันเสาร์-อาทิตย์ ผู้ใหญ่ราคา 25 บาท เด็ก ราคา 15 บาท ส่วนซาฟารีเวิลด์มีราคาค่าเข้าชมประมาณ 50 บาท¹ ส่วนราคาค่าเข้าชมของสวนสัตว์ขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย ใน พ.ศ.2520 ผู้ใหญ่ราคา 5 บาท เด็ก ราคา 2 บาท นักเรียน นักศึกษา ทหาร ตำรวจในเครื่องบิน ราคา 2 บาท² ต่อมา พ.ศ.2525 มีการปรับขึ้นราคาเล็กน้อย ได้แก่ ผู้ใหญ่ ราคา 8 บาท เด็ก ราคา 5 บาท นักเรียน นักศึกษา ทหาร ตำรวจในเครื่องบินราคา 2 บาท³ จะเห็นได้ว่าราคาบัตรค่าเข้าชมขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยแม้จะมีการปรับขึ้นแต่ถือว่ายังมีราคาที่ถูกลงกว่าสวนสัตว์เอกชนอื่น ๆ ที่เน้นกำไรจากการขายบัตรหรือการทำกิจกรรมต่าง ๆ มากกว่าสวนสัตว์ในเครือของ องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยที่ได้รับเงินสนับสนุนจากรัฐบาลดังตาราง

ปี พ.ศ.	แหล่งงบประมาณ	จำนวน (บาท)
2522	งบประมาณแผ่นดิน	1,500,000
2523	งบประมาณแผ่นดิน	5,143,000
2524	งบประมาณแผ่นดิน	5,550,000
2525	งบประมาณแผ่นดิน	6,140,000
2526	งบประมาณแผ่นดิน	2,850,000
2530	งบประมาณแผ่นดิน	7,734,000
2531	งบประมาณแผ่นดิน	8,110,000
2532	งบประมาณแผ่นดิน	7,198,000
2533	งบประมาณแผ่นดิน	7,865,000
2534	งบประมาณแผ่นดิน	28,300,000

¹ ศิริวรรณ รุ่งสว่าง. (2530). เล่มเดิม. หน้า 18 - 23.

² สีนาทร. (2520). เล่มเดิม. หน้า 26.

³ พิทยา ตามรสสุวรรณ. (2525). เล่มเดิม. หน้า 6.

ปี พ.ศ.	แหล่งงบประมาณ	จำนวน (บาท)
2535	งบประมาณแผ่นดิน	31,300,000

ตาราง 9 งบประมาณที่องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ได้รับการจัดสรรจากรัฐบาล ปีงบประมาณ 2522 - 2535

ที่มา : สรุปจากพระราชบัญญัติงบประมาณรายจ่ายประจำปีงบประมาณ 2522-2535

นอกจากงบประมาณที่ได้รับจัดสรรในปีงบประมาณต่าง ๆ แล้ว สวนสัตว์ในเครือขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยยังมีรายได้ที่สวนสัตว์หาได้อีกทางหนึ่ง ทำให้สวนสัตว์เหล่านี้ไม่จำเป็นต้องกำหนดราคาค่าเข้าชมในอัตราสูงหรือเท่าสวนสัตว์อื่น อีกทั้งลักษณะของสวนสัตว์เอกชนเน้นที่การท่องเที่ยวเป็นหลัก มีวัตถุประสงค์เพื่อแสวงหากำไร ผ่านการจัดแสดงสัตว์หายาก การจัดแสดงโชว์สัตว์ต่าง ๆ ซึ่งอาจจะไม่ได้เป็นไปตามเป้าหมายของการเป็นสวนสัตว์ 4 ประการ ในขณะที่สวนสัตว์ดุสิตยังคงมีกำไรจากการดำเนินกิจการอย่างต่อเนื่อง แม้จะมีสวนสัตว์เอกชนเกิดขึ้นเป็นคู่แข่งดังตาราง

ปี	รายได้ (ล้านบาท)	รายจ่าย (ล้านบาท)	กำไร (ล้านบาท)
2521	15.83	9.91	5.92
2522	18.51	11.12	7.39
2523	16.87	12.20	4.67
2524	23.94	14.14	9.80
2525	26.57	16.34	10.23
2526	27.81	17.55	10.26
2527	30.82	20.77	10.05

ตาราง 10 ผลกำไรของสวนสัตว์ดุสิต ระหว่าง พ.ศ.2521 – 2527

ที่มา : องค์การสวนสัตว์. (2531). ที่ระลึกในวาระครบรอบ 50 ปี สวนสัตว์ดุสิต 18 มีนาคม 2531. หน้า 15.

5.3 สวนสัตว์กับการเป็นแหล่งการเรียนรู้ ทศวรรษ 2520-2530

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520 – 2524) ได้อธิบายถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมและปัญหาการใช้ทรัพยากรหลักของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน แหล่งน้ำและแร่ธาตุนั้นเป็นปัญหาพื้นฐานที่มีความสำคัญต่อความมั่นคง อุดม และโอกาสที่จะพัฒนาประเทศต่อไปในอนาคตเป็นอย่างยิ่ง ปัญหาดังกล่าวนี้ที่ทวีความรุนแรงขึ้นอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเพิ่มของประชากรและลักษณะการตั้งถิ่นฐานทำกิน ปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมและอัตราการใช้ทรัพยากรเศรษฐกิจหลักที่นำวิตกอย่างยิ่งคือ ทางด้านป่าไม้ซึ่งเนื้อที่ป่าไม้ของประเทศได้ลดลงอย่างรวดเร็วจนเหลือเพียง ร้อยละ 38 ของเนื้อที่ทั้งหมด เนื่องมาจากการทำลายป่า ต้นน้ำลำธาร เพื่อเอาไม้และเพื่อเปิดที่ดินทำการเพาะปลูกอย่างไม่มีระบบอยู่ในอัตราสูง¹ ซึ่งปัญหาดังกล่าวส่งผลกระทบโดยตรงต่อสัตว์ป่า ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษกำลังทวีความรุนแรงมากขึ้น การตัดไม้ทำลายป่าส่งผลถึงสัตว์ป่าและสิ่งแวดล้อม เพราะสัตว์ป่าจะสูญเสียพื้นที่เพื่อกิจกรรม หาอาหารและน้ำ ตลอดจนแหล่งหลบภัย²

ในขณะที่ พ.ศ.2524 ประเทศไทย มีประชากรประมาณ 50 ล้านคนและกำลังเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยอัตราการเพิ่มขึ้นประมาณ ร้อยละ 3.3 ต่อปี แต่อัตราการลดลงของประชากรสัตว์ป่าอาจมากกว่าร้อยละ 5³ ประชาชนส่วนใหญ่ยังไม่ตระหนักถึงผลกระทบที่มีอันเนื่องมาจากปัญหาสิ่งแวดล้อม องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยจึงมีความพยายามในการให้ความรู้และความเข้าใจกับประชาชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์สัตว์ป่าและสิ่งแวดล้อม⁴ องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยจึงต้องให้ความสำคัญในการเน้นให้เกิดการเรียนรู้และเห็นความสำคัญของสัตว์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติผ่านการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของสวนสัตว์

การดำเนินงานขององค์การสวนสัตว์มีลักษณะเป็นไปอย่างเรียบง่ายปราศจากการบริหารเชิงรุกมาโดยตลอด ถึงแม้ว่าภารกิจที่กำหนดไว้มีขอบเขตกว้างขวาง พอที่พัฒนากิจกรรมได้อย่างหลากหลาย เช่น การส่งเสริมและรวบรวมสัตว์นานาชนิดไว้เพื่อประโยชน์ในการศึกษา

¹ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2520). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520 – 2524)**. หน้า 32.

² วศิน อังคพัฒนากุล. (2523). สัตว์ป่าที่ใกล้จะสูญพันธุ์ของประเทศไทย ใน คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2523). **เอกสารการสัมมนาเรื่องสัตว์ป่าเมืองไทย ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2524**. หน้า 170.

³ วศิน อังคพัฒนากุล. (2523). **เล่มเต็ม**. หน้า 166.

⁴ จิระ เมฆวิชัย. (2537). ลูกของพ่อนอกทำเนียบ. ใน **ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทจวนวรรณรัตน์**. หน้า 36.

อำนวยความสะดวกแก่ประชาชนการส่งเสริม และจัดบำรุง ผสมพันธุ์ ตลอดจนการจัดดำเนินการเกี่ยวกับสถานที่เลี้ยงสัตว์ขององค์การ และการจัดบริการสาธารณะเพื่อเป็นที่พักผ่อนของประชาชน¹ ส่วนสำคัญในการเผยแพร่ข้อมูลและความรู้ให้กับประชาชน คือ ฝ่ายงานประชาสัมพันธ์

งานประชาสัมพันธ์ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ.2522 โดยเป็นการแยกส่วนจากงานสารบรรณ ทำหน้าที่เผยแพร่ข่าวสาร รวมถึงเอกสารระหว่างสวนสัตว์ทั้ง 3 คือ สวนสัตว์ดุสิต สวนสัตว์เชียงใหม่ และสวนสัตว์เปิดเขาเขียวให้ทั่วถึง และเผยแพร่ข่าวสู่ประชาชนและหน่วยงานภายนอกให้ได้รับความรู้เกี่ยวกับสวนสัตว์ การอนุรักษ์สัตว์ป่า และความรู้ด้านวิชาการที่เป็นประโยชน์ อีกทั้งสวนสัตว์ดุสิตยังต้องจัดงานเทศกาลต่าง ๆ ได้แก่ งานวันปิยะมหาราช งานลอยกระทง งานปีใหม่ งานวันเด็กแห่งชาติ งานฉลองตรุษจีน และงานสงกรานต์² นอกจากนี้การชมสัตว์แล้วยังมีแหล่งเรียนรู้อื่น ได้แก่ ห้องสมุดของสวนสัตว์ดุสิต ตึกสัตว์สต็อป³ อีกทั้งยังร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ จัดกิจกรรมส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ธรรมชาติของสัตว์ป่า ทั้งความร่วมมือกับส่วนราชการ นิตยสารและสถานีโทรทัศน์

ภาพประกอบ 9 ยีราฟในสวนสัตว์ดุสิต

ที่มา : ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทจวน วรรณรัตน์. หน้า 38.

¹ พิพัฒน์ ไทยอารี. (2537, ตุลาคม-ธันวาคม). บทเรียนการพัฒนากิจการสวนสัตว์สิงคโปร์แบบอย่างการสนองนโยบายเศรษฐกิจของรัฐ. *จุฬาลงกรณ์วารสาร*. 7(25): 58.

² สราวุธ เทียวพานิช. (2525). *ปัญหาการบริหารงานของสวนสัตว์ดุสิต*. หน้า 19-20.

³ สีนาทร. (2520). *นำเที่ยวสวนสัตว์ดุสิต*. หน้า 6-7.

ใน พ.ศ.2524 นิตยสารสวนสัตว์ ได้จัดกิจกรรมทัศนศึกษาที่ศูนย์ธรรมชาติศึกษาเขาเขียว จังหวัดชลบุรี ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยจะต้องเป็นนักเรียนชายที่กำลังเรียนชั้นมัธยมศึกษา มีภูมิลำเนาในกรุงเทพมหานคร นนทบุรี สมุทรปราการ และเป็นสมาชิกของสโมสรข้างน้อยของนิตยสารสวนสัตว์¹ การจัดกิจกรรมการทัศนศึกษาของนิตยสารสวนสัตว์ทำให้เกิดการเรียนรู้ ก่อให้เกิดความรักธรรมชาติและสัตว์ป่ากับเยาวชนความคิดดังตัวอย่างต่อไปนี้

“วิเชษฐ์ สันติพลาวุธ อายุ 19 ปี ชาวกรุงเทพฯ ได้เล่าไว้ว่า...ในปัจจุบันตามที่ได้ไปเห็นมาสภาพต่าง ๆ ของเขาเขียวดูทรุดโทรม ขาดการเอาใจใส่เป็นอย่างมาก ตั้งแต่สถานที่ทั่วไป อาคารไม้เหมือนกับปล่อยไว้ให้ร้างมานาน นาน คอกสัตว์ที่ล้อมด้วยตาข่ายชำรุด เอนเอียง เหมือนรอรวันพัง บริเวณคอกสัตว์คับแคบ เช่น นาก 2 ตัวอยู่ในบ่อปูนที่เล็กจนรู้สึกอึดอัดแทน แทบจะหมุนตัวไม่ได้ สภาพสัตว์ป่าไม่สมบูรณ์ บางตัวดูท่าทางหิวจัด อีกทั้งการตรวจตราอันตรายต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นกับสัตว์ป่าดูเหมือนจะมีน้อยมาก เหตุร้ายย่อมเกิดได้ง่ายดายเหลือเกิน โดยเฉพาะกับละออง ละมั่งคู่สุดท้ายของไทยที่น่าจะได้รับการเลี้ยงดูเอาใจใส่เป็นพิเศษ ถ้าเกิดอะไรขึ้นกับมันลูกหลานไทยในอนาคตอาจจะไม่ได้เห็นกวางที่สวยงามที่สุดชนิดหนึ่งของไทยเช่นเดียวกับที่เกิดกับเนื้อสมันมาแล้ว...”²

“สุนัน พินิตเกียรติสกุล อายุ 13 ปี ชาวสมุทรปราการ ได้เล่าว่า...เราได้พบ “เม่นใหญ่” และ “นาก” ซึ่งดูเหมือนว่าจะหิวโซเช่นเดียวกับกวางและลิง ไม่ต้องดูอื่นไกล ขนาด เราเด็ดใบหญ้าให้มัน มันก็ยังกิน และ ไม่มีร่องรอยของปลาที่เป็นอาหารของ นากแม้ชักรินเดียว ...ถ้าไม่ได้เห็นกับ ตา คงไม่เชื่อแน่ กนกอร - จอห์นนี่และ ลูกสาวของมันถูกกักบริเวณให้อยู่ใน กรงแคบ ๆ ดูสภาพแล้วราวกับว่าไม่ มีใครมาเอาใจใส่มันชักรินเดียว...นี่ หรือ ที่เป็นสมบัติของคนไทยทั้งหลาย และหลงภูมิใจกันทั่วประเทศว่าทั้งสาม พ่อแม่ลูกคือละมั่งที่เรายังเหลืออยู่... มันมีชะตากรรมอย่างไรกันแน่ ผมว่า เราน่าจะคิดถึงออกเขาออกเรากัน

¹ กองบรรณาธิการ. (2524, มกราคม). สโมสรข้างน้อย. นิตยสารสวนสัตว์. 1(11): 39.

² กองบรรณาธิการ. (2524, พฤษภาคม). นักอนุรักษ์ธรรมชาติรุ่นเยาว์พูด เมื่อผมไปเที่ยวเขาเขียว บันทึกร่วมของสมาชิกสโมสรข้างน้อย. นิตยสารสวนสัตว์. 2(14): 36.

บ้าง สำหรับนกที่เราพบวันนั้น มีนกปรอด นกกางเขน นกขุนทอง นกเขา นกเอี้ยง และยังได้ยินเสียงนกโพระดก นกเงือก แต่ไม่เห็นตัวมัน แม้จะเป็นการเที่ยวป่า ระยะเพียง 5-6 ชั่วโมง ก็ทำให้เราได้สัมผัสธรรมชาติ มีสิ่งที่สอนเราไม่มีวันหมด นับเป็นประสบการณ์ครั้งแรกที่เราต้องการให้มีครั้งที่สองและต่อ ๆ ไป”¹

ใน พ.ศ.2525 ฝ่ายวิชาการ องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย ได้จัดโครงการอบรมความรู้ด้านสัตว์ป่าภาคฤดูร้อนขึ้นในช่วงปิดภาคเรียน เพื่อปลูกฝังให้เยาวชนมีนิสัยรักสัตว์รักธรรมชาติ โดยให้ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับสัตว์ป่าชนิดต่าง ๆ ที่น่าสนใจ รวมทั้งการฝึกฝนต่าง ๆ เช่น การฝึกเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น โดยผู้เข้าอบรมต้องเป็นนักเรียนชั้น ม.1 – 3² กิจกรรมพิเศษต่าง ๆ ของสวนสัตว์ในช่วงทศวรรษ 2520 เน้นไปที่การจัดบรรยายให้ความรู้และนำชมสวนสัตว์แก่โรงเรียนต่าง ๆ ผู้นำท้องถิ่น จัดบรรยายให้ความรู้ในเรื่องสัตว์ป่าทางสถานีโทรทัศน์ประมาณปีละ 3 ครั้ง ทางสถานีวิทยุกระจายเสียงปีละ 5 ครั้ง รวมไปถึงร่วมมือกับทางราชการและโรงเรียนต่าง ๆ ทั่วประเทศ โดยยกเว้นค่าผ่านประตูและค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ในการเข้าชม

ส่วนการสร้างรายการโทรทัศน์เพื่อเผยแพร่ความรักในธรรมชาติและสัตว์ป่านั้นเกิดขึ้นใน พ.ศ. 2524-2527 ได้มีการสร้างรายการเสภา หน้าเขาดิน จัดขึ้นทุกช่วงบ่ายของวันอาทิตย์ทางช่อง อสมท. รูปแบบรายการก็จะมีทั้งที่เป็นส่วนของสาระความรู้ทางวิชาการเกี่ยวกับสัตว์ มีบันเทิงคดี มีนักร้องที่มีชื่อเสียงมาร่วมในรายการ โดยมี คุณธรรมรัตน์ นาคสุริยะ เป็นพิธีกรช่วงบันเทิง และดนตรี คุณสมบุญรณ์ แสงทอง เป็นผู้ดำเนินรายการทั้งหมด นอกจากนี้ในรายการก็จะมีกิจกรรมเล่นเกมต่าง ๆ ทั้งจักรยานเหินเวหา มวยทะเล มวยปล้ำ ฯลฯ รายการเสภาหน้าเขาดินดำเนินไปได้ประมาณปีกว่า ๆ ได้เปลี่ยนช่องออกอากาศ เปลี่ยนไปออกอากาศทางช่อง 11 ซึ่งเป็นของหน่วยงานรัฐแทน และเปลี่ยนชื่อเป็นรายการ "สนุกกับเราที่เขาดิน" รูปแบบรายการคล้ายกับของเดิม เพิ่มเติมคือมีนักร้องดังมาร่วมในรายการมากขึ้น มีกิจกรรมสนุก ๆ มากขึ้น ดำเนินรายการไปได้อีกประมาณปีกว่า ๆ ก็ได้ยุติการออกอากาศ³ เพื่อเป็นอีกช่องทางหนึ่งในการเผยแพร่ความรู้

¹ กองบรรณาธิการ. (2524, พฤษภาคม). แหล่งเดิม. หน้า 37.

² กองบรรณาธิการ. (2525, เมษายน). ข่าวดี โครงการอบรมความรู้ด้านสัตว์ป่าภาคฤดูร้อน.

นิตยสารสวนสัตว์. 2(20): 19.

³ กระปุก. (10 กันยายน 2561). 8 สิ่งที่หลายคนไม่รู้เกี่ยวกับเขาดิน สวนสัตว์แห่งแรกของเมืองไทย. (ออนไลน์).

เกี่ยวกับสัตว์และสวนสัตว์ ซึ่งทงน นทีพิทักษ์ อดีตรองผู้อำนวยการองค์การสวนสัตว์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้อธิบายไว้ว่า

“รายการเฮฮา หน้าเขาดิน เป็นรายการซึ่งมีการถ่ายทอดสดกันที่เขาดินนี้เอง รูปแบบรายการก็ไม่ได้ซับซ้อนอะไร แต่กินใจคนดูมากเลยทีเดียว เพราะได้ทั้งสาระความรู้ ความสนุกสนาน พร้อมทั้งยังได้ลุ้นรับของรางวัลต่าง ๆ มากมาย ตรงกับเป้าหมายของการจัดทำรายการ คือ เพื่อเผยแพร่ความรู้ทางด้านวิชาการ ประกาศข่าวสารขององค์การสวนสัตว์ ให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมมาเล่นเกมรับรางวัล และสร้างรายได้ให้กับเขาดิน”¹

นอกจากนี้ ใน พ.ศ.2529 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีได้เสด็จพระราชดำเนินเปิดอาคารพิพิธภัณฑ์สวนสัตว์ดุสิต ซึ่งเป็นอาคารสองชั้น ภายในจัดนิทรรศการโดยสาขาวิจัยนิเวศวิทยา สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย มีการจัดแสดงซากสัตว์ที่สตัฟฟ์ไว้ เช่น แรด สมเสร็จ ปลากระโทงแทง ปลาอะราไพม่า รวมถึงบาง พญากระรอกบินแดงใหญ่ และพญากระรอกบินหูขาว ในตู้กระจก เป็นการจัดแสดงภาชนะโบราณ เช่น หม้อสมัยบ้านเชียง รวมทั้ง เครื่องมือเครื่องไม้จับและล่าสัตว์ในอดีต นอกจากนี้ยังมีกระดูก เขาสัตว์ และชิ้นส่วนของร่างกายจากสัตว์ป่าบางชนิด²

ภาพประกอบ 10 พิพิธภัณฑ์สวนสัตว์ดุสิต

ที่มา : ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทจวน วรรณรัตน์. หน้า 38.

¹ แหล่งเดิม.

² เอกชัย เอื้อธรรพพิสิษฐ์. (2545). สวนสัตว์ : มายาคติว่าด้วยธรรมชาติและสัตว์ป่า. หน้า 36.

การส่งเสริมให้สวนสัตว์กลายเป็นสถานที่แห่งการเรียนรู้จึงถือเป็นพื้นที่หลักที่ช่วยเติมเต็มให้หน้าที่ของสวนสัตว์มีความสมบูรณ์มากขึ้นจากที่เป็นเพียงสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนทั่วไป เป็นสถานที่วิจัยของนักวิทยาศาสตร์ เป็นสถานที่อนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า หน้าที่สุดท้ายที่สมบูรณ์คือหน้าที่ของการเป็นแหล่งเรียนรู้ที่เหมาะสมกับประชาชน ซึ่งเห็นการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจนมากกว่าที่ผ่านมา ก่อให้เกิดความตระหนักในทรัพยากรสัตว์ป่าและทรัพยากรธรรมชาติที่นับวันจะลดลงสวนทางกับการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร

5.4 นโยบายมิติใหม่ของสวนสัตว์

ใน พ.ศ.2529 - 2530 องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์ได้ส่งนายโสภณ ดำนุ้ย เข้ารับการอบรมที่สถาบันสมิธโซเนียน สหรัฐอเมริกา ต่อมา พ.ศ. 2534 ได้ส่งนายสัตวแพทย์สุเมธ กมลนรรณารถ เข้าอบรมที่ Jersey Zoo ประเทศอังกฤษ เพื่อให้บุคลากรขององค์การสวนสัตว์ได้เรียนรู้ระบบและวิธีการจัดการสวนสัตว์ให้เป็นไปตามมาตรฐานและนำความรู้ที่ได้รับกลับมาพัฒนาสวนสัตว์ของไทยให้มีมาตรฐานมากขึ้น¹ การจัดส่งพนักงานไปศึกษาดูงานในต่างประเทศ ทำให้พนักงานมีความรู้ ความเข้าใจ เรื่องการบริหารจัดการสวนสัตว์และสัตว์ป่า ของต่างประเทศ ที่ทันสมัยและมีความเหมาะสมกับ สภาวะปัจจุบัน และได้ให้พนักงานที่ได้มีโอกาสเดินทางไปศึกษาดูงานด้านสวนสัตว์และสัตว์ป่าใน ต่างประเทศทำให้เกิดความเข้าใจและเกิดการยอมรับอย่างมีส่วนร่วม ซึ่งการถ่ายทอดความรู้ของบุคลากรในองค์การสวนสัตว์ ในการพัฒนาสวนสัตว์ ในสังกัดขององค์การฯ เพื่อขับเคลื่อนนโยบายให้ไปในทิศทางเดียวกัน²

ขณะที่ ใน พ.ศ.2534 รัฐบาลของนายอานันท์ ปันยารชุน นายกรัฐมนตรี (2 มีนาคม พ.ศ. 2534 – 22 มีนาคม พ.ศ.2535) ได้ให้ความสนใจต่อปัญหาการอนุรักษ์สัตว์กำลังดำเนินการตราพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่าขึ้น ขณะเดียวกันรัฐบาลโดยมอบหมายให้รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี (นายมีชัย วีระไวทยะ) รับผิดชอบงานเกี่ยวกับการอนุรักษ์ และสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ นายกรัฐมนตรียังกำหนดนโยบายให้องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย พิจารณาว่าสมควรจะย้ายสัตว์ใหญ่ออกจากเขาดินให้เหลือเพียงสัตว์เล็ก ๆ เช่น ลิง กระรอก และ สัตว์ที่ไม่ดุร้าย เช่น กวาง เพื่อเป็นการสร้างบรรยากาศที่ดีกลางเมืองหลวงด้วย” ภารกิจของ องค์การสวนสัตว์จึงได้รับความสนใจจากสาธารณชนและเริ่มมีการทบทวนแนวทางการดำเนินงาน

¹ นายสัตวแพทย์สุเมธ กมลนรรณารถ. อดีตรองผู้อำนวยการองค์การสวนสัตว์. สัมภาษณ์, 24 พฤษภาคม 2565.

² ปารีชาติ ทัพพะสุต. (2553). แหล่งเดิม. หน้า 33.

อย่างจริงจัง¹ นายมีชัย วีระไวทยะ รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี มีนโยบายที่ต้องการให้สวนสัตว์เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนโดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสและต้องการเห็นสัตว์มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นไม่ถูกกักขังในกรงหรือที่คับแคบ และนโยบายของคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์ คือ “สวนสัตว์ในปัจจุบันและอนาคต จะไม่ใช่สถานที่กักเก็บสัตว์ ดังเช่นที่เคยมาแต่อดีต²

การปรับปรุงและกำหนดวิธีการดำเนินงานใหม่ ๆ อย่างเป็นรูปธรรมขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย เริ่มขึ้นด้ยจากการผลักดันและการช่วยประคับประคองสนับสนุนจาก ประธานคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์ในขณะนั้น (พลตำรวจเอก ประทิน สันติประภพ) เป็นอย่างดี โดยได้มอบข้อคิดที่เรียกกันในหมู่พนักงานและคณะกรรมการ องค์การสวนสัตว์ว่า “มติใหม่ของกิจการสวนสัตว์” สวนสัตว์ในปัจจุบันและอนาคตจะไม่ใช่สถานที่กักเก็บ สัตว์ดังเช่นที่เคยเป็นมาแต่อดีต แต่สวนสัตว์จะมีสถานะ เป็นสถาบันเสริมการศึกษาของประชาชนทุกระดับ แนวคิดนี้ได้รับการตอกย้ำอีกครั้ง เมื่อพันเอก ดร.ชินวุธ สุนทรสมะ ได้รับแต่งตั้งเป็นรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี พร้อมทั้งเร่งรัดให้มีการแสวงหาโอกาส พัฒนาบุคลากรขององค์การสวนสัตว์ ให้มีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล และสามารถกำหนดกลยุทธ์เชิงรุกได้ทันต่อ สถานการณ์ อีกทั้ง พ.ศ.2535 เป็นปีที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมายุครบห้ารอบ ประกอบกับพระองค์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์แก่กิจการด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและคุ้มครองสัตว์ คณะกรรมการองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์จึงกำหนดให้ พ.ศ.2535 เป็นปีแห่งการเริ่มต้นนโยบาย “มติใหม่ของสวนสัตว์” โดยจำกัดกรอบมิติไว้ 4 ด้าน คือ การให้การศึกษาเรื่องสัตว์และพืช การนันทนาการ การอนุรักษ์พันธุ์สัตว์และพืช การวิจัยพันธุ์สัตว์ละพืช³ โดยได้พยายามวางระบบงานให้สอดคล้องประสานควบคู่ไปกับการพัฒนาศักยภาพของบุคลากรซึ่งนายอุสุม นิมมานเหมินท์ ผู้อำนวยการองค์การสวนสัตว์ที่รับตำแหน่งระหว่าง พ.ศ. 2534 -2541 นำมาปรับใช้กับการบริหารสวนสัตว์ เพื่อให้สวนสัตว์มีคุณภาพได้มาตรฐานสากล

การดำเนินการตามนโยบายมติหมายของสวนสัตว์ขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์นั้น มีการปรับปรุงในด้านบุคลากร โดยเฉพาะคุณสมบัติทางการศึกษาของบุคลากรที่เดิมบุคลากรผู้ปฏิบัติงานส่วนใหญ่ จบการศึกษา ชั้น ป.4 เปลี่ยนเป็น ม.3 ขึ้นไป สำนักนายกรัฐมนตรีในเวลานั้นยังได้มีการเชิญกลุ่มผู้เชี่ยวชาญการเพาะเลี้ยง เพื่อการอนุรักษ์

¹ พิพัฒน์ ไทยอารี. (2537, ตุลาคม-ธันวาคม). บทเรียนการพัฒนากิจการสวนสัตว์สิงคโปร์แบบอย่าง การสนองนโยบายเศรษฐกิจของรัฐ. *จุฬาลงกรณ์วารสาร*. 7(25): 58.

² ปาริชาติ ทัพพะสุต. (2553). *แหล่งเดิม*. หน้า 30.

³ สำนักนายกรัฐมนตรี. (2535). *60 ปี สำนักนายกรัฐมนตรี*. หน้า 241.

(CBSG – Conservation Breeding Specialist Group) ของสมาพันธ์การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (IUCN-International Union of Conservation for Nature) มาจัดการอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อจัดทำแผนแม่บทในการพัฒนาสวนสัตว์ของไทยต่อไป¹

นอกจากนโยบาย “มิตินิใหม่ของสวนสัตว์” แล้ว ใน พ.ศ. 2535 ยังมีการออกพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า ซึ่งมีผลกระทบต่องานรวบรวมสัตว์ป่า งานเพาะและขยายพันธุ์สัตว์ป่าในเรื่องการจัดหาพ่อแม่พันธุ์สัตว์ป่า เนื่องจากสัตว์ป่าขององค์การสวนสัตว์ที่มีอยู่หลายชนิดมีสายเลือดเดียวกันหากใช้เป็นพ่อแม่พันธุ์สัตว์ จะมีสภาพไม่สมบูรณ์แข็งแรงอันเนื่องมาจากปัญหาเลือดชิด (In breed) การจัดหาสัตว์ป่าหายากใกล้สูญพันธุ์ของไทย เพื่อนำมาใช้ในการเพาะและขยายพันธุ์โดยการซื้อขายแลกเปลี่ยนกับสวนสัตว์เอกชนภายในประเทศไม่สามารถกระทำได้จึงเป็นภาระขององค์การสวนสัตว์ที่ต้องจัดซื้อสัตว์ป่าสงวนและสัตว์ป่าคุ้มครองซึ่งเป็นสัตว์ป่าหายากใกล้สูญพันธุ์ของไทยและของโลก โดยนำเข้าจากต่างประเทศในราคาที่สูง² กลายเป็นอุปสรรคสำคัญที่สวนทางกับนโยบาย “มิตินิใหม่ของสวนสัตว์”

จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่ พ.ศ.2520 - 2535 เป็นต้นมาองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยได้มีสวนสัตว์เข้ามาอยู่ในความรับผิดชอบเพิ่มขึ้น ได้แก่ สวนสัตว์เชียงใหม่ (พ.ศ.2520) สวนสัตว์เปิดเขาเขียว (พ.ศ.2521) ซึ่งสวนสัตว์ทั้ง 2 แห่งนี้มีที่มาแตกต่างกัน กล่าวคือ สวนสัตว์เชียงใหม่เกิดจากการเป็นสวนสัตว์ของชาวต่างชาติที่สะสมสัตว์ไว้เป็นจำนวนมาก จนกระทั่งชาวต่างชาติผู้เป็นเจ้าของสวนสัตว์เสียชีวิตจึงกลายเป็นมรดกทางธรรมชาติที่ถูกถ่ายโอนกลับมาเป็นสวนสัตว์เชียงใหม่ ในขณะที่สวนสัตว์เขาเขียวสร้างขึ้นจากความต้องการขยายพื้นที่การดูแลสัตว์ขององค์การสวนสัตว์ แต่ทั้งสวนสัตว์ทั้ง 2 แห่งนี้ได้ทำหน้าที่ของสวนสัตว์ทดเต็มเช่นเดียวกันสวนสัตว์ดุสิตเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายด้วยวิธีการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ผ่านสวนสัตว์ในขณะที่สังคมกำลังประสบปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ย่ำแย่ได้ อีกทั้งในช่วงเวลาดังกล่าวแม้ว่าจะมีสวนสัตว์เอกชนเกิดขึ้นแต่ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อภารกิจของสวนสัตว์ในเครือองค์การสวนสัตว์แต่อย่างใด แต่องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยยังคงมีการพัฒนาสวนสัตว์ให้ได้มาตรฐานมากขึ้นด้วยนโยบาย “มิตินิใหม่ของสวนสัตว์” และกลายเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของการบริหารจัดการสวนสัตว์ ใน พ.ศ.2535

¹ นายสัตวแพทย์สุเมธ กมลนรรณารถ. อดีตรองผู้อำนวยการองค์การสวนสัตว์. สัมภาษณ์, 24 พฤษภาคม 2565.

² ปารีชาติ ทัพพะสุต. (2553). แหล่งเดิม. หน้า 6-7.

บทที่ 6

บทสรุป

งานวิจัย เรื่อง พัฒนาการของสวนสัตว์ในสังคมไทย พ.ศ.2481 – 2535 เป็นการศึกษา พัฒนาการของสวนสัตว์ระหว่าง พ.ศ.2481 – 2535 ผ่านการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ส่งผลต่อสวน สัตว์ระหว่าง โดยตลอดระยะเวลาที่ทำการศึกษามีความสามารถแบ่งช่วงของพัฒนาการของสวนสัตว์ใน สังคมไทยได้ดังนี้

ช่วงที่ 1 ก่อน พ.ศ.2481 เป็นช่วงเวลาก่อนการเกิดสวนสัตว์ดุสิตซึ่งเป็นสวนสัตว์แห่งแรก ของประเทศไทย มีหลักฐานปรากฏตั้งแต่สมัยอยุธยาในช่วงเวลาดังกล่าวสวนสัตว์ยังอยู่ในรูปแบบ ที่เรียกว่า โรงเลี้ยงสัตว์ (Menagerie) ซึ่งเป็นการสะสมสัตว์ เลี้ยงสัตว์ ส่วนใหญ่โรงเลี้ยงสัตว์มัก เกิดขึ้นกับชนชั้นสูง โดยสัตว์ที่สะสมหรือเลี้ยงไว้เพื่อสนองต่อความต้องการหลายอย่าง เช่น การ เลี้ยงช้างเผือกและการสะสมช้างเผือกหรือช้างลักษณะประหลาดให้มีจำนวนมากของ พระมหากษัตริย์ไทยแสดงถึงความเป็นผู้มีบุญญาธิการตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ส่วน การเลี้ยงม้า ช้างธรรมดา เพื่อเป็นสินค้าส่งออกต่างประเทศ เช่น อินเดีย อาหรับ และเพื่อใช้แรงงาน หรือเป็นพาหนะในยามสงคราม ขณะที่การเลี้ยงสัตว์ตามบ้านเรือนของประชาชนธรรมดาไว้เพื่อ ใช้ในการทำงาน เช่น วัว ควาย

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนิน ทอดพระเนตรสวนสัตว์ สวนพฤกษชาติในต่างประเทศ ตั้งแต่ พ.ศ.2413 จนถึงการเสด็จประพาส ยุโรปทั้ง 2 ครั้ง จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชประสงค์สร้าง พระราชวังดุสิตขึ้น ใน พ.ศ.2443 เพื่อเป็นสถานที่พักผ่อนพระราชอิริยาบถของพระองค์และ เจ้าชายฝ่ายใน แม้จะมีการสร้างสระโหนดาษและสร้างเขาดินวนาที่มีลักษณะคล้ายกับสวนสัตว์ ของอดีตกษัตริย์ที่อินเดียก็ตาม แต่โดยลักษณะของพระราชวังดุสิตที่เต็มไปด้วยการปลูกพืชพันธุ์ ต่าง ๆ แล้วจะพบว่าพระราชประสงค์หลักคือการสร้างเป็นสวนพฤกษชาติที่ไม่ได้มีการนำสัตว์มา เลี้ยงเช่นสวนสัตว์ในพระราชวังที่ทรงเคยทอดพระเนตรแต่อย่างใด สัตว์ต่าง ๆ ยังคงถูกเลี้ยงอยู่ใน โรงเลี้ยงสัตว์ อีกทั้งพื้นที่ทั้งหมดสงวนไว้สำหรับชนชั้นสูงเท่านั้น ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระ ปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเริ่มมีการเปิดพื้นที่ให้เป็นสาธารณะให้ผู้คนเข้ามาพักผ่อนหย่อนใจ แต่ถึง กระนั้นยังไม่ได้มีการนำสัตว์มาปล่อยไว้บริเวณเขาดินวนา จนกระทั่ง พ.ศ.2481 รัฐบาลต้องการ เพิ่มพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจให้แก่ประชาชนจึงได้ขอพระราชทานเขาดินวนานำมาสร้างเป็นสวนสัตว์ และย้ายสัตว์ที่เลี้ยงบริเวณสวนอัมพรเขามาในพื้นที่เขาดินวนา แล้วเรียกเขาดินวนาใหม่ว่า “สวน สัตว์ดุสิต” และมอบหมายให้เทศบาลนครกรุงเทพฯเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบ

ช่วงที่ 2 พ.ศ.2481 -2497 เป็นช่วงเวลาเริ่มต้นของสวนสัตว์ดุสิตในฐานะที่เป็นสวนสัตว์แห่งแรกของประเทศไทย ภายใต้การดูแลของเทศบาลนครกรุงเทพฯ สภาพของสวนสัตว์ในเวลานั้นเกิดปัญหาหลายอย่างเนื่องมาจากความเสื่อมโทรมของพื้นที่ที่ถูกปล่อยให้เป็นเวลานาน อีกทั้งภารกิจของเทศบาลนครกรุงเทพฯ นั้นมีมาก จนไม่สามารถบริหารจัดการสวนสัตว์ดุสิตให้เป็นที่เชิดหน้าชูตาในฐานะสวนสัตว์แห่งแรกของประเทศไทยได้ จึงมีความพยายามในการย้ายสวนสัตว์ไปอยู่ที่สวนลุมพินีที่มีความเหมาะสมกว่าแต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จด้วยเหตุผลทางด้านงบประมาณ แต่ทั้งนี้สวนสัตว์ดุสิตได้กลายเป็นพื้นที่ในการพักผ่อนหย่อนใจของประชาชนอย่างแท้จริง ด้วยมีการจัดงานต่าง ๆ โดยใช้สวนสัตว์เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ในการจัดงานทั้งงานฉลองรัฐธรรมนูญ งานประเพณีสงกรานต์ แต่ปัญหาทางด้านการบริหารจัดการที่ไม่เต็มที่ยังคงเป็นปัญหา จนในที่สุดส่งผลให้พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทยได้เสนอจัดตั้งรัฐวิสาหกิจเพื่อรองรับกิจการสวนสัตว์โดยเฉพาะใน พ.ศ.2497 คือ องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย และโอนย้ายสวนสัตว์ดุสิตเข้ามาอยู่ในความดูแลขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยอย่างสมบูรณ์และรับเงินงบประมาณสนับสนุนจากรัฐบาลได้โดยตรงในช่วงเวลานี้ สวนสัตว์ได้ทำหน้าที่เป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจตามวัตถุประสงค์ครั้งแรก แต่หน้าที่อื่น ๆ ยังไม่เกิดการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม

ช่วงที่ 3 พ.ศ.2497 – 2520 เป็นช่วงเวลาที่มีการริเริ่มรณรงค์เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ และสัตว์ป่าเป็นวงกว้าง โดยผู้ริเริ่มบทบาทหลักคือ นายแพทย์บุญญสัง เลขะกุลและนิยมไพโรธมาคมที่เป็นผู้นำหลักในการเผยแพร่ความรู้และสร้างแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้และสัตว์ป่า นายแพทย์บุญญสังยังได้เข้ามาเป็นคณะกรรมการขององค์การสวนสัตว์ด้วย การดำเนินกิจกรรมของสวนสัตว์ในช่วงเวลานี้สวนสัตว์ยังคงเน้นในการเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของประชาชนเช่นเดิม มีการจัดงานเทศกาลฤดูหนาว ประกวดชายงาม งานลอยกระทงแต่ถึงกระนั้นยังเกิดส่วนงานใหม่ที่ตอบสนองต่อแนวคิดในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสัตว์ป่าขึ้น คือ มีการสร้างโรงพยาบาลสัตว์ภายในสวนสัตว์ ทำการรักษาสัตว์โดยไม่คิดค่าใช้จ่าย อีกทั้งยังการสร้างสวนสัตว์เปิดเขาเขียว ใน พ.ศ.2513 เพื่อเป็นพื้นที่ที่องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยใช้ในการศึกษาพฤติกรรมสัตว์ ขยายพันธุ์สัตว์ ในช่วงเวลานี้สวนสัตว์ได้ทำหน้าที่ที่สองนั่นคือ การเป็นแหล่งอนุรักษ์สัตว์ป่าควบคู่กับการเป็นแหล่งพักผ่อนหย่อนใจ

ช่วงที่ 4 พ.ศ.2520 – 2535 เป็นช่วงเวลาที่องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยได้รับสวนสัตว์เชียงใหม่เข้ามาอยู่ในการกำกับดูแล ใน พ.ศ.2520 และสวนสัตว์เปิดเขาเขียวได้เปิดอย่างเป็นทางการ ใน พ.ศ.2521 เป็นยุคสามสวนสัตว์ขององค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยที่มีความ

เชื่อมโยงกันอย่างชัดเจน ภายใต้สภาวะทางสังคมที่กำลังประสบปัญหาทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่าที่ลดลงเนื่องจากจากการตัดไม้ทำลายป่า สวนสัตว์ทั้ง 3 แห่งจึงจำเป็นต้องสร้างบทบาททางด้านการปลูกฝังจิตสำนึกการรักป่า รักสัตว์ให้เกิดขึ้นกับเยาวชนผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น การสร้างรายการเสนาหน้าเขาดิน โครงการอบรมความรู้ด้านสัตว์ป่าภาคฤดูร้อน การยกเว้นค่าธรรมเนียมผ่านประตูสวนสัตว์ เป็นต้น

ในขณะเดียวกันในช่วงที่ 4 มีการเกิดขึ้นของสวนสัตว์เอกชนรายใหญ่ ได้แก่ สวนสัตว์พาต้า ปิ่นเกล้า (พ.ศ.2526) และซาฟารีเวิลด์ (พ.ศ.2531-2532) ที่มีความโดดเด่นต่างจากสวนสัตว์คูสิต สวนสัตว์เชียงใหม่และสวนสัตว์เปิดเขาเขียว คือ สวนสัตว์พาต้าใช้ความเป็นสวนสัตว์ลอยฟ้าบนห้างสรรพสินค้าที่ได้รับความนิยมสร้างจุดขาย ประชาชนสามารถทำกิจกรรมหลายอย่าง ทั้งการซื้อสินค้า หรือการชมสัตว์ได้ในสถานที่เดียวกัน ส่วนซาฟารีเวิลด์ใช้การผจญภัยเป็นกิจกรรมดึงดูดความสนใจจากประชาชน แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นสวนสัตว์เอกชนเหล่านี้ไม่ได้ทำให้ความนิยมของสวนสัตว์ในเครือองค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยลดลง เนื่องจากความได้เปรียบทางด้านราคาบัตรค่าเข้าชมขององค์การสวนสัตว์ที่ถูกกว่าของสวนสัตว์เอกชน ทำให้สถิติการเข้าชมสัตว์ยังมีปริมาณที่เพิ่มขึ้น แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นใน พ.ศ.2535 องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยยังจำเป็นต้องปรับปรุงการบริหารงานให้มีประสิทธิภาพผ่านนโยบาย “มิติใหม่ของสวนสัตว์” เพื่อให้สวนสัตว์ของไทยมีมาตรฐานสากลได้รับการยอมรับจากต่างประเทศมากขึ้น

งานวิจัย เรื่อง พัฒนาการของสวนสัตว์ในสังคมไทย พ.ศ.2481 – 2535 จึงทำให้เห็นถึง พัฒนาการของสวนสัตว์ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมในทั้ง 4 ช่วงเวลา จะเห็นได้ว่าสวนสัตว์พยายามปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยเฉพาะเรื่องการพักผ่อนของประชาชน และปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดในขณะเดียวกันสวนสัตว์ยังคงรักษาเป้าหมายของการเป็นสวนสัตว์ทั้ง 4 ประการไว้ได้ นั่นคือ การเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ การเป็นสถานที่ให้ความรู้ทางด้านพืชพันธุ์และสัตว์ป่า การเป็นสถานที่อนุรักษ์สัตว์ป่าและการเป็นสถานที่ในการศึกษาวิจัยสัตว์ได้อย่างสมบูรณ์

บรรณานุกรม

- Anne Freeda Chandran & V.M. Gayathri Rani. (2007). *ZOOLOGY HIGHER SECONDARY - FIRST YEAR*. Chennai: Government Arts College Nandanam
- Bob Mullan & Garry Marvin. (1998). *Zoo culture*. Illinois: University of Illinois Press.
- Erman Adolf. (1894). *Life in Ancient Egypt*. London: Mac Millan And Co.
- Harry M. Hubbell (1935). Ptolemy's Zoo. *The Classical Journal*, 31(2), 68-76.
- Hickman Cleveland P. (2004a). *Integrated principles of zoology*. OH, United States: McGraw Hill Custom Publishing.
- Hickman Cleveland P. (2004b). *Integrated principles of zoology* (12th ed.): Boston : McGraw-Hill.
- Jacob Burckhardt (2000). *The Civilization of the Renaissance in Italy*. Random House Publishing Group.
- Kisling Vernon N. (2001). *Zoo and aquarium history : ancient animal collections to zoological gardens*. Washington, D.C.:CRC Press.
- krapook travel. (2562). 8 บุคคล 8 มุมมอง ความประทับใจที่มีต่อเขาติน. สืบค้นจาก <https://travel.kapook.com/view199009.html>
- Mehos Donna C. (2005). *Science and Culture for Members Only: The Amsterdam Zoo Artis in the Nineteenth Century*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- NALISA. (2564). ธุรกิจสวนสัตว์ ที่เคยสร้างรอยยิ้มให้ผู้คนมากมาย ตอนนี้กำลังยิ้มไม่ออก. สืบค้นจาก <https://marketeeronline.co/archives/226860>
- R.J. Hoage & William A. Deiss. (1996). *New worlds, new animals : from menagerie to zoological park in the nineteenth century*. Baltimore : Johns Hopkins University Press.
- Sharon Farmer. (2013). Aristocratic Power and the Natural Landscape: The Garden Park at Hesdin, ca. 1291-1302. *Speculum*, 88(3), 644-680.
- THE NORMAL HERO. (2562). บุญส่ง เลขะกุล' จาก 'นักร้อง' มาเป็นบิดาแห่งการอนุรักษ์ธรรมชาติ. สืบค้นจาก <https://www.thenormalhero.co/boonsong-lekakul/>

- กรมศิลปากร. (2514). *จดหมายเหตุเสด็จประพาสเกาะชวาในรัชกาลที่ 5 ครั้งที่ 1 และ 2* (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมเกษร สนิทวงศ์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม พระนคร วันที่ 13 พฤษภาคม พุทธศักราช 2514). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มนตรี.
- กรมศิลปากร. (2550). *เรื่องเที่ยวที่ต่างๆ ภาค 1-5*. กรุงเทพฯ: ศูนย์เทคโนโลยีทางการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ.
- กวรรณภรณ์ กรรณิ์เกตแก้ว. (2556). *ประวัติความเป็นมาสวนสัตว์เชียงใหม่*. สืบค้นจาก <http://student.nu.ac.th/%20Kannaporn/สวนสัตว์เชียงใหม่/ประวัติสวนสัตว์เชียงใหม่.html>
- กรรณิการ์ จันทังซี่. (2557). *เปิดบันทึกกำเนิดสวนสัตว์เชียงใหม่*. *วารสารสวนสัตว์เชียงใหม่*, 1(7), 8.
- กระทรวงมหาดไทย. (2505). *พระเศวตวชิราพาห* (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์ตรี พระยาเพชรพิไสยศรีสวัสดิ์ ท.ม., ต.จ.ว. (แม่ ณ วสันตสิงห์) ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส 29 พฤศจิกายน 2505). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระจันทร์.
- กระปุก. (10 กันยายน 2561). *8 สิ่งที่หลายคนไม่รู้เกี่ยวกับเขาดิน สวนสัตว์แห่งแรกของเมืองไทย*. สืบค้นจาก <https://travel.kapook.com/view198337.html>
- กองบรรณาธิการ. (2524, พฤษภาคม). *นักอนุรักษ์ธรรมชาติรุ่นเยาว์พูด เมื่อผมไปเที่ยวเขาเขียว บันทึกของสมาชิกสโมสรข้างน้อย*. *นิตยสารสวนสัตว์*, 2(14), 34-38.
- กองบรรณาธิการ. (2524, มกราคม). *สโมสรข้างน้อย*. *นิตยสารสวนสัตว์*, 1(11), 39.
- กัณฐิกา ศรีอุดม. (2549). *จาก "นาชนนแล เอกชยิปิเซน" ถึง "สยามรัฐพิพิธภัณฑ" : ภาพสะท้อนประวัติศาสตร์สยาม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว*. *วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ประวัติศาสตร์) -- บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ*.
- แก้วตา ปานมงคล. (2562). *สวนสัตว์พาด้า-กอริลลาบัวน้อย ตำนานที่ยังมีชีวิต*. สืบค้นจาก <https://today.line.me/th/v2/article/39GQJZ>
- ขนิษฐา สุวรรณชาติ. (2533). *จากเขาดินสู่เขาเขียวเที่ยวชมสัตว์ถึงเชียงใหม่*. *อนุสาร อ.ส.ท.*, 31(5), 70-80.
- ขุนวรพิทย์พิจารณ์. (2551). *รชดาภิเษก : เปนตู้ทองของการเล่าเรียน รวมศึกษานุกรมทั้งชั้นต้น ชั้นกลาง ชั้นสูง* (พิมพ์ครั้งที่ 2.). กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ.
- ขุนวิจิตรมาตรา. (2524). *กรุงเทพฯ เมื่อ 70 ปีก่อน* (พิมพ์ครั้งที่ 2.). กรุงเทพฯ : เรื่องศิลป์.
- ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า). (2486). *ประวัติการค้าขายของไทย*. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยพาณิชย์การ.

คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี, คณะกรรมการโครงการชำระและ
จัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร, และ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์.

(2542). *ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก*. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการโครงการชำระ
และจัดพิมพ์เผยแพร่ หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร.

คณะสัตวแพทยศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2561). *ประวัติ ศ.หลวงชัยอัศวรักษ์*. สืบค้นจาก
[https://www.vet.chula.ac.th/vet2018/คณะสัตวแพทยศาสตร์-จุฬา/aboutus/ประวัติ-ศ-
หลวงชัยอัศวรักษ์-2/](https://www.vet.chula.ac.th/vet2018/คณะสัตวแพทยศาสตร์-จุฬา/aboutus/ประวัติ-ศ-หลวงชัยอัศวรักษ์-2/)

จิตจำลอง ศาสตรระสิงห์. (2501). *ประวัติของกองงบประมาณ ที่ระลึกคล้ายวันสถาปนาเทศบาลนคร
กรุงเทพ ครบรอบ 30 ปี*. กรุงเทพฯ: กรมการปกครองส่วนท้องถิ่น.

จิราภรณ์ จันทร์สุพัฒน์. (2529). *พัฒนาการของสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตรประถมศึกษาและ
มัธยมศึกษา ระหว่างพุทธศักราช 2441 ถึง 2524*. วิทยานิพนธ์ ศษ.ม.(สิ่งแวดล้อมศึกษา) --
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล.

จุมพฏ ขวลิตานนท์. (2531). *การคำสั่งออกของอุฎษาระหว่าง พ.ศ.2150-2310*. วิทยานิพนธ์ อ.ม.
(ประวัติศาสตร์)-- บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

แจ้งความเรื่องสวนดุสิต. 12 มีนาคม พ.ศ. 2441). *ราชกิจจานุเบกษา* (เล่ม 15, ตอน 50, หน้า 543).

ชัย เรื่องศิลป์. (2545). *ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ.2352-2453 ด้านสังคม*. กรุงเทพฯ : ศิลปบรรณา
การ.

ชาติ เขียมกระสินธุ์. (2538). *เมื่อพระพุทธเจ้าหลวงนิยมไพร* (พิมพ์ครั้งที่ 2): กรุงเทพฯ : ต้นไม้.

ชีริว. (2565). *สวนสัตว์พาดำกับกาลเวลาที่ล่วงเลย*. สืบค้นจาก

[https://www.bloggang.com/m/mainblog.php?id=shiryu&month=29-01-
2022&group=9&gblog=100](https://www.bloggang.com/m/mainblog.php?id=shiryu&month=29-01-2022&group=9&gblog=100)

ชิมเมอร์แมน คาร์ล ซี. แปลโดย ชิม วีระไวทยะ. (2525). *การสำรวจเศรษฐกิจในชนบทแห่งสยาม*.

กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

ฉอง แบบปติสดี ปาลเลอกัวซ์ (2552). *เล่าเรื่องกรุงเทพฯ* (พิมพ์ครั้งที่ 4): นนทบุรี : ศรีปัญญา.

ดำเนียร เลขะกุล. (2504). *สวนสัตว์ดุสิต*. อนุสาร อ.ส.ท. ปีที่ 2, ฉบับที่ 2 (ก.ย.2504), หน้า 36-42.

ดิเรก กุลสิริสวัสดิ์. (2527). *ฉบับย่อ สำเนาอักษรวิบูลย์มาน*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

- โดม ไกรปกรณ์. (2548). *ขบวนการสิ่งแวดลอมในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ.2525-2535* ศึกษาการเคลื่อนไหวคัดค้านโครงการเขื่อนน้ำโจน เขื่อนแก่งกรุง และเขื่อนปากมูล. วิทยานิพนธ์ อ.ด. (ประวัติศาสตร์) --- บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ตาซาร์ด กวีชัย. (2519). *จดหมายเหตุการเดินทาง ครั้งที่ 2 ของบาทหลวงตาซาร์ด ค.ศ.1687-1688.* กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- เตียง ต้นสงวน. (2513). *ช่วยกันเขียน.* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- ถนอม เปรมวัศมี. (2514). *คำบรรยายเรื่อง ป่าไม้คือความอยู่ดีมีสุขของประชาชนและเรื่องป่าไม้ทางสถานีวิทยุศึกษา กระทรวงศึกษา.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ทง บุญมาสู่. (2561). *การเปลี่ยนแปลงความรู้เรื่องแมลงในสังคมไทยทศวรรษ 2430-2480.* ปริญญาานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์) -- มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ทิวาพร ใจก้อน. (2555). *แนวคิดและความรู้เรื่องศัตรูพืชในสังคมไทย พ.ศ. 2435-2487.* วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์) -- บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท จวน วรรณรัตน์. (2537). 880-02, กรุงเทพฯ: บริษัท ด้านสุทธาคารพิมพ์ จำกัด.
- เทอดพงศ์ คงจันทร์. (2561). "สวนสุนันทา" มิใช่ "วัง" แท้จริงเป็น "สวนในวัง". สืบค้นจาก https://www.silpa-mag.com/featured/article_10437.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2546). *ภาวะอย่างไรหนอที่เรียกว่าศิริไลซ์ : เมื่อชนชั้นนำสยามรัชกาลที่ 5 แสวงหาสถานะของตนเอง ผ่านการเดินทางและพิธีกรรมทั้งในและนอกประเทศ.* รัฐศาสตร์สาร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 24(2), 1-66.
- ธงทอง จันทรางศุ. (2561). *ธงทอง จันทรางศุ : งานฤดูหนาว.* สืบค้นจาก https://www.matichonweekly.com/column/article_157783
- ธนภัทร พงษ์ภมร. (2548). *ความเหมาะสมของการจัดการไนท์ซาฟารี ณ สวนสัตว์เปิดเขาเขียว.* วิทยานิพนธ์ วท.ม. (การบริหารทรัพยากรป่าไม้) -- มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ธีรศักดิ์ ทองดี และณัฐพร ไทยจงรักษ์. (2564). *กว่าจะเป็นสวนสัตว์ดุสิต : กำเนิดและการเปลี่ยนแปลงสมัยรัชกาลที่ 5 - พ.ศ. 2481.* วารสารวิชาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา, 29(3), 1-26.
- ธีรวัต ณ ป้อมเพชร. (27 ส.ค.2563). *การบรรยายพิเศษเรื่อง การค่านานาชาติของอยุธยาช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18.*

- นันทกา สุประภาตะนันท์. (2499). *เทศบัญญัติของเทศบาลนครกรุงเทพบางเรื่องที่ประชาชนควรสนใจ* (พิมพ์เป็นธรรมเนียมบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์ตรี พระยาประชาภิจักรจักร (ชูป โอสถานนท์) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม 8 กุมภาพันธ์ 2499): กรุงเทพฯ: บริษัทชุมนุมช่าง.
- นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล. (2502). *สารคดีน่ารู้บางเรื่อง* (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก หม่อมหลวง เวก อิศรางกูร ณ ฒาปณสถานกองทัพบก วัดโสมนัสสวรวิหาร วันที่ 29 มีนาคม พ.ศ. 2502). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อัมพลพิทยา.
- นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล. (2502). *หากป่าไม้ยังอยู่ยั้ง ยืนยง* (นิยมไพรสมาคม พิมพ์แจกเป็นข่าว่วยในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสวัสดิ์ มหาผล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 15 ตุลาคม 2502). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์รามินทร์.
- นายสัตวแพทย์สุเมธ กมลนรนาถ. *อดีตของผู้อำนวยการองค์การสวนสัตว์. สัมภาษณ์, 24 พฤษภาคม 2565.*
- นายสัตวแพทย์อลงกรณ์ มหรรณพ. *อดีตผู้อำนวยการสวนสัตว์ดุสิต. สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2565.*
- นายเหมือง. (2528). *สวนสัตว์เชียงใหม่ธรรมชาติที่สัมผัสได้. สยามรัฐสุดสัปดาห์วิจารณ์, 31(9).*
- แน่งน้อย ศักดิ์ศรี ณพิศร กฤตติกากุล ดรุณี แก้วมวง. (2525). *พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ (พ.ศ. 2325-2525).* กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- บรรณานุกรม. (1996, พฤศจิกายน). *ต้อนรับประธานาธิบดีจอห์นสัน. THAILAND ILLUSTRATES, 138, 9-17.*
- บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา. (2519). *ประวัติของฉัน* (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโท บัญญัติ เทพหัสดิน ณ อยุธยา ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2519): กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.
- บัณฑิต จุลาลัย. (2557). *วังสวนดุสิต.* กรุงเทพฯ : มติชน.
- บัณฑิต จุลาลัย, และ พีรศรี โปวาทอง. (2550). *การศึกษาข้อมูลในเอกสารประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมพระราชวังดุสิต : รายงานผลการวิจัย.* กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประกาศเรียกวังสวนดุสิตเป็นพระราชวัง. 11 เมษายน พ.ศ. 2452). *ราชกิจจานุเบกษา* (เล่ม 26, ตอน 0ง, หน้า 45.).
- ประเก็บ คล่องตรวจโรค. (2513). *สารคดีนิยายแห่งชีวิต 50 ปีของข้าพเจ้า: ม.ป.ท. : ม.ป.พ.*
- ประชาชาติ. (2481, 8 เมษายน). *นายกรัฐมนตรีไปล่าสัตว์. ประชาชาติ, น.33-34.*

- ปาริชาติ วิลาวรรณ. (2528). *การค้าของป่าในประวัติศาสตร์อยุธยา พ.ศ.1893-2310*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์) -- บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ปาริชาติ ทักษะสุด. (2553). *การนำนโยบายการพัฒนาสวนสัตว์ในสังกัดขององค์การสวนสัตว์สู่มาตรฐานระดับโลกไปปฏิบัติ*. ภาคนิพนธ์ ร.ม. (การบริหารจัดการสาธารณะ) คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- पालเลอกัวร์ ฌอง แบปติสต์. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร. (2552). *เล่าเรื่องกรุงสยาม*. นนทบุรี: ศรีปัญญา.
- ปิ่นเพชร จำปา. (2545). *วัฒนธรรมการท่องเที่ยวของคนไทย พ.ศ. 2394-2544*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์) -- คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กรุงเทพฯ.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. (2546). *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเก่า*. กรุงเทพฯ: ซิลค์เวอร์ม.
- พ.ร.ฎ.กำหนดบริเวณที่ดินป่าสลักพระ ในท้องที่ตำบลท่ากระดาน อำเภอศรีสวัสดิ์ ตำบลหนองรี ตำบลบ่อพลอย อำเภอบ่อพลอย และตำบลช่องสะเดา ตำบลวังด้ง อำเภอเมืองกาญจนบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ให้เป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า พ.ศ.2508. 31 ธันวาคม พ.ศ.2508). *ราชกิจจานุเบกษา* (เล่ม 82, หน้า 92.).
- พ.ร.ฎ.จัดตั้งองค์การสวนสัตว์ พ.ศ. 2497. 2 มีนาคม พ.ศ.2497). *ราชกิจจานุเบกษา* (เล่ม 71, หน้า 394).
- พนา กันธา. (2560). "หมา" ประวัติศาสตร์ว่าด้วยสัตว์เลี้ยงที่ไม่ใช่แค่การเลี้ยงสัตว์. *วารสารประวัติศาสตร์* ปีที่ 42 (ส.ค. 2560-ก.ค. 2561), หน้า 166-182.
- พนา กันธา. (2560, กรกฎาคม-ธันวาคม). *พหุภพวิทยาในโลกคู่ขนานระหว่างสัตว์กับมนุษย์*. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร*, 13(2), 5-24.
- พนา กันธา. (2561). *เรื่องหมาที่ไม่หมาหมา : พหุภพวิทยาในวัฒนธรรมสัตว์เลี้ยงของสังคมไทยสมัยใหม่*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา) บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์. (2560). *เกิดวังปารุสก์ : สมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์และสมัยประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- พระญาติไทย. (2455). *ไตรภูมิพระร่วง* (พิมพ์แจกในงานพระเมรุ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประจักษ์ศิลปาคม พระองค์เจ้าประไพศรีสอาด ร.ศ.131). ม.ป.พ.

- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2455). *พระราชนิพนธ์เสด็จประพาศไทรโยค* (พิมพ์แจกในงานศพเจ้าจอมมารดาชุ่ม ร.ศ. 131). พระนคร: หอพระสมุดวชิรญาณ.
- พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2526). *พระราชหัตถเลขาสมเด็จพระปิยมหาราช พระราชทานเจ้าพระยาวรวงศ์ไพบูลย์ และประวัติเจ้าคุณพ่อ* (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมหลวงเรียบ สนิทวงศ์ ท.จ. ณ เมรุวัดธาตุทอง วันพุธที่ 8 มิถุนายน 2526); กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ตีรณสาร.
- พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร). (2471). *พรรณพฤกษากับสัตววิทยา*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- พลตรี พระยาอานุกาฬไตรภพ. (2492). *เรื่องการสมาคม เล่ม 1 : ว่าด้วยขนบธรรมเนียมและประเพณีป็นที่ใช้กันอยู่ หรือที่ควรใช้เวลานี้ และความรู้บางประการในพระราชสำนัก* (พิมพ์ครั้งที่ 3.). พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกฎกิจ.
- พิชิต โอบอ้อม. (2515). *การบริหารงานของแขวงเทศบาลนครกรุงเทพ*. วิทยานิพนธ์ ร.ม. (การปกครอง) -- บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิทยา ตามรสสุวรรณ. (2524). *การออกแบบสัญลักษณ์ของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมสำหรับสวนสัตว์ดุสิต*. ศิลปนิพนธ์ ศ.บ. (การออกแบบนิเทศศิลป์) -- คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พิพัฒน์ ไทยอารี. (2537, ต.ค.-ธ.ค.). บทเรียนการพัฒนากิจการสวนสัตว์สิงคโปร์แบบอย่างการสนองนโยบายเศรษฐกิจของรัฐ. *จุฬาลงกรณ์วารสาร*, 7(25):47-63.
- พิพาดา ยังเจริญ และ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2529). *การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์* (พ.ศ. 2325-2395). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไพบุลย์ สุขสุเมธ. (2515, 29 มิถุนายน). สวนสัตว์เปิด แห่งแรกที่เขาเขียว. *สยามรัฐ*. หน้า 20-25.
- ปัญญาพันธุ์ พจนะลาวัฒน์. (2563). *ประวัติศาสตร์แห่งการเดินทางและภูมิศาสตร์การเมืองในรอบศตวรรษ*. กรุงเทพฯ: สมมติ.
- ราชกิจจานุเบกษา. การกำหนดแห่งพระเสวตรวชิรพาหุ ขึ้นยืนโรงในพระราชวังสวนดุสิต, เล่ม 28, 17 มีนาคม พ.ศ. 2455, หน้า 2681.
- ราโชทัย (ม.ร.ว. กระต่าย). (2504). *นิราศลอนดอน*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ลาลูแบร์ เดอร์. (2505). *จดหมายเหตุลาลูแบร์*. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.

- วรพร ภู่งศ์พันธุ์. (2542). *ความเป็นสังคมนานาชาติของพระนครศรีอยุธยาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 16 ถึง ค.ศ.1767*. วิทยานิพนธ์ อ.ม.(ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) -- บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วศิน อังคัพฒนากุล. (2523). *สัตว์ป่าที่ใกล้จะสูญพันธุ์ของประเทศไทย เอกสารการสัมมนาเรื่องสัตว์ป่าเมืองไทย ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2524*. กรุงเทพฯ: คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- วีระยุทธ ศรีสุวรรณภิกข. (2545). *การพักผ่อนหย่อนใจแบบตะวันตกของชนชั้นนำสยาม พ.ศ.2445-2475*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์) -- บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- วีระยุทธ ปีสาลี. (2555). *ชีวิตยามค่ำคืนในกรุงเทพฯ พ.ศ. 2427-2488*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์) -- บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- ศรีสหเทพ. (2553). *จดหมายเหตุเสด็จประพาสยุโรป ร.ศ. 116*. กรุงเทพฯ: แสงดาว. .
- ศศิธร จันลา. (2544, ม.ค.-มิ.ย). *แนวทางการจัดการสวนสัตว์ในเขตเมือง ในทัศนะของผู้ใช้บริการ : กรณีสวนสัตว์ดุสิต*. วารสารวิจัยสภาวะแวดล้อม, 23(1):59-71.
- ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. (2558). *รัชกาลที่ 5 กับสุนัขทรงเลี้ยง*. ศิลปวัฒนธรรม. 39(5):21-23.
- ศิริพจน์ เหล่ามานะเจริญ. (2560). *เขาดิน เดิมไม่ใช่สวนสัตว์ แต่เป็น Botanical garden ไฮโซ ในพระราชวังสวนดุสิต*. สืบค้นจาก <https://thematter.co/thinkers/dusit-zoo/40695>
- ศิลปวัฒนธรรม. (2563). *รู้จัก “แก๊งกรงนก” สถานที่อเนกประสงค์ และใช้เลี้ยงนกกลางวังหลวง*. สืบค้นจาก https://www.silpa-mag.com/old-photos-tell-the-historical-story/article_49543
- สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. (2530). *ความทรงจำ : พระนิพนธ์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงค้างไว้ 5 ตอน*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ.
- สมยศ อุ่นเสียม. (2536, พ.ค.-มิ.ย.). *อินไซด์ องค์การสวนสัตว์*. เศรษฐกิจและสังคม, 30(3):36-45.
- สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย. (2550). *ปากไก่ ฉบับ 100 ปี เพชรงามสามนักเขียนไทย : ยาขอบ มนต์ จรรยาดี หมอบุญส่ง เลขะกุล*. กรุงเทพฯ : สมาคมนักเขียนแห่งประเทศไทย.
- สหาย สาคชิตอนันท์. (2546). *ร.5 เสด็จอินเดีย*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย.
- สำนักงานประมาณ. (2505). *งบประมาณประจำปีงบประมาณ 2505 เอกสารประมาณฉบับที่ 2 ประมาณรายรับ*. กรุงเทพฯ: สำนักงานประมาณ.
- สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา. (2519). *รายงานการประชุมวุฒิสภา ครั้งที่ 12/วันที่ 6 ตุลาคม 2519*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา.

- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2487). รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 4/วันที่ 18 พฤศจิกายน 2487. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2553). รายงานสถิติรายปีประเทศไทย พ.ศ. 2553 (ฉบับพิเศษ) กรุงเทพฯ : สำนักงานสถิติแห่งชาติ.
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2515). แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ.2515-2520). กรุงเทพฯ: สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สำนักนายกรัฐมนตรี. (2533). สำนักนายกรัฐมนตรี ปีที่ 38. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สำนักนายกรัฐมนตรี. (2535). สำนักนายกรัฐมนตรี ปีที่ 40. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (3) สร.0201.4./39 ตรวจรับรองเงินองค์การสวนสัตว์ดุสิต (31 ธ.ค. 2497 – 10 พ.ย.2498).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (6) สร 2.1.3.1/56 งบลงทุนประจำปีองค์การสวนสัตว์ (10 มิ.ย. 2508 – 22 มิ.ย.2509)
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กทม 4.2.1.2/2 การประชุมคณะกรรมการองค์การสวนสัตว์ (9 เม.ย.-18 พ.ค.2516).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0201.2.1.28.1/2 เชิญออกร้านในงานฉลองรัฐธรรมนูญ 2484 (พ.ศ.2484).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.). มท.0201.2.1.28.1/4 งานฉลองราชินิติภาวะและงานฉลองรัฐธรรมนูญ ปี 2490 (พ.ศ.2490).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0201.2.1.28.1/5 การจัดงานฉลองรัฐธรรมนูญ ปี 2491 (พ.ศ. 2491).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. มท.0201.2.1.28.2/2 การฟื้นฟูประเพณีฉลองวันตรุษสงกรานต์ ปี 2493 (พ.ศ.2493-2494).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.2.40/3 ประชุมสโมสรสงเคราะห์สัตว์.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สบ.2.40/11 หนังสือประกวดสมาคมสงเคราะห์สัตว์.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.4.3/55 เงินกู้ องค์การสวนสัตว์ (13-18 พ.ย.2497).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.31/4 การจัดสวนพฤกษศาสตร์และสวนสัตว์ที่ลุมพินี (พ.ศ. 2481-2496).

- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. สร.0201.32/55 การให้สัตว์แก่สวนสัตว์ต่างประเทศ (23 ต.ค.2497 - 10 พ.ย.2502).
- สำราญ เทียวพานิช. (2525). ปัญหาการบริหารงานของสวนสัตว์ดุสิต. วิทยานิพนธ์ พณ.ม.(พาณิช ศาสตร์) -- บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สินาทร. (2520). นำเที่ยวสวนสัตว์ดุสิต. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สุดแดน วิสุทธิลักษณ์. (2560). สิงสาราสัตว์ : มานุษยวิทยาว่าด้วยสัตว์และสัตว์ศึกษา. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา โครงการจัดพิมพ์คปไฟ.
- สุพัตรา กอบกิจสุขสกุล. (2531). การประกวดนางสาวไทย (พ.ศ.2477-2530). วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์) -- คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุภัชญา เตชะชูเชิด. (2561, ธ.ค.). ย้อนตำนาน 80 ปีเขาดินกับภารกิจสู่การเป็นสวนสัตว์ยุคใหม่. *National Geographic*, 18(209):40-61.
- หม่อมเจ้าพรพิมลพรรณ รัชนี้. (2475). สำเนาแลคำแปลพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก่อนเถลิงถวัลยราชสมบัติ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัญจนากร ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส พ.ศ. 2475). พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร.
- หม่อมเจ้าหญิงพูนพิสมัย ดิศกุล. (2509). *สารคดี*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การรถไฟ.
- หลวงศรีมโหสถ. (2468). *โคลงเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช หลวงศรีมโหสถแต่ง* (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านภาพรประภา โปรดให้พิมพ์ เมื่อปีฉลู พ.ศ.2468). . พระนคร: ไสภณพิพรรฒธนากร.
- เหมือนอร ณ หิมวันต์. (2536). นายสัตวแพทย์อลงกรณ์ มหรรณพ ชีวิตนี้เพื่อสัตว์. *สารคดี*, 8(96):83-85.
- องค์การสวนสัตว์. (2531). *ที่ระลึกในวาระครบรอบ 50 ปี สวนสัตว์ดุสิต 18 มีนาคม 2531*. กรุงเทพฯ: องค์การสวนสัตว์.
- องค์การสวนสัตว์. (2535). *ปาฐกถาและการบรรยายพิเศษ : หลากหลายความคิดกิจการสวนสัตว์*. กรุงเทพฯ : องค์การสวนสัตว์.
- องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย. (2557). *รายงานประจำปี 2557 องค์การสวนสัตว์ในพระบรมราชูปถัมภ์*. กรุงเทพฯ: องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์.
- องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทย. (2563). *รายงานประจำปี 2563 องค์การสวนสัตว์ในพระบรมราชูปถัมภ์*. กรุงเทพฯ: องค์การสวนสัตว์แห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์.

อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ นางแพรวพรรณ เกี้ยวกิ่งแก้ว. (2510). กรุงเทพฯ: หจก. เสรีภัณฑ์.

อนุสรณ์งานศพ นายแพทย์บุญส่ง เลขะกุล ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส 6 มิถุนายน 2535. (2535).

กรุงเทพฯ : ด้านสุทธากาการพิมพ์.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2545). *นิเวศประวัติศาสตร์ : พรมแดนความรู้*. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์
คบไฟ.

อลิษา ลิ้มไพบูลย์. (2561). *สีสันของวิถีชีวิตชาวพระนครกับสวนสัตว์ดุสิตในยุคก่อน*. สืบค้นจาก

<https://readthecloud.co/photo-dusit-zoo/>

อานุกาพ แย้มดี. (2555). *การนำเสนอแนวทางการจัดการศึกษาตลอดชีวิตในสวนสัตว์สมัยใหม่*.

วิทยานิพนธ์ ค.ม.(การศึกษานอกระบบโรงเรียน) -- บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.

อิสริย์ คุณากรบดินทร์. (2562, พฤษภาคม-ธันวาคม). บทบาทของโรงภาพยนตร์ในยุคจอมพล ป.

พิบูลสงคราม. *Veridian E-Journal, Silpakorn University*, 12(6), 969-986.

อุไรวรรณ ชินตระกุลรัตน์. (2547). *การรับรู้และทัศนคติของผู้บริโภคที่มีต่อห้างสรรพสินค้าพาด้า*.

วิทยานิพนธ์ ว.ม.(การบริการสื่อสารมวลชน)--คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์).

เอกชัย เอื้อธารพิสิฐ. (2545). *สวนสัตว์ : มายาคติว่าด้วยธรรมชาติและสัตว์ป่า*. วิทยานิพนธ์ สม.ม.

(มานุษยวิทยา) -- คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นายธีรศักดิ์ ทองดี
วัน เดือน ปี เกิด	18 สิงหาคม 2536
สถานที่เกิด	โรงพยาบาลดำเนินสะดวก
วุฒิการศึกษา	2558 ศิลปศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับ 2) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา
ที่อยู่ปัจจุบัน	264 หมู่ 3 ตำบล ดอนกรวย อำเภอ ดำเนินสะดวก จังหวัด ราชบุรี 70130

